

Մ. Գ. ԾԱԼԵԱՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԿԱՍԸՆԹԱՅԻՐ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԶԳԱՑ

Ե. ԵՒ Զ. ՄԱՍԵՐ

ԱՐԴԻ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ

ԼԵՈ
✓ 848

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՊԱՐԿՐՈՒԹԻՆ Ե. ՄԱՍԸՆԹԱՅԻՐ

1898

32

ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ
 Մասնաւոր
 Տոկոսն և Աժան Կազմ
 Դպրոցական զրեանց:

Մ. Գ. ԾԱՂԵԱՆ

ՐԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԴԱՍԸՆԹԱՅԻ

1999

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՄԱՌԹԻՒՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԶԳԱՑ

Ե. ԵՐ Զ. ՄԱՍԵՐ

ԱՐԳԻ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ

№ 126

9-28311-62

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

1898

43707-4-2.

43707-4-2.

264033

معارف عمومیہ نظارت جلیہ سنک ۱۰ صفر ۳۱۶ و ۲۳ جزیران ۳۱۴
تاریخی و ۳۲۰ نومروی رخصتنامه سیله طبع اولمشدر

848-60

29 650

Մեր խոսման համեմատ ի լոյս կը հանենք «Ընդհ.
Ազգաց Պատմութեան» Ե. և Զ. մասերն ալ:

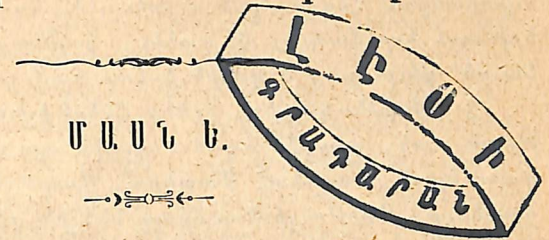
Պատմութեան այս ընթացքը լրացնելէ վերջ՝ հրա-
սարակութեան պիտի սանկ նաեւ «Պատմական ըն-
թերցումներ» անուան սակ գրուկ մը որ կը պարու-
նակէ պատմական կարեւոր վայրերու, դէպքերու եւ
դէմքերու նկարագրութիւններ եւ խորհրդածութիւններ
իբրեւ ընդլայնում եւ լուսաբանութիւն օրուան դասին:

Մայիս 27, 1898
Բերս

Մ. Գ. ՇԱՆԵՆ

Արդի ժամանակներ

Մ Ա Ս Ն Ե .

Ա Ն Յ Մ Ա Ն Շ Ր Ջ Ա Ն

1. Դժուար է որոշել թէ ե՛րբ կը վերջանայ Միջին դարը եւ ե՛րբ կ'սկսին արդի ժամանակները . ոմանք Կ. Պօլսոյ սուլթանը , ուրիշներ Նոր-Աշխարհի գիւտով կը սկսին արդի պատմութիւնը . այս երկուքն ալ բոլորովին ճիշդ չեն . ուստի աւելի բանաւոր կը թուի մեզ իրրեւ անցնան շրջան նշանակել այն ժամանակամիջոցը որ կը պարունակուի ԺԵ . դարու վերջին եւ ԺԶ . դարու առաջին մասերուն մէջ : Այս շրջանին զլիսաւոր դէպքերն են (1) Արեւելեան Կայսրութեան կործանումը (*) (2) Կողմնացոյցին գիւտը եւ ծովային ձեռնարկներ (3) Վերածնութիւն եւ տպագրութեան գիւտը (4) Մեծ Միապետութեանց կողմութիւնը եւ վաւօգիւն գիւտը :

(2) ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՒՏԵՐ

2. Միջին դարու Խաչակրաց արշաւանոց հետեւանքով Եւրոպիոյ եւ Արեւելքի միջեւ վաճառականական յարաբերութիւններ հաստատուած էին . Եւրոպացիք վարժուեցան Արեւելքի արտադրութեանց զորս շատ սուղ կը գնէին Արարացւոյ

(*) Տես Միջին դարու պատմութիւն էջ 7 :

1. Փոխանցման շրջանը և իր զլիսաւոր դէպքերը : 2. Եւրոպոյ առեւտրական յարաբերութիւնը Արեւելքի հետ :

ձեռքէն Սուրիոյ կա՛մ Ազեքսանդրիոյ մէջ . երբ Իտալիոյ վաճառականութիւնը արգիլուեցաւ Արեւելքի հետ , եւրոպացիք աշխատեցան Հնդկաստան — ոսկւոյ եւ համեմանց աշխարհը — երթալու նոր ճամբոյ մը դտնել . կողմնացոյցը՝ արդէն զըտնուած՝ դիւրացոց ծովային երկար ճամբորդութիւնները :

3. Փորթուկացիք , իրենց Հների իշխանին հովանաւորութեան տակ , առաջին եղան ծովային այս ձեռնարկներուն մէջ . գտնուեցան Տեպչետէ Մատերա , Ասորեան եւ Գալարի Գլխոյ կղզիները . Յարթուղիմէս Տիազ 1487ին դէպ ի հարաւ նաւարկելով հասաւ մինչեւ Ափրիկէի այն հրուանդանը որ ապա Գլուխ-Բարեյուսոյ կոչուեցաւ . վերջապէս Վասգօ-տէ-Կամաանցնելով յիշեալ հրուանդանէն Հնդկաստան հասաւ (1498) : Այս գիւտը շատ շահաբեր եղաւ Փորթուկացոց :

4. ԺԳ. դարու ուսեալ մարդիկ գիտէին թէ՛ երկիրը զընտածեւ է , եւ թէ՛ դէպ ի Արեւմուտք նաւարկելով կարելի է Հնդկաստան երթալ . այս նպատակով երկու Իտալացիներ , Գրիատափոր Գոլումպոս եւ Ս. Բասպոզ , առաջինը՝ Սպանիոյ Իզապելլա թագուհւոյն եւ երկրորդը Անգլիոյ թագաւորին ծառայութեան մէջ՝ ճամբայ ելան . Գոլումպոս հարաւային-արեւելեան ուղղութեամբ նաւարկելով հասաւ Անգլիկեան կղզիները (1492) որոց բնակիչները Հնդիկ կոչեց կարծելով թէ՛ Հնդկաստան եկած էր : Բասպոզ , ընդհակառակը , հիւսիսային-արեւմուտք նաւարկելով հասաւ Հապրատոր , Մակելլան , Սպանիացի ուրիշ նաւարկու մը դէպ ի Արեւմուտք նաւարկելով՝ Հարաւային Ամերիկայէն անցաւ Խաղաղական ովկիանոս , երեք տարիէն Սպանիա դարձաւ աշխարհի առաջին շրջանն ընելով (1521) : Նոր Աշխարհի մէջ երկու մեծ կայսրութիւններ կային — Մեքսիքա եւ Բերու — բաւական յառաջացած քաղաքակրթութեամբ . առաջնոյն տիրեց Ֆերնանտ Գորթէզ 1519ին , եւ երկրորդին՝ Բիճարոյ 1529ին : Ատլանտեանի վրայ նաւահանգիստ ունեցող ուրիշ ազգեր ալ մասնակցեցան այս արշաւանաց խուզարկելով Նոր-Աշխարհի գանազան մասերը : Ծովային գիւտե-

3. Փորթուկացոց արշաւանքները նոր երկիրներ գտնելու . 4. Ք. Բոլոմպոս , Ս. Բասպոզ և ուրիշ նաւարկուներ .

րու այս արշաւանքները տեսեցին մինչեւ ԺԶ. դարուն վերջերը :

5. Արեւմտեան ազգերուն մէջ Փորթուկացիք եւ Սպանիացիք ընդարձակ երկիրներու տիրացան : Առաջինները՝ Արեւելքի , վերջինները՝ Արեւմուտքի կը տիրէին : Փորթուկացիք ունէին Հարաւային Ափրիկէի , Հնդկաստանի եւ Չինաստանի եզերքին վրայ նաւահանգիստներ , իրենց կը վերաբերէին նաեւ Մալաքեան կղզիներն եւ Պէզվիլ , այս երկիրներուն բերքերը արտածելու մենաշնորհը իրենց վերապահելով : Սպանիացիք ունէին Անգլիկեան կղզիները , Մեքսիքա , ամբողջ Հարաւային Ամերիկա (բաց ի Պէզվիլ) եւ Փիլիպպեան կղզիները :

6. ԺԵ. դարու այս ճամբորդութիւնները մեր ժամանակի գիտական խուզարկութիւններուն բնաւ չէին նմաներ . նաւարկուներուն եւ իրենց պաշտպան իշխաններուն նպատակը լսի չահն էր . Սպանիացիք Նոր-Աշխարհի երկու մասերն ալ երկար ժամանակ խուզարկեցին ի խնդիր Էլտորատոյի (Eldorado) . նոյն իսկ Գոլումպոս իր մեծ ձեռնարկէն առաջ՝ ուղեց պայմանադրութեամբ մը՝ իրեն համար ապահովել բարձր գիրք մը եւ նիւթական շահեր : Սպանիացիք տաժանելի աշխատութեանց ենթարկեցին Ամերիկայի բնիկները բովերու , ինչպէս եւ չաքարեղէզի՝ զոր իրենք մոցուցած էին Ամերիկա՝ մշակութեան մէջ . բնիկներէն շատեր մեռան այս ծանր աշխատանոց չղիմանալով . Ափրիկէէն սեւամորթներ բռնի Ամերիկա բերուելով անոնց տեղ իրեւ գերի գործածուեցան . այս հակամարդկային դործը — գերեվաճառութիւն — սկսաւ 1517ին :

7. Աշխարհագրական այս գիւտերուն հետեւանքներն եղան վաճառականութեան ճամբուն փոփոխութիւնը , Ատլանտեանի վրայ նաւահանգիստ ունեցող ազգաց բարգաւաճումը , ոսկւոյ եւ արծաթի , համեմանց առատութիւնը , Սպանիացոց հարստութիւնը , նոր բոյսերու մշակութիւնը , վերջապէս աշխարհագրական եւ բնապատմական ուսմանց , գիտութեանց եւ արուեստից յառաջացումը :

5. Փորթուկացոց և Սպանիացոց դիրքը այս աշխարհագրական արշաւանքներուն մէջ : 6. Այս ճամբորդութեանց նպատակը : 7. Թուկ այս գիւտերուն հետեւանքները :

(3) ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՒՏԸ

8. Միջին դարու վախճանին՝ Երոստիոյ մէջ իմացական արթնութիւն մը սկսած էր . Կ. Պօլսոյ առմամբ՝ ոսեսալ Յոյներ Իտալիոյ մէջ հաստատուեցան իրենց հետ տանելով Հնութեան ուսմանց եւ գիտութեանց գանձերը , ձեռագիրներ , այն ատեն վանքերու խորչերու մէջ փոշիներու տակ մնացած ձեռագիրներ փնտռուեցան . այս ջանքեր յաջողութեամբ պատկուեցան , որովհետեւ թէեւ բազմաթիւ ձեռագիրներ՝ ցեցեկեր՝ կորնչած էին , բայց գտնուեցան Կիկերոնի նամակները , Տակիտոսի երկերը եւ ուրիշ հին հեղինակներու գործեր : Վանքեր եւ երբեմն գրասէր իշխաններ բազմաթիւ գրչաղիրներ կը պահէին ձեռագիրներ ընդօրինակել տալու համար . յայտնի է որ հարուստները միայն կրնային վայելել այսպիսի դժուար աշխատութեամբ պատրաստուած գործեր իրենց սղութեան պատճառով , մինչեւ որ տպագրութիւնը՝ որուն հնարիչն էր Յովէ . Կիւթէմպերի , միանգամ ընդ միշտ վերցուց այս դժուարութիւնները :

9. Տպագրութեան զիւտէն առաջ՝ Ս. Գրքէն պատկեր մը կամ էջ մը փորագրութեան մէկ տարտակի վրայ պատրաստուելով կը ծախուէր բարեպաշտ ժողովրդեան . յետոյ դործածուեցան փայտեայ տառեր , բայց որովհետեւ ասոնք շուտով մաշելով մեծ անպատեհութիւններ ունէին , կապարէ եւ ծարրաքարէ ձուլուած տառեր գործածուեցան : Ամբողջ տպագրուած առաջին գիրքն է Մագարիկի Աստուածաշունչը որ գտնուած է Մագարիկ կարդինային հաւաքածոներուն մէջ եւ կը կարծուի թէ՛ պատրաստուած է Կիւթէմպերի կամ Ֆաուսթի տպարանին մէջ 1455ին : Առաջին տպագրուած գործերը Գոթական տառերով՝ միւս ալ գրքեր եղան եւ տարածուեցան ժողովրդեան բոլոր դասերուն մէջ մեծ ոգեւորութիւն յառաջ բերելով . շատ անգամ կը պատահէր որ , ինչպէս Ֆիորենցայի

8. Իմացական արթնութիւն Երոստիոյ մէջ: 9. Տպագրութեան զիւտէն նախընթաց պարագաները:

մէջ , արհեստաւորներ իրենց խանութները փակելով կ'երթային ներկայ ըլլալու հրապարակային ճառասուտութեանց :

10. Իտալացուց գրական շարժման նախակարապետներն եղան երկու մեծ բանաստեղծներ , Տանթէ եւ Բեթրարք եւ համբաւաւոր արձակագիր մը Պոգաչիօ ԺԳ. դարուն մէջ . եւ արդէն Իտալիա ԺԵ. դարուն՝ ազգ. փայլուն գրականութիւն մ'ունէր զոր մէկ դար վերջ ա՛յնքան ձոխացուցին Թասսօ , Արիոսթօ եւ Մաքիավէլ :

11. Ոչ նուազ եռանդով մշակուեցան նաեւ արուեստք : Քանդակագործութիւնը եւ ճարտարապետութիւնը ունեցան իրենց ինքնատիպ ձեւերը , բայց յետոյ ասոնք մոտցուեցան եւ ինչ որ վերածնունդեան ոճ կը կոչուի ուրիշ բան չէ . բայց եթէ հին — Յոյն եւ Լատին — ձեւերու պատշաճեցումը՝ արդի ժամանակաց պէտքերուն ծառայող յիշակերաններուն : Նկարիչք սկսան ուսումնասիրել հեռանկարի օրէնքները , մարդկային մարմնոյն անդամազննութիւնը նախ հնոց անդրիներուն եւ ապա՝ նոյն իսկ մարդկային մարմնոյն վրայ : ԺԵ. դարու մէջ գտնուեցաւ իւզանկարը : Նշանաւոր արուեստագէտներ են Մաքէլ Անձէլօ , Լէօնարտ տը Վինչի եւ Ռափայէլ , որոնց իրաքանչիւրը առանձին դարոց մը կը ներկայացնէր . կաշխատէին որմերու եւ մանուանդ կտաւի վրայ նկարներ պատրաստելու ներկայացնելով Աստուածաշունչէն եւ կա՛մ գիցարանութենէն դէմքեր եւ տեսարաններ փոյթ չունենալով այնչափ տարազներու եւ տեղակալ գոյնի ճշդութեան մասին :

12. ԺԶ. դարը գիտնականաց շրջան մ'եղաւ նաեւ . Պելճիքացի մը , Վըլլա անդամազննութեան սկիզբը դրաւ , Բոլոնիացի մը , Կոպերնիկոս հերքեց երկրակեդրոնական վարդապետութիւնը հաստատելով որ երկիրը կը դառնայ արեւուն շուրջը :

13. Այս շրջանի իշխանները գեղեցկին ճաշակը ունէին , կը սիրէին կարգաւ բանաստեղծութիւն , ունենալ գեղեցիկ եկեղեցիներ , պալատներ , անդրիներ եւ պատկերներ , արուեստ

10. Իտալացուց շարժման նախակարապետները: 11. Արուեստից մշակութիւնը Իտալիոյ մէջ: 12. Գիտութեան յառաջընթացները: 13. Այս շրջանին իշխաններն իրբեւ պաշտպան դպրութեան և գեղարուեստից:

տից պաշտպան էին եւ ասորջտական՝ արուեստագէտներու . այս իշխաններուն մէջ նշանաւոր եղան Միլանու գօրաւոր (sforza) եւ Ֆիօրենցայի Մէսիչի կոչուած գերդաստանները , Հուսիւ Լեոն ժ. պապը եւ ուրիշներ :

14. Վերածնութիւնը՝ որ ժ.Ն. դարուն Իտալիոյ մէջ սկըսաւ , տարածուեցաւ Եւրօպիոյ մէջ , ժ.Զ. դարու Ա. կիսուն՝ Ֆրանսա եւ Հարաւային Գերմանիա , ժ.Է. դարու սկիզբը՝ Սնգլիա եւ Սպանիա եւ ժ.Է. դարու մէջ՝ Հոլանտա : Իտալիոյ եւ Եւրօպիոյ ուրիշ երկիրներու արուեստագէտներուն այս փթթումն էր որ Վերածնունդիւն կոչուեցաւ :

(4) ՄԵԾ ՄԻԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՅ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ ՎԱՌՕԴԻՆ ԳԻՒՏԸ

15. Արդի ժամանակաց ամէնէն ուշագրաւ երեւոյթներէն մին ալ կարգ մը միապետութեանց կազմութիւնը եղաւ : Նշանակէնք այն պատճառները որոնք յառաջ բերին այս կեդրուանցումները :

16. Եւրօպա՝ Միջին դարու մէջ , ինչպէս տեսանք , բազմութիւ աւատական պետութեանց բաժնուած էր , իւրաքանչիւր աւատական տէր ունէր իր դատարանը , դանձը , բանակը , սովորութիւնները , բոլորովին անկախ՝ իր կալուածին մէջ . արդ՝ ասոնք հակառակ էին ընդհ. կառավարութիւն հաստատելու գաղափարին , եւ եթէ զօրաւոր իշխան մը փորձէր իր կալուածը ընդարձակելու , իրեն դիմադրելու պատրաստ պիտի գտնէր այս աւատական սասկեաները որոնք իրենց ամրակուռ դղեակներուն մէջ ամրացած՝ անկարելի պիտի ընէին այսպիսի ծրագրի մը գործադրութիւնը . ուրեմն թագաւորին իշխանութիւնը զօրացնելու եւ ընդհանրացնելու համար հարկ էր ասպետներու տկարացումը եւ այս իրականացաւ վառօդին գիւտով :

14. Վերածնութեան սկզբնաւորութիւնը Եւրօպիոյ զանազան մասերուն մէջ: 15. Արդի ժամանակաց երեւոյթներէն մին: 16. Աւատական սասկետներ՝ արգելք կեդրոնացման:

17. Վառօդը՝ վաղուց ծանօթ էր Չինաց , թէեւ զայն միայն հրախաղութեան մէջ կը գործածէին . ժ.Գ. դարէն ի վեր քիմիագէտք (*) դիտէին պատրաստել ածուխի , ծծումբի եւ բուրակի խառնուրդ մը որ աւելի կը հալէր քան կը պայթէր . Աւրարացիք զտեղով բորակը՝ գտան բուն վառօդը որ սկսաւ գործածուիլ պատերազմի մէջ . շինուեցան մետաղեայ թնդանօթներ եւ գնդակներ : Ասպետներուն վերջին ապաստարանները — դղեակները — կործանեցան թնդանօթներուն հարուածոց տակ . աւատական տէրերուն իշխանութիւնը վերջացած էր եւ կը սկսէր ուրիշ գորութիւն մը — միապետաց իշխանութիւնը :

18. Ընտանեաց քաղաքականութիւնն ալ օգնեց իշխանութեան կեդրոնացման : Իշխաններ ժառանգուհիներու հետ ամուսնացնելով իրենց որդիներ՝ կը միացնէին երկու մեծ կալուածներ , այսպէս զորօր . Իզապիլայի եւ Ֆերտինանտի ամուսնութեամբ՝ Քասթիլ եւ Արակոն միացան : Որպէս զի այսպիսի միացեալ իշխանութիւններ չքայքայուին , որոչեցին ջընջել այն սովորութիւնը որով մահամեծ իշխան մը իր կալուածները կը բաժնէր իր զաւակաց միջեւ . ժ.Գ. դարուն օրինադրեցին որ ամբողջ իշխանութիւնը անցնի անդրանիկ որդւոյն :

19. Եկեղեցին ալ միապետութեան ջատագոյնը եղաւ , որովհետեւ նախ՝ միութեան կը բաղձար , եւ ուստի թագաւորաց օգնեց միշտ երկրին մէջ միակ կառավարութիւն մը հաստատելու . երկրորդ՝ եկեղեցին՝ որ Հռոմէական նախկին օրինաց աւանդապահն եղած էր , սկսաւ տակաւ գործադրել զանոնք դատարաններու մէջ որոնք լրի սովորութեանց կը հետեւէին . չ'կար զբաւոր օրէնք . Արդ՝ Հռոմէական օրինաց ուսումը եւ գործածութիւնը ընտելացուց մտքերը միապետութեան գաղափարին :

(*) Վառօդին գիւտը ոմանք Սնգլիացի Ռօճըր Պէյզլնի եւ ուրիշներ Շուարց անուն Գերմանացիի մը կը վերագրեն :

17. Վառօդին դերը կեդրոնացման խնդրին մէջ: 18. Բացատրել ընտանեաց քաղաքականութիւնը բուսածը և իր հետեւանքը: 19. Եկեղեցին ջատագով՝ միապետութեան:

20. Միապետները իրենց իշխանութիւնը ամբողջ երկրին վրայ տարածելու համար սկսան պահել իրենց ծախքով՝ մնալուն բանակներ — երեւոյթ մը բողոքովին նոր՝ արգի ժամանակաց մէջ — եւ ջնջել այն հաստատութիւնները որոնք ծագումն առած էին Միջին դարու մէջ եւ որոնք արգելք էին իշխանութեան կեդրոնացման։ Սպանիոյ Քորդէսները իրենց իշխանութիւնը կորսնցուցին Կարոլոս Ե-ի եւ Փիլիպպոս Բ-ի քաղաքակաշնութեամբ։ Ֆրանսայի հանրաժողովները որոնք արգէն երկրին տազնապալի ժամանակներուն մէջ միայն կը գումարուէին Լուի ԺԱ-ի եւ Ֆրանսուա Ա. ի օրով իսկ անկարեւոր մարմիններ եղան։ Շատ իշխաններ Գերմանիոյ մէջ եւ Գոնստոպոլիսին Իտալիոյ մէջ դադարեցան Ընդհ. Ժողովներ գումարելէ։

21. Ժամանակի ոգին ալ նպաստաւոր էր այս միապետութեանց հաստատուելուն. ժողովուրդը՝ մէկ կը նկատէր թագաւորը եւ պետութիւնը. իրեն համար հայրենասիրութիւնը կը նշանակէր հաւատարմութիւն առ թագաւորն. դատավարութիւնը աւելի արդարութեամբ կը կատարուէր. փոխանակ սովորութեան այժմ՝ օրէնքը կ'իշխէր դատարաններու մէջ։ Այս միապետութիւնները որոնց տակ միացած էին երկրին զանազան մասերը, կազմեցին ազգութիւններ եւ եղան պատճառազգ. զղացումներու զարգացման։ Միապետութեանց իրարու հետ սննցած թշնամական կամ բարեկամական յարաբերութիւնները մեծ տեղ մը կը զրուեն արդի ժամանակաց պատմութեան մէջ. երկու կամ աւելի պետութիւններ իրարու հետ կը դաշնակցին, ուստի զի սերիւններ չ'կարենան վտանգել իրենց գոյութիւնը կամ շահը. այս նոր քաղաքականութիւնը կոչուեցաւ Հաւասարակշռութիւն Զօրութեան։

20. Ընդհ. ժողովներ կը կորսնցնեն իրենց կարեւորութիւնը։ 21. Բացարեկ Հաւասարակշռութիւն զօրութեան կոչուած քաղաքականութիւնը։

Ժ 2. Դ Ա Ր

Այս դարուն զլիաւոր եւ կարեւոր դէպքերն՝ որոնց վրայ պիտի խօսինք ըստ կարգի, հետեւեալներն են։

- Ա. Բարեկարգութիւն եւ կրօնական պատերազմներ.
- Բ. Հենրիկոս Ը. Անգլիոյ թագաւորը.
- Գ. Սպանիա եւ Մոսկովիա-Նահանգները.
- Դ. Ելիսաբեթ թագուհին.
- Ե. Դարուն նշանաւոր անձերը (արուեստագէտք, մատենագիրք եւ գիտունք).
- Զ. Օսմանցիք.

Ա.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐ

1. Ժ 2. դարու սկիզբը՝ Արեւմտեան Եւրոպիոյ բոլոր աղքերը կաթոլիկ էին եւ կը հնազանդէին պապին. սակայն ուրեք տրեք դժգոհներու խրատումներ, ինչպէս ԺԲ. դարու Սլոնիկանց աղանդը Հարաւային Ֆրանսայի մէջ, ԺԳ. դարուն՝ Անգլիացի Ուիքլիֆի եւ ԺԵ. դարուն՝ Պոհեմիացի Յովհաննէս Հիւսի քարոզութիւնները բաւական էին ցոյց տալու թէ՛ եկեղեցւոյ այս միութիւնը չէր կրնար երկար տեսել։

2. Դժգոհներուն թիւը կը ստուարանար տակաւ եկեղեցւոյ եւ իր պաշտօնից զեղծումներուն հետեւանքով, Հաւասարակշիւները չէին կրնար ըմբռնել, թէ ինչպէս պապը կրնար քաջալերել հին Յայն եւ Լատին հեթանոս գրականութիւնը եւ զարգարել իր բնակարանը զիցարանական դէմքեր ներկայացնող անգրիներով։ Սա համոզումն ալ կ'սկսէր ընդհանրանալ, թէ կաթոլիկ եկեղեցւոյ վարդապետութիւններէն եւ արարողութիւններէն շատեր բողոքովին համաձայն չէին Ս. Գրոց։ Եկեղեցին՝ աններողութեան այդ դարերուն մէջ՝ կը բանտարկէր,

1. Կաթոլիկ եկեղեցւոյ դեմ շարժման սկիզբը։ 2. Դժգոհութեան պատճառները։

ծանր փորձերու կ'ենթարկէր իր հեզինակութեան անտատուները : Հաւատաքնութեան ատեաններ հաստատուեցան Եւրոպիոյ քանի մը մասերուն մէջ . ասոնց ամէնէն ստատիկն էր Սպանիոյ մէջ հաստատուածն :

3. Օգոստինեան կարգէն կրօնաւոր մը , Մ. Լութեր որ Վիթենպերկի համալսարանին Աստուածաբանութեան ուսուցիչ էր , Լատին լեզուով քանի մը տետրակներ գրեց Հռոմէական եկեղեցւոյ դէմ (1517) . պապը կոնդակով մը դատապարտեց Լութերի գրածները իբրեւ ամբարիշտ եւ հերետիկոսական (1520) . Լութեր անմիջապէս հրապարակաւ այրեց այս կոնդակը յայտարարելով թէ՛ պարտաւոր չեն հնազանդելու պապին , այլ Ս. Գրոց : Գերմաներէնի , այսինքն ժողովրդական լեզուին թարգմանեց Ս. Գիրքը :

4. Գերմանիա մեծ յուզման մէջ էր : Շատեր յարեցան Լութերի վարդապետութեան , իշխանները՝ սա գլխաւոր պատճառով որ եկեղեցւոյ կալուածները աշխարհականացնելով կրօնային զանոնք իրենց տէրութեան կցել , ուրիշներ՝ որովհետեւ կրնային այժմ իրենց լեզուով կարդալ Ս. Գիրքը , իրենց լեզուով երգել եւ աղօթել : Առանձին ազգ. եկեղեցի ունենալու փափաքն ալ կարելի է նշանակել իբրեւ նպատաւոր պարագայ մը նոր վարդապետութեան համակիր ընդունելութեան :

5. Պապը՝ այս շարժումը վերջացնելու համար , զիմեց Կարոլոս Ե.ի որ այն ինչ կայսր ընտրուած՝ Սպանիայէն Գերմանիա փոխադրուած էր : Կայսրը Վորմսի մէջ Գերման իշխաններով ժողով մը գումարեց (1521) ուր Լութեր հրաւիրուեցաւ յետո կոչելու իր գրածները . Լութեր մերժեց : 1529ի Սրբի ժողովն ալ ջանաց կատեցնել նոր վարդապետութեան ծաւալումը , բայց Լութերի բարեկամներն ու հետեւողները բողոքեցին ժողովին որոշման դէմ եւ այս պատճառաւ աստիճան անգամ Բողոքական կոչուեցան :

6. Կարոլոս Ե. սաստիկ հալածեց բարեկարգութեան յա-

3. Լութերի զփառիլը պապին հետ : 4. Ի՞նչ ընդունելութիւն գտաւ Լութեր Գերմանացւոց մէջ : 5. Վորմսի և Սրբի ժողովները : 6. Կարոլոս Ե. և Աւկստրիկի դաշնագրութիւնը :

րողները , այս նպատակով նաեւ Տրենտեան ժողովը գումարեց (1545) : Գերման բողոքական իշխաններ՝ որոնք փոխադարձ պաշտպանութեան համար դաշնակցութիւն մը կազմած էին եւ որոնց՝ Ֆրանսայի թագաւորները Ֆրանսուա Ա. եւ Հենրիկոս Կ'օգնէին լսի քաղաքականութեամբ , երկարատեւ պատերազմներէ վերջ յաջողեցան ստորագրել տալ կայսեր՝ Ալեքսպոլսի դաշնագիրը (1555) որ կը նուիրագործէր փոխադարձ ներողութեան սկզբունքը :

7. Բարեկարգութիւնը , զանազան ձեւերու տակ , արագ տարածուեցաւ նաեւ Ֆրանսայի , Զուիցերիոյ , Անգլիոյ , Սիւվետիոյ եւ Շուէտի մէջ : Կալվին՝ որուն հետեւողները Կալվինական կոչուեցան , Ֆրանսա թողով ժընէվ հաստատուեցաւ (1564) : 1562ի Վասսոյ դէպքը իրարու դէմ զինեց Ֆրանսայի կաթոլիկները եւ Կալվինականները . արինահեզութիւնները դադարեցան Ս. Ժէրմէնի դաշնագրութեամբ (1570) . այս խաղաղութիւնը երկար չտեւեց . Ս. Բարթոլոմէոսի տոնին զիչերուան ջարդը՝ դադոնապէս պատրաստուած կաթոլիկ արքունիքէն՝ անպատսպար եւ անօգնական բխրաւոր Հիւլիոներու (Կալվինականք) կեանքերը հնձեց (1572 Օգոստոս 23) : Ֆրանսայի ներքին կռիւները տեւեցին 40 տարի մինչեւ որ Պուարտենան ցեղէն Հենրիկոս Գ. Թագաւորը կրօնական ազատութիւն շնորհեց Հիւլիոներուն՝ Նանթի հրովարտակով (1598) : Զուիցերիոյ մէջ շատ աւելի կանուխ սկսաւ բարեկարգութիւնը . հոն Զվինկլի Ալեսարանական կրօնքը տարածեց 1517ին : Անգլիոյ թագաւորը , Հենրիկոս Բ. (*) առանձին եկեղեցի մը կազմեց . Անգլիացիք իրենց այս թագաւորին մահուանէն վերջ՝ բողոքական եղան : Սիւվետիա նախ Կալվինական եւ ապա Երիցական եղաւ (1561) : Շուէտի թագաւորը իր բոլոր ժողովուրդին հետ բողոքական եղաւ 1529ին : Հոլանտացիք ալ ընդունեցան բարեկարգութիւնը եւ երկար ժամանակ Սպանիոյ թագաւորին դէմ պաշտպանեցին իրենց կրօնքը պաշտելու ազատութիւնը (**):

(*) Տես Հենրիկոս Բ.ի պատմութիւնը էջ 16 : (**) Տես Ստորին-Նահանգաց պատմութիւնը էջ 19 :

ճ. Կաթողիկ եկեղեցին՝ բողոքականութեան տարածուիլը արգելելու եւ մանաւանդ կաթողիկ կրօնքը դարձեալ ծառայելու համար մեծ ջանքեր ըրաւ . կազմուեցան կրօնական նոր միաբանութիւններ , ինչպէս Թէատեանք , Բառնարեանք եւ Յիսուսեանք . այս վերջին ընկերութեան հիմնադիրն եղաւ Սպանիացի մը , Իգնատիոս Լոյոլա : Բոլոր Յիսուսեանները անպայման հպատակութիւն կը ստանային իրենց պետին որ հրահանատար կը կոչուէր . պետն ալ կը հնազանդէր պապին : Յիսուսեանք շատ զօրաւոր եղան . էին հաւքերոյ եւ նարպիկ , յաջողելու համար ամեն միջոց կը գործածէին Սասունոյ անկեանքն յիսուսացը հաւար (*) . քարոզելով կաթողիկութիւն եւ դաստիարակելով մանկութիւնը՝ յաջողեցան շատ ժողովուրդներ դարձեալ կաթողիկ ընել :

Չ. Բարեկարգութեան հետեւանքով՝ երկարատեւ ներքին կռիւներ եւ արխանհեղ պատերազմներ տեղի ունեցան Եւրոպիոյ կաթողիկ եւ բողոքական ֆրիստոնէից միջեւ . Բողոքականութիւնը մերժելով կրօնական խնդրոց մէջ պապին բացարձակ հեղինակութիւնը՝ անուղղակի կերպով ազդեց նաեւ ընկերական եւ ուրիշ կարգի հարցերու վրայ : Վերջապէս մարդիկ համուշուեցան թէ ամեն մարդ ազատօրէն իր կրօնքը պաշտելու է . այսպէս ծնաւ կրօնի եւ խղճի ազատութիւնը :

Բ.

ՀԵՆՐԻԿՈՍ Ը. ԱՆԳԴՒՈՅ ԹՍԳՍՒՈՐԸ

1. Հենրիկոս Է. ի որ Դիւղըր ցեղէն առաջին թագաւորն եղած էր , յաջորդեց (1509) իր 18 ամեայ գեղեցիկ եւ ուսեալ սրբին Հենրիկոս Ը. անուամբ : Սա՛ ըրիչ ժամանակ վերջ ամուս-

(*) Այս էր իրենց նշանարանը

Ց. Կաթողիկ ընկերութիւններ՝ բողոքականութեան դեմ : Գ. Բարեկարգութեան հետեւանքները . 1. Հենրիկոս Ը. իր նախնական տարիներուն մէջ՝

նուցաւ Սպանիոյ Կարողոս Ե. թագաւորին ազգական , Արախոնի Բաթերինի հետ որ իր եղբոր այրին էր : Հենրիկոս Ը. ի ժամանակակից էին Ֆրանսուա Ա. Ֆրանսայի թագաւորը եւ Գերմանիոյ Կայսր, Կարողոս Ե. Ինքն ալ մանակցեցաւ ասոնց բուռն պատերազմներուն երբեմն առաջնոյն եւ երբեմն վերջնոյն նիւզակացեալով : Չանց ընելով խօսիլ Հենրիկոսի աննշան դերին վրայ այս ցամաքային կռիւներուն մէջ , նշանակենք միայն այն դործերը որոնք իրենց մեծ ազդեցութիւնը ունեցան Անգլիազգին ներքին գործոց վրայ :

2. Հենրիկոսի թագաւորութեան առաջին տարիներուն մէջ Գերման բարեկարգիչ Լութերի վարդապետութիւնները մեծապէս կը յուզէին ամբողջ Եւրոպա : Անգլիացիք այն ժամանակ ջերմ կաթողիկ էին , իրենց այս թագաւորը՝ կրօնական նախնաճառութեամբ՝ զիրք մը գրեց նոր վարդապետութեանց դէմ . Հռոմի պապը ի նշան իր գոհունակութեան եւ զնահատման՝ «Վահան Հաւատոյ» տիտղոսը շնորհեց թագաւորին . այս բարեկամական յարաբերութիւնը երկար տեւելու սահմանուած չէր , թագաւորը դժտեցաւ պապին հետ հետեւեալ պարագայներու տակ :

3. Հենրիկոս Ը.՝ 18 տարի իր կնոջ հետ կենակցեց վերջ խղճահարութիւն պատրուակելով , որովհետեւ Բաթերին իր եղբոր այրին էր , պապին դիմեց ամուսնալուծութիւն խնդրելով : Պապը՝ դժուար կացութեան մէջ դռնուեցաւ , թագաւորին խնդրածը կատարելով պիտի վշտացնէր Կարողոս Ե. իսկ մերժելով զայն՝ պիտի կորսնցնէր Հենրիկոսի բարեկամութիւնը : Չուզելով ոչ մին եւ ոչ միւսը թշնամի ընել իրեն , որոշեց յետաձգել վերջնական լուծումը յուսալով որ այսպէս խնդիրը ինքնին կը վերջանայ թագաւորին կամ անոր կնոջ մահուամբ :

4. Հենրիկոս ինդրած ամուսնալուծութեան ամթիւ ճանճաբացած իր երկարատեւ եւ անյաջող բանակցութիւններէն՝ ամուսնացաւ Աննա Պոլիէի հետ որ Բաթերինի շքադիր արիւններէն մին էր . իր ամուսնութիւնը Բաթերինի հետ լուծեալ

28311-62 706/197

2. Հենրիկոս Ը. «Վահան Հաւատոյ» տիտղոսի անուամբ : 4. Հենրիկոս Ը. ի պապին հետ ամուսնալուծութեան ամթիւ ճանճաբացած իր երկարատեւ եւ անյաջող բանակցութիւններէն՝ ամուսնացաւ Աննա Պոլիէի հետ որ Բաթերինի շքադիր արիւններէն մին էր . իր ամուսնութիւնը Բաթերինի հետ լուծեալ

հրատարակուեցաւ Քէնթըրպըրիի Արքեպիսկոպոսէն, եւ մեծ հանդիսաւորութեա հր Աննա Պոլին թագուհի պսակուեցաւ (1533) :

Ծ. Պապը բանադրեց Հենրիկոս, մերժելով զայն եկեղեցւոյ հաղորդակցութենէն (1534) : Թագաւորը խօսոյն հրատարակել տուաւ, թէ պապին հեղինակութիւնը Անգղիոյ մէջ ջնջուած է. դարձեալ միեւնոյն տարւոյն մէջ, խորհրդարանը Անգղիոյ եկեղեցւոյն գլուխ հռչակեց թագաւորը, յայտարարելով միանգամայն թէ՛ անոնք որ չեն ճանչնար զայն իբրեւ այս՝ պատժապարտ սխտի նկատուին : Սոսկալի հալածանք մը սկսաւ կաթոլիկներուն դէմ՝ որոնց խիղճը չէր ներեր թագաւորը իրբեւ եկեղեցւոյ գլուխ ճանչնալ : Ծառեր սպաննուեցան որոնց մէջ էին Ֆիչըր եպիսկոպոս եւ մեծահռչակ Թոմաս Մոր որ Ուոլթի անկումէն վերջ Լորտ Կնքապահ եղած էր :

Թ. Թագաւորը ասով չբաւականացաւ. ձեռնարկեց կազմել առանձին եկեղեցի մը անկախ՝ Հռոմի պապէն, ջնջեց բազմաթիւ վանքեր, մատուռներ եւ ուրիշ հաստատութիւններ որոնց եկամուտները խրացուց եւ որոնցմէ մաս մ'ալ իր սիրելիներուն շնորհեց : Իր կազմած եկեղեցին ո՛չ կաթոլիկութիւն եւ ո՛չ բողոքականութիւն էր, ուստի հալածեց իրբեւ ապստամբ կաթոլիկները որոնք չէին ճանչնար իր գլխաւորութիւնը եւ բողոքականները՝ որոնք կատարեալ բարեկարգութիւն կը պահանջէին : Այս եկեղեցին՝ զոր ուրուագծեց Հենրիկոս եւ որ իր վերջին կազմակերպութիւնը ստացաւ Ելիսաբեթ թագուհւոյն օրով, Անկլիխան կոչուեցաւ. իր գաւանազիրը՝ 39 յօդուածներու մէջ պարզուած՝ կը մերժէ պապին հեղինակութիւնը, կը արամադրէ պաշտամունքը Անգղիներէն եւ ոչ Լատին լեզուով կատարել, կը պահէ ընդհանրապէս կաթոլիկ եկեղեցւոյ կազմակերպութիւնը եւ արարողութիւններէն մէկ մասը. կրօնական իշխանութիւնը կը մնայ կառավարութենէն անուանեալ եպիսկոպոսներուն ձեռքը, այնպէս որ իրօք Անգղիոյ թագաւորը եկեղեցւոյն գլուխ կ'ըլլայ :

5. Հալածանք պապականներուն դեմ. 6. Անկլիքան եկեղեցւոյ կազմակերպութիւնը :

7. Հենրիկոսի ընտանեկան կեանքը խտաիւ եւ իրաւամբ քննադատուած է պատմաբաններէն, թէեւ պատմագիր մը ջանալով զայն արդարացնել, մեղմացուցիչ պարագաներ յառաջ բերած է. զորօր. Հենրիկոս իր առաջին կինը արձակելու ստիպուեցաւ հանրային նկատումներէ շարժեալ, վասն զի անորմէ ողջ որդի եւ ժառանգ չունենալով կը վախոյուէր որ գոցէ իր մահուանէն վերջ քաղաքային պատերազմ ծագէր յաջորդութեան խնդրոյն պատճառով : Խորհրդարանը թէեւ հրէթեամբ կը քուէարկէր ինչ որ թագաւորը կը փոփաքէր կամ մանաւանդ կը հրամայէր, սկսաւ իր իշխանութեան, զօրութեան գիտակցութիւնը ունենալ, հաստատեց նախընթացներ որոնց համեմատ յաջորդող թագաւորներ պարտաւոր էին անոր հաւանութիւնը ստանալ ինչ ինչ գործերու մէջ : Ժողովուրդը զոհ եւ բարեկեցիկ էր Հենրիկոսի կորովի կառավարութեան տակ : Թագաւորը մեռաւ 1547ին 56 տարեկան :

Գ.

ՍՊԱՆԻԱ. ԵՒ ՍՏՈՐԻՆ-ՆԱ. ՀԱՆԳՆԵՐԸ

1. Ֆերաինանտ, բաց ի Փորթուկալէ, բոլոր թերակղզին իր իշխանութեան տակ միացուցած էր (1512) : Սպանիոյ կը վերաբերէին Նէապոլոյ, Սիկիլիոյ, Սարաւենիոյ եւ Անդրատլանտեան ընդարձակ երկիրներ, այնպէս որ Ժ.Ձ. զարուն՝ Սպանիա Եւրոպիոյ ամենէն զօրաւոր տէրութիւնն էր : Ֆերաինանտի եւ Իզապելլաի թողը կարողա՛ Սպանիոյ թագը ժառանգեց (1516) Տոն Կարոլոս Ա. անուա.Կ. Գերմանիոյ Մաքսիմիլիանոս կայսեր՝ որ հօր կողմէ իր հաւն էր, մահուանէն վերջ կայսր ընտրուեցաւ (1520) : Այս մեծաշոր ինքնակալը 1556ին հրաժարելով կայսերական գահէն՝ Սպանիոյ, Երկուց-Սիկիլեանց իշխանութիւնները, Ստորին-Նահանգները եւ Ամերիկայի գաղ-

7. Քննադատեցեք Հենրիկոս Ը.ի իշխանութիւնը : 1. Սպանիոյ մեծութիւնը Ժ.Ձ. դարուն :

Թակահոսթիւնները յանձնեց իր սրղոյն , Փիլիպպոս Բ.ի , իսկ կայսերական իշխանութիւնը՝ իր Ֆերտինանտ եղբոր :

2. Փիլիպպոս՝ տիրադէմ, կասկածոտ եւ մեքենայող իշխան մը՝ կը լծնակէր Մատրիտի մօտ Էսքուրիալի պալատին մէջ . Անգղիոյ ալ տիրելու նպատակով ամուսնացաւ Մարիամ Թագուհոյն հետ , բայց իր դիտաւորութիւնը չիրականացաւ Թագուհոյն կանխահաս մահուամբ : Միջերկրականի մէջ Աւիրիկէի տիանց վրայ յաջող պատերազմներ ունեցաւ : Գրաւեց Փորթուկալ եւ Թերակղզւոյն բացարձակ տէրն եղաւ : Պատերազմեցաւ նաեւ Անգղիոյ եւ Ֆրանսայի դէմ սակայն առանց մեծ յաջողութեան : Փիլիպպոսի մշած պատերազմները սպառեցին Սպանիոյ հարուստ զանձը : Այժմ մենք զառնանք այն խիստ հալածանաց եւ երկարատեւ կռիւներուն որոնց Թատր եզան Ստորին-Նահանգները :

3. Փիլիպպոս մոլեռանդ կաթոլիկ էր . Չանաց ջնջել բողոքականութիւնը ոչ միայն իր երկիրներուն , այլ եւ բոլոր Եւրոպիոյ մէջ , ուստի՝ Հաւատաքննութեան ատեանը փոխադրեց Ստորին-Նահանգները ուր նոր վարդապետութիւնները մեծ ընդունելութիւն կը գտնէին : Ստորին-Նահանգները այն ժամանակ կը պարունակէին այսօրուան Հոլանտայի եւ Պելճիքայի բոլոր երկիրները : Ժողովուրդը Եւրոպիոյ մէջ ամենէն ճարտար տարազագործի եւ ամենէն յանդուգն նաւագնացի համրան ունէր : Աստնք ջհանգուրթելով Փիլիպպոսի զսպողական միջոցներուն եւ հալածանաց՝ ապստամբեցան . չորս օրուան մէջ կործանեցին բազմաթիւ եկեղեցիներ իրենց բոլոր պարունակութեամբ :

4. Թագաւորը՝ ընելով ժողովրդեան այս խրտուսմները եւ սոյն առիւր գործած աւերումները , Ալֆայի դուքսը ահեղ զօրութեամբ Ստորին-Նահանգները զրկեց (1567) : Դուքսը բանտարկեց , տանջեց եւ զլիսատեց հազարաւորներ : Օրանժի Կիլեօմ իշխանը՝ որ բողոքական էր , բանակով մը Գերմանիոյէն կրօնակից ժողովրդեան օգնութեան եկաւ , առաջին յաջողու-

2. Փիլիպպոսի նկարագիրը և գործերը: 3. Փիլիպպոսի գործերը Ստորին-Նահանգաց մէջ: 4. Ալֆայի դուքսին խտուրիւնները և Օրանժի Կիլեօմ իշխանը:

թենէն վերջ (1572) նախ Հոլանտայի եւ ապա Զելանտի գաւառներուն ժողովուրդները թօթախեցին Սպանիոյ լուծը , քանի մը քաղաքներ զրաւուեցան , եւ ժողովրդեան կողմէ Հարլէմ քաղաքին զօրաւոր պաշտպանութեան վրայ (1573) Ալֆայի դուքսը ետ կանչուեցաւ :

5. Սպանիացիք ուրիշ հրամանատար մը զրկեցին , պատերազմը շարունակուեցաւ նոյն սաստիկութեամբ . ժողովուրդը յուսահատական քաջութեամբ կը դիմադրէր . Լէյտըն քաղաքը (1574) աղտոեցաւ թումբերուն խորտակմամբ : Վերջապէս հիւսիսային միայն եօթը դաւառներ Ուդրեյի Միլուքեալք (1579) կողմեցին Հոլանտական հասարակապետութիւնը Կիլեօմ իշխանին նախագահութեան տակ :

6. Փիլիպպոս մեծ վարձատրութիւն խոստացաւ ահոր որ իրեն կը յաջողէր բերել Կիլեօմի զուլիւր : Մարդասպանի մը զաւընը հասարակապետութիւնը զրկեց իր կարող պետէն . ժողովրդեան երախտագիտութիւնը Կիլեօմի յաջորդ կարգեց Մորիս, ահոր 18ամեայ սրղին : Բարմայի դուքսին ձեռքով՝ Սպանիացւոց նոր յաջողութիւններէն յետոյ՝ Անգլիոյ Ելիսաբեթ Թագուհին օգնեց Հոլանտացւոց : Պատերազմը յոսաջ տարուեցաւ քանի մը տարիներ ալ մեծ սաստիկութեամբ մինչեւ որ Ֆրանսայի եւ Անգղիոյ միջահաւութեամբ՝ երկու պատերազմիկներու միջեւ ստանալեայ զինադուլ կնքուեցաւ :

7. Այսպէս 37 տարիներու սաստիկ պատերազմներէ վերջ՝ Հոլանտացիք անկախ եղան , թէեւ Սպանիա Հոլանտական հասարակապետութեան անկախութիւնը ձանջցաւ միայն Վեստֆալիոյ խաղաղութեամբ : Հոլանտացիք հարստացան , Հնդկաստանի մէջ շատ ընդարձակ կալուածներ ունեցան եւ կազմեցին, Եւրոպիոյ մէջ , ամենէն զօրաւոր տորիզը :

5. Խռովութիւնները կը շարունակեն: 6. Զինադուլ կը կնքուի Անգլիոյ և Ֆրանսայի միջամտութեամբ: 7. Հոլանտացիք՝ անկախ:

ԵԼԻՍԱՒԵԹ ԹԱԳՈՒՀԻՆ

1. Հենրիկոս Բ. երեք զաւակ ունեցած էր — Եղուարդ Զ. չորրորդ կնոջմէն, Մարիամ՝ Բաթերինէն եւ Ելիսաբեթ՝ Աննա Պոլինէն: Այս վերջոյն զահակալութենէն (1558) դժգոհ մնացին բոլոր կաթողիկոսները որոնք չէին ճանչնար զայն իբրեւ օրինաւոր յաջորդ, Սկովտիոյ Մարի թագուհին Անգղիական թագին օրինաւոր ժառանգ համարելով:

2. Ծաղկահասակ Մարի թագուհին՝ Հենրիկոս Բ. ի ազգական էր եւ դուստր՝ Սկովտիոյ Յակոբոս Ե. թագաւորին: Ֆրանսա կաթողիկոսն մէջ մեծցած էր, եւ ամուսնացած Ֆրանսայի արքայորդոյն հետ 1559ին, բայց չուտով այրիացած՝ դարձաւ Սկովտիա (1561) ուր հազիւ կրցաւ եօթը տարի իշխանութիւն վարել, վասն զի Սկովտիացիք իրենց թագաւոր հոջակեցին թագուհւոյն որդին, Յակոբոս Զ. անուամբ, ուստի ինքն ալ փախչելով Անգղիա ապաստանեցաւ: Մարի թագուհին 18 ամեայ անանձնակեցութենէ վերջ մեռաւ (1587):

3. Ելիսաբեթ թագուհին հանգուեցով որ չէր կրնար վրտասնիլ կաթողիկոսութեն, յարեցաւ բողոքական կուսակցութեան, վերահաստատեց Անկլիքան եկեղեցին, Գլխաւորութեան եւ Միակերպութեան երկու օրէնքներով ուղեց սաստիկ հարուած մը առլ կաթողիկոսութեան: Այս օրէնքներուն խիստ զործադրութեամբ շատեր սպաննուեցան:

4. Սպանիոյ Փիլիպոս Բ. թագաւորը Մարի թագուհւոյն ցտալի մահուան վրէժխնդիր լինելու նպատակով «Անպարտելին Արմատա» կոչուած անողին նաւատորմով մը կազմեց եւ զրկեց Անգղիոյ դէմ (1588): Այս նաւատորմովը այնքան վնասներ կրեց փոթորիկէ եւ Անգղիացւոց թեթեւ եւ զիրաշարժ նաւերէն որ հազիւ իր երրորդ մասը խեղճ վիճակի մէջ կիսպօն

1. Հենրիկոս Բ. ի գաւակները: 2. Ո՞վ էր Մարի Սկուարդը: 3. Ելիսաբեթ թագուհւոյն քաղաքականութիւնը:

դարձաւ: Այս յաղթութիւնը մեծ հետեւանք ունեցաւ, մէկ կողմէ բարձրացուց Անգղիացւոց դիրքը եւ միւս կողմէ՝ ջնջեց այն գերակշիռ ազդեցութիւնը զոր Սպանիա ստացած էր Եւրոպական գործոց մէջ:

5. Ելիսաբեթ թագուհին իր սիրականին (Էսէքսի պարոնը) մահուանէն վերջ՝ շատ արեցեցաւ, ընկճուած այս հարուածին տակ՝ մերձեց օրերով ընդունիլ սնունդ եւ դարման, մեռաւ 70 տարեկան (1603):

6. Թագուհւոյն իշխանութիւնը Անգղիոյ համար քաղաքական, իմացական եւ առեւտրական զարգացման թուական մը բացաւ: Իր դրօշը կ'իշխէր ծովերու վրայ, Անգղիա առաջնակարգ կառավարութեան մը ղրքին բարձրացաւ. նշանաւոր անձանց զրական գեղեցիկ արտադրութիւններ Ելիսաբեթեան շրջանին փառքը կը կազմեն: Անգղիոյ ժողովուրդը՝ թագուհւոյն իշխանութենէն առաջ կը բաղկանար գիւղացիներէ եւ աղետականներէ, բայց Փիլիպոս Բ. ի հալածանաց հետեւանքով՝ Հոլանտացի ոստայնանկներ եւ վաճառականներ Անգղիա ապաստանելով՝ իրենց հետ բերին ասուի, կտաւի եւ ժանեակի ճարտարութիւնը. այսպէս կազմուեցաւ արհեստաւորներու, վաճառականներու եւ նաւորդներու դասը: Նմանապէս մեծ մղում տրուեցաւ արուեստից:

Ե.

ՆՇԱՆԱՒՈՐ ԱՆՁԵՐ ԺՁ. ԴԱՐՈՒ ՄԷՁ

ԱՐՈՒԵՍԱԳԵՏԲ

Միխէլ-Անճեղո (1475-1564), Իտալացի առաջնակարգ քանդակագործ, նկարիչ եւ ճարտարագետ, ծաղկեցաւ Լորէնցոյ ալ Մետիչիի հովանաւորութեան տակ. իր վրձինին եւ գրոցին

5. Թագուհւոյն մահը: 6. Ելիսաբեթեան շրջանին փառքը: Տուրք ժՁ. դարու արուեստագետները:

արտադրութիւններն են վեհ եւ մեծագործ : Հիանալի են Վերջին դասասանը , Մովսեսի հսկայ անդրին եւ Գւնթերը Ս. Պետրոսի եկեղեցւոյն որուն ճարտարապետ ընտրուած էր (1546) :

Ռափայիշ (1483-1520) . Իտալացի մեծահռչակ նկարիչ . Վատիկանի որմնանկարները , Տիրամօր եւ Ատտուածաշունչի պատկերները իր վրձինին հիանալի արդիւնքներն են . իր վերջին նկարն եղաւ Քրիստոսի Այլակերպութիւնը : Այս մեծ վարպետը կը միացնէր կատարելութեան բոլոր սեւերը , — շնորհ , վայելչութիւն , բնականութիւն եւ ըն . իրաւամբ կոչուած է նկարչութեան Հոմերը : Իր չափազանց աշխատութիւններ փութացուցին իր մահը :

Գիցիանո (1477-1576) . Վենետիկի նկարիչ մը , Վենետիկոյ ծերակոյտէն « Հանրապետութեան Առաջին Նկարչին » տիտղոսը ստացաւ . իր հանձարի ծնունդները նուիրեց Կարողոս Ե.ի որ իր հիացողն եւ պաշտպանն էր միանգամայն : Իր գլուխգործոցներն են Յուդիթի յաղթանակը , Տերուսական ընթրիքը եւ այլն :

Ալպիեր Տիւրեր (1471-1528) . Գերմանացի նկարիչ , փորագրիչ եւ քանդակագործ : Փորագրութիւնը պղնձի եւ փայտի վրայ՝ կատարելութեան հասցուց . Գերմանական նկարչութեան հայրը կը կոչուի : Իր ամէնէն լաւ նկարներն են Քրիստոսնեայ մարտիրոսներ ի Պարսկաստան , Երկրպագութիւն Ս. Երրորդութեան եւ այլն :

Հոլպին (1498-1543) . Գերմանացի նկարիչ մը համբաւաւոր՝ իր նկարած կենդանագիրներուն համար : Կենաց մեծ մասը անցուց Անգլիա որուն ինքնակալը Հենրիկոս Ը. գնահատեց իր կարողութիւնը :

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ի Ր Ք

Է. Սրեկնար (1553-1599) . Անգլիոյ ամէնէն մեծ բանաստեղծներէն մին . իր գլխաւոր երկը , Յերի Քուրիւն , այլաբանական քերթուած մ'է , գրուած ընտիր լեզուով եւ գոյարդ պայմամբ :

Փ.2. դարու Արուեստագետները եւ Մատենագիրները :

Ու. Շեքսպիր (1564-1616) . Անգլիացի , աշխարհի ամէնէն մեծ բանաստեղծներէն մին , ծնաւ Ստրաւփորտ-օն-Ալփոն , ուր կը գտնուի իր շիրիմը : Լսնտոն երթալով եղաւ դերասան , վարիչ եւ թատերագիր : Իր 37 տառմներէն ամէնէն նշանաւորներն են Մագպեթ , Քիսկիլի , Հանլիթ , Օթելլո եւ այլն :

Սերվանդես (1547-1616) . Սպանիացի մատենագիր մը : Արկածալից կեանք մը անցուց , ծովահէններու ձեռք ինկաւ , դերութենէն ազատելով հայրենիք դարձաւ ուր մեռաւ թշուառութեան մէջ : Իր գլուխ գործոցն է Տոն Քիշոյ որուն մէջ կը հեղնէ իր ժամանակի ասպետական եւ վիսպային արկածներու ճաշակը :

Ռապրիշ (1483-1553) . Ֆրանսացի նշանաւոր երգիծարան հեղինակ , գրած է այլաբանական վէպ մը , Կառլանդիոսայի եւ Բանդալիուրուէի կեանքը :

Մոնթէնէր (1533-1592) . Ֆրանսացի սիկստիկ մը , Պորտոյի դատաւոր եւ քաղաքապետ եղած է : Բարթոլուլուէսի գիշերուան ջարդէն վերջ՝ առանձնացաւ իր դղեակը , ուր պատրաստեց իր երկերը (Essais) : Իր սիրական հեղինակներն են Պլուտարքոս եւ Սենեկա : Նշանաբանն էր « Ի՞նչ գիտեմ » :

Արիստո (1474-1533) . Իտալացի բանաստեղծ մը , իր մեծ գործն եղաւ քերթուած մը , Կասադին Ռոչան :

Դասսօ (1544-1595) . Իտալացի բանաստեղծ մը որ գեղեցիկ լեզուով դիւցազներգութիւններ գրեց :

Բաւօեկնս (1524-1579) . Եւրոպական համբաւ ունեցող միակ ֆորթուկացի մատենագիր մը : Արկածալից եւ թշուառ կեանք մը վարեց . իր մեծ գործն եղաւ Լուսիականի որով ֆորթուկալի փառքը եւ Վասոօ-տը-Կամայի գլուխը երգեց :

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

Կոպերնիկոս (1473-1545) . Գերմանացի նշանաւոր աստեղագէտ մը , որ առաջին անգամ հաստատեց թէ Պտղոմեան դրութիւնը սխալ է : Իր գաղափարները հրատարակելու քաջու-

Փ.2. դարու Գիտնականները եւ Մատենագիրները :

թիւնը չունեցաւ . իր մեծ գործը հրատարակողը կարդինալ մը եղաւ որ գայն նուիրեց սպային :

Կալիշեոս (1564-1642) . Իտալացի համբաւաւոր աստեղագէտ մը : Բիզայի համալսարանին Չափագիտութեան ուսուցիչ կարգուեցաւ , փորձառական բնագիտութեան հիմը դրաւ . գտաւ ճօճանակի օրէնքները , իրեն կը վերաբերի նաեւ Ջրակայական կլորդը , ջերմաչափը , հեռագիտակը եւլն . գտնելու փառքը : Իր հեռագիտակով տեսաւ Լուսնթագի լուսինները , երեւակի մանեակը , Արուսեակի լուսնային երեւոյթները : Երկիցս Հաւատաքննութեան ատեանը կոչուեցաւ ուր՝ պատմուելու վախէն՝ յետս կոչուի ըրաւ երկրի թաւալման տեսութիւնը :

Դիֆօ-Պրահե (1546-1601) . Քօբէնհակցի աստեղագէտ մը : Տանիմարքայի թագաւորը Հոլէն կղզւոյն վրայ գիտարան մը շինեց ուր այս նշանաւոր գիտունը շատ կարեւոր գննութիւններ կատարեց եւ որոնցմէ՝ յետոյ մեծապէս օգտուեցաւ իր աշակերտը՝ Քէբլէր :

2.

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Պալազի Բ. — Սուլթան Պալազիտ իր Օգոստոսիան հօր յաջորդեց 1481ին : Վանեց երկրէն իր եղբայրը ձէմ որ ի վար ղխմադրել փորձելէ վերջ՝ սպառստանեցաւ Եւրօպա եւ մեռաւ Հոսմ : Յարձակեցաւ Եգիպտոսի Մեմլուքներուն վրայ բայց առանց մեծ արդիւնքի : Յաղթեց Մուրադիայ , նուաճեց Պոսնայիները եւ Մաճառները . վենետիկցոց դէմ ալ պատերազմեցաւ , բայց Կիլիկիոյ խռովութիւնները զբաղելու նպատակով խոհեմութիւն սեպեց անոնց հետ հաշտութիւն ընել : Սուլթանը իր ձերբութեան մէջ դահէն հրաժարեցաւ եւ Սէլիմ իր երկրորդ որդին՝ Օսմանեան գահը բարձրացաւ 1512ին :

Սելիմ Ա. — Սուլթան Սէլիմ իր երկրին մէջ գտնուած բուլլոր պարսիկ ազանդաւորները վերցնել տուաւ , երբ ընց թէ Շահ Իսմայէլ Օսմ . երկիրներուն վրայ յարձակած է . չարաչար յաղթեց Պարսից ի Չալտրան (1514) : Ուղեղով Եէնիշէրիներուն համարձակութիւնը սանձել , իր հաւատարմներէն մին անոնց վրայ զօրապետ կարգեց Եհնիշէրի Աղաւսի անունով : Լսելով որ Եգիպտոսի Մեմլուքները կը պատրաստուին դաշնակցութիւն մը կազմել իրեն դէմ Պարսից հետ , մեծ բանակով յաւաճացաւ մինչեւ Հալէպ ուր ցրուեց անոնց զօրութիւնը (1517) . զբաւեց Սիւրիա , տիրեց բոլոր Եգիպտոսի : Վերջին Խալիֆան Օսմ . Սուլթանին տուաւ Մարգարէին գրօջը եւ անոր փոխանցեց նաեւ ամիրապետութեան տիտղոսը : Սուլթան Սէլիմ գործունեայ Սուլթանի մը անուն թողլով՝ մեռաւ 1520ին :

Սիւլեյման Բ. — Սուլթան Սիւլեյման իր թագաւորելէն մէկ տարի վերջ՝ Հունգարիա արշաւելով զբաւեց Պելլրատ եւ ուրիշ քաղաքներու Առաւ Հոսոզոս շրջակայ կղզիներով ասպետներուն ձեռքէն (1522) : Զբաղեցնելու համար Եէնիշէրիները որոնք մայրաքաղաքին մէջ խռովութիւններ հանած էին , դարձեալ արշաւեց Հունգարիա (1526) . Մոհազզի մեծ յաղթութիւնը շահեցաւ եւ Հունգարաց թագաւոր կարգեց Զարուքի իշխանը : 120,000 զօրքով Վիեննա ալ պաշարեց (1529) , բայց քաղաքին սակաւաթիւ այլ քաջ զօրաց ընդդիմութեան պատճառով չկրնալով տիրել անոր , դարձաւ Կ . Պօլիս : Սուլթանը երկու մեծ արշաւանքներ ալ կազմեց Պարսից Շահ Թահմազ՝ դէմ . զբաւեց Վան (1523) , առանց ընդդիմութեան մտաւ Դամբլէ , տիրեց Պաղտատի (1534) եւ Շիրուանի (1549) : Ֆրանսայի Ֆրանսուա Ա . ի հետ զինակցեցաւ կարողս Ե ի դէմ . իր եւ կայսեր միջեւ զինադուլ մը կնքելէ վերջ՝ իր առաջին ծովակալին (Խայրէտովին փաշա) ձեռքով վենետիկցիներէն զբաւեց Արշիպեղազոսի կղզիները : Զարուքիի մահուանէն վերջ՝ խռովութիւն ծագեցաւ Սուլթանին եւ անոր յաջորդին (Ֆերտինանոս) միջեւ : Սուլթանը այս կռիւները զինադուլով մը վերջացնելէ յետոյ (1562) զօ

րաւոր նաւատորմիդ մը զրկեց Մալթա պաշարելու , բայց զայն զրաւելու համար իր բոլոր ջանքեր ի գերեւ ելան (1565) :

Սուլթան Սիւլէյման եղաւ մեծագործ աշխարհակալ մը , նշանաւոր էր իր արդարասիրութեամբ , քաջութեամբ եւ ուսումնասիրութեամբ : Օսմանեան Պետութիւնը իր փառաց , մեծութեան գագաթնակէտը հասաւ այս սուլթանին օրով :

Սեղիմ Բ. — Սուլթան Սէլիմ իր հօր յաջորդելով 1566ին՝ Հունգարաց հետ խաղաղութեան դաշինք հաստատեց : Նուաճեց Արարիա (1570) զսպելով ասպտամբները : Վենետիկցիներէն զրաւեց Կիպրոս (1570) : Այս միջոցին Վենետիկցիք հզօր դաշնակցութիւն մը կազմեցին իրեն դէմ Սպանիոյ , պապին եւ Մալթայի ասպետներուն հետ . դաշնակիցք յաղթութիւն մը տարին թուրքաց վրայ Լերանդի ծովային պատերազմով (1571) . յաջորդ տարին Վենետիկցիք հաշտութիւն կնքեցին Օսմանեանց հետ : Սպանիացիք թէեւ իրենց թշնամութիւնը շարունակելով զրաւեցին Թունուզ քաղաքը , բայց չուտով կրկին կորսնցուցին զայն (1573) :

Մուրատ Գ. — Սուլթան Մուրատ 1574ին իր հօր յաջորդելով՝ ըստ սովորութեան էյուսլի մէջ արքայական սուրը կապեց եւ Եկէնիչքիներուն սովորական պարզեւներ բաշխեց : Տէրութիւնը ա՛յնքան ահեղ եւ պատկասելի էր որ Վենետիկ , Սպանիա , Անգղիա եւ ինչ . Կ. Պոլիս դեսպան կը զրկէին Օսմանցուց հետ խաղաղութեամբ ապրելու համար : Մեծ-Եպարքոս , Սօքքոլլու Մլհէմէտ փաշա՝ որ տէրութեան մեծամեծ ծառայութիւններ մատուցած էր , մեռաւ (1579)ին :

Օսմանցիք՝ Պարսկաստանի ներքին խռովութիւններէն օգուտ քաղելով՝ յարձակեցան պարսկական երկիրներուն վրայ : Շահ Աբբաս ստիպուեցաւ խաղաղութիւն խնդրել (1590) , որով Վրաստան , Շիրուան , Լորիստան , Դավրէժ եւ Ատրպատականի մէկ մասը օսմանեան իշխանութեան անցան : Սուլթանը՝ Եէնիչքիներուն յարուցած նոր խռովութիւնները տեսնելով (1589) եւ փափաքելով հանրային ուշադրութիւնը ուրիշ աեղ դարձնել .

որչեց Հունգարիա արչաւել : Պոսնիոյ կուսակալէն վերջ՝ որ պատերազմին մէջ սղաննուած էր , Մեծ-Եպարքոս , Սինան փաշա զօրաց հրամանատարութիւնը ստանձնեց , բայց Թրանսիլվանիա , Վալաքիա եւ Մոլտավիա կայսեր հետ դաշնակցելով օսմանցուց դէմ դրին (1594) . այս միջոցին Սուլթանը մեռաւ (1595) :

Մուհամմէտ Գ. — Սուլթան Մուհամմէտ իր հօր յաջորդելով՝ Մոլտավիոյ եւ Վալաքիոյ դէմ արչաւանքը շարունակեց : Օսմ. զօրքերը յաղթուեցան Դանուբի բոլոր գծին վրայ : Սուլթանը իր զօրաց պարտութեան գոյժն առնելով՝ յառաջ խաղաց եւ պաշարմամբ երչաւ քաղաքը զրաւեց (1596) : Այս միջոցին Օսմ. Ասիական գուառներն ալ խռովութեանց թատր եղան . ասպտամբ մը Բիւրդերու եւ Թիւրքմէններու զլուխ անցնելով շատ չարիք կը հասցնէր Փոքր-Ասիոյ բնակչաց : Այն ինչ այս խռովութիւնները դադրած էին , Շահ Աբբաս պատերազմ հրատարակելով առաւ Դավրէժ , Վան , Նախիջևան քաղաքները եւ պաշարեց Երեւան : Տէրութեան գործոց այս վիճակին մէջ Սուլթանը մեռաւ (1603) :

(Ս.Մ.Փ.Ո.Փ.Ո.Ի.Մ.)

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԵՒՐՈՊՈՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻՆ ՎՐԱՅ

Երբ Յրետերիկ Գ.ի որդին , Մաքսիմիլիանոս կայսրը մեռաւ (1519) , կայսրընսիր կոչուած քանի մը իշխաններէն Գերմանիոյ կայսր ընտրուեցաւ (1520) Կարոլոս Ե. որ մեռնող կայսեր Փիլիպպոս որդւոյն զաւակն էր : Կարոլոս Ե. ժառանգած էր՝

մօր-կողմէն՝ Սպանիոյ թագը: Այս կայսրին իշխանութեան երկու գլխաւոր դէպքերն — Բողոքականութեան ծագումը եւ Ֆրանսայի Ֆրանսուա Ա.ի եւ անոր սրղւոյն Հենրիկոս Բ.ի դէմ ունեցած երկարատեւ պատերազմները — երկար ատեն յուզման մէջ պահեցին Գերմանիա: Կայսրը տեսնելով որ զօրաւոր դաշնակցութիւն մը կազմուած է իր դէմ, հրաժարեցաւ գահէն կայսերական թագը իր Ֆերտինանտ սրղւոյն թողով (1556): Ֆերտինանտ ի զօր ջանաց հաշտեցնել բոլոր քաղաքական եւ կրօնական կուսակցութիւնները: Գերմանիա իրաց այս պառակտեալ վիճակին մէջ կը գտնուի մինչեւ Ժ.Է. դարուն սկիզբը:

Միջին դարու վախճանին՝ Ֆրանսա շատ զօրաւոր թագաւորութիւն մ'էր: (Լուի ԺԱ.ի սրղւոյն) Կարոլոս Ը.ի Իտալիոյ արչաւանքով՝ ծագում առին Իտալական պատերազմները Աւստրիոյ եւ Ֆրանսայի տուներուն միջեւ: Լուի ԺԲ. Ֆրանսուա Ա. եւ իր սրղին Հենրիկոս Բ. շարունակեցին Իտալական պատերազմները: Կարոլոս Թ.ի ժամանակ տեղի ունեցաւ՝ գլխաւորաբար մայր-թագուհւոյն (Քաթերին տը Մէտիչի) խորհուրդով՝ Բարթոլոմէոսի սոսկալի ջարդը (1572): Հենրիկոս Գ.ի մահուամբ (1589) վերջացաւ Վալուայի տունը որ իբր երկուքուկէս դար Ֆրանսայի մէջ իշխած էր եւ Պուրպոնեան ցեղէն Հենրիկոս Գ. հակառակ Սպանիոյ թագաւորին ջանքերուն՝ Ֆրանսայի գահը բարձրացաւ (1594): Հենրիկոսի հետ սկսաւ Ֆրանսայի համար յառաջգիմութեան թուական մը: Թագաւորը՝ Նանթի հրովարտակով վերջացուց ներքին դժուարութիւնները որոնք սոսկալի արխանահեղութեանց պատճառ եղած էին: Վերջապէս մահը հասնելով զրկեց ժողովուրդը իր հօրմէն, տիտղոս մը՝ որուն արժանացած էր իր հայրախնամ կառավարութեան համար:

Ժ.Զ. դարուն՝ Անգլիա Հենրիկոս Ը.ի եւ մանաւանդ Ելիսաբեթ թագուհւոյն օրով հզօր տէրութիւն մ'եղաւ հակառակ Սպանիոյ սաստիկ թշնամութեան: Հաստատեց կարեւոր վաղթականութիւններ Նոր-Ալխարհի արեւմտեւոր եւ այլուր:

Ֆրանսայի, Անգլիոյ, Սպանիոյ քաղաքական վիճակը:

Սպանիա՝ Ֆերտինանտի օրով իսկ զօրաւոր պետութիւն մը եղած էր, ունէր ընդարձակ երկիրներ Կարոլոս Ե.ի ժամանակ. Փիլիպպոս Բ. սաստիկ պատերազմներ մղեց Ստորին-Նահանգաց, Օսմանեանց եւ Անգլիոյ դէմ. կարեւոր դեր մը ունեցաւ նաեւ Ֆրանսայի կրօնական պատերազմներուն մէջ. մեռաւ (1598) կործանելով Սպանիա իր երկարատեւ ասպարղիւն պատերազմներով:

Հոլանտա որ Սպանիոյ հպատակ էր, ամենամեծ զոհուածութիւններէ եւ զիւցալնական դիմադրութենէ յետոյ՝ յաջողեցաւ անկախ ըլլալ եւ զօրանալ զգալապէս:

Ժ Է. Դ Ա Ր

Այս դարուն գլխաւոր դէպքերն ու դէպքերն են:

- Ա. Անգլիա Ժ.Է դարուն:
- Բ. Երեսնամեայ պատերազմը:
- Գ. Լուզովիկոս Ժ.Գ.:
- Դ. Դարուն նշանաւոր անձերը:
- Ե. Օսմանցիք:

Ա.

ԱՆԳՂԻԱ Ժ.Է. ԴԱՐՈՒՆ

1. Ելիսաբեթ թագուհւոյն յաջորդեց Սկոտլոյ Մարի թագուհւոյն սրղին, Յակոբոս Ա. Սղուարդներուն ցեղէն. այս ժամանակէն սկսեալ Անգլիա եւ Սկոտլիա միացեալ թագաւորութիւն մը կը կազմեն: Յակոբոս Ա. ուսեալ թագաւոր մ'էր. զրեց, ի մէջ այլոց, զիրք մը որուն մէջ պարպեց թագաւորաց Աստուածային իրաւանց տեսութիւնը: Ունեցաւ ընթացք մը եւ ուզեց երկիրը կառավարել եղանակով մը որոնք զլիսովին հակառակ էին Ժ.Գ. դարէն ի վեր Անգլիացոց ստացած խորհրդարանական արտօնութեանց:

1. Սղուարդ ցեղը և Յակոբոս Ա.

2. Կարողութիւնը (1625) ժողովրդեան նաստիկ դժգոհութեան պատճառ եղաւ իր հակասահմանադրական ընթացքով, մինչեւ որ խորհրդարանը թագաւորին ներկայացուց խնդրագիր մը որով կը պաշտպանէր ժողովրդեան՝ որուն ներկայացուցիչն էր՝ Իրաւունքները : Թագաւորը թէեւ մեծ դժուարութենէ յետոյ հաւանեցաւ ընդունելու ինչ որ իրմէ կը պահանջուէր (1628), բայց քիչ ժամանակ վերջ՝ բարկութեան մէկ վայրկենին՝ լուծեց խորհրդարանը : Քանի մը տարի երկիրը կառավարեց Եւրոպիոյ իր ժամանակակից միապետներուն եղանակով : Իր հրամանով հարկ կը հաւաքէր, աւրսաստիկոս դասարաններով՝ տուգանքի, բանտարկութեան եւ կամ մահուան կը դատապարտէր որոնք որ ո՛ր եւ է պատճառով տտելի եղած էին իրեն : Ազրաֆորտ, իր խորհրդականը՝ Անգլիոյ մէջ կ'ուզէր ըլլալ ինչ որ Ռիչչէօ եղած էր Ֆրանսայի մէջ. Լոտ Արքեպիսկոպոսին խորհրդով սոսկալի հալածանք մը սկսաւ Մաքրակրօններուն դէմ որոնք փոքրամասնութիւն կը կազմէին երկրին մէջ :

3. Երբ այս հալածանքները սկսան Երիցական Սկովտիոյ մէջ ալ, ժողովուրդը իր ազգային եկեղեցին պաշտպանել ուխտելով ոտք ելաւ : Թագաւորը, այս դժուար կացութեան մէջ, ստիպուեցաւ խորհրդարանը գումարելու (1640) որ պարագայէն օգուտ քաղելով գոհացում ստացաւ իր պահանջումներուն (1642) : Կարողութիւնը սպառնալից եւ հակասահմանական ընթացքին հետեւանքով՝ ստիպուեցաւ Լոնտոնէն մեկնիլ, Բանակցութիւնք յաջող ելք մը չունեցան, ուստի քաղաքային պատերազմ ծագեցաւ որ վերջացաւ Արքայականաց (կուսակցութեան) պարտութեամբ (1648) : Թագաւորը մեռաւ 1649ին :

4. Խորհրդարանը Հասարակապետութիւն հրատարակեց : Գրոմուէլը որ մեծ դեր ունեցած էր քաղաքային կուռոյն մէջ, շուտով զսպեց Սկովտիա եւ Իոլանտա որոնք չէին ուզած համակերպիլ այս փոփոխութեան : Խորհրդարանը՝ Հասարակապետութեան Լորտ-Պաշտպան արտղոսը շնորհեց Գրոմուէլի : Գրոմուէլի կառավարութիւնը շատ կորովի եւ խիստ եղաւ . քան-

2. Կարողութիւնը ընթացքը : 3. Սկովտիա կը խլորի. Կարողութիւնը բագաւորութեան վախճանը : 4. Գրոմուէլ և իր իշխանութիւնը :

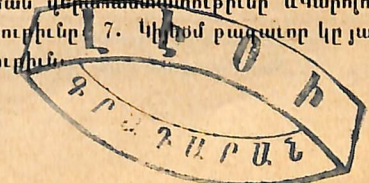
դակագործութիւն եւ նկարչութիւն, հանրային դրօսանքներ, մասնաւորաբար թատերական ներկայացումներ արգիլուեցան : Այս կարող վարչապետը յաղթեց Սպանիացոց եւ պարտաւորեց նոյն խակ պապը որ չափաւորէ Եւրոպիոյ կաթոլիկ իշխաններուն կրօնական նախանձաւորութիւնը : Ունէր զինուորական մեծ տաղանդ եւ երկաթեայ նկարագիր մը : Մեռաւ 1658ին :

5. Երկիրը՝ ժամանակ մը՝ խառնաշփոթ վիճակ մը ունեցաւ : Անգլիացիք անիշխանութենէ զուտած՝ վերահաստատեցին թագաւորական իշխանութիւնը Կարողութիւնը Բ. թագաւոր հրատարակելով (1660) : Թագաւորը՝ երկրին օրինաց խղճամիտ աւանդապահը չեղաւ, իր անհատական կեանքն ալ շատ հեռի էր բարոյականի տիպար-օրինակ մը ներկայացնելէ : Սակայն իր օրով՝ նաւարկութիւն, վաճառականութիւն եւ ճարտարութիւն քաջալերուեցան : Իր օրով նաեւ հաստատուեցաւ Արքայական Ընկերութիւնը գիտութեան զարգացման համար :

6. Կարողութիւնը յաջողեց եղբայրը, Յակոբոս Բ. (1685). ասոր թագաւորութիւնը շատ կարճատեւ եւ անչուք եղաւ : Ինքը մտնուանդ կաթոլիկ՝ ուզեց ազգային կրօնք ընել կաթոլիկութիւնը զոր այս ժամանակ ժողովրդեան հագիւ հարիւրերորդ մասը կը դաւանէր : Խորհրդարանին երկու կուսակցութիւններն ալ միաբանելով՝ Օրանժի Կիլեօմ իշխանը՝ որ թագաւորին փեսան էր, ժողովրդեան դատը պաշտպանելու հրուիրեցին :

7. Կիլեօմ մեծ զօրութեամբ Հոլանտայէն Անգլիա եկաւ (1688) : Թագաւորը ժողովրդեան եւ բանակին հպատակութեան զգացումներուն ի զուր կոչում ընելէ յետոյ՝ Ֆրանսա ապաստանեցաւ : Խորհրդարանը թագաւորին իշխանութիւնը յանձնեց Կիլեօմ Գ. ի եւ Մարիամ Բ. ի (Յակոբոս թագաւորին դուստրը) նախապէս ընդունել տալով Իրաւանց յայտարարիւնը զոր Անգլիոյ ամէն թագաւոր պարտաւոր է յարդել : Հետեւեալները գլխաւոր տրամադրութիւնները կը կազմեն այս

5. Թագաւորական իշխանութեան վերահաստատութիւնը և Կարողութիւնը : 6. Յակոբոս Բ. ի կարճատեւ իշխանութիւնը : 7. Կիլեօմ թագաւոր կը յայտարարուի. խորհրդարանական վարչութիւնը :

հռչակաւոր յայտարարութեան , թէ թագաւորը չի կրնար դրամ հաւաքել երկրէն եւ մնայուն բանակ սրահել խաղաղութեան ժամանակ առանց խորհրդարանին հաւանութեան , թէ ընտրութիւններ եւ խորհրդարանական վիճարանութիւններ պէտք է որ ազատ ըլլան եւ թէ խորհրդարանը յաճախ իր գումարուններն ունենալու է եւայլն : Կառավարութեան այս ձեռք կոչուեցաւ խորհրդարանական կամ սահմանադրական զոր Անգլիայիք առաջին անգամ հաստատեցին :

Ց. Կիլեովի քաղաքականութիւնը եղաւ Ֆրանսայի զօրութիւնը տկարացնել : Այս նպատակով զօրաւոր նիզակահլուցութիւն մը կազմեց : Կրօնական ազատութեան ջերմ պաշտպան եղաւ : Մեռաւ 1702ին :

Բ.

ԵՐԵՄՆԱՄԵՍՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

1. Կարլոս Ե էն սկսեալ Գերմանիոյ կրօնական վէճերը եւ կռիւները չարունակեցին մինչեւ Մաթիաս կայսրին մահը : Ֆերտինանտ , ասոր յաջորդը կայսր ըլլալէն առաջ Պոնտիֆոյ թագաւորն էր , եւ որովհետեւ Յիսուսեաններուն ձեռքով կըրթուած՝ մոլեռանդ կաթողիկէ էր , սաստիկ հալածանք հանեց իր հպատակներուն դէմ : Այս պարագաներուն մէջ ծագում առաւ Երեսնամեայ պատերազմը որուն մասնակցեցան հետզհետէ եւ քրտական տէրութիւններէն չառերը :

2. Երեսնամեայ պատերազմը ունեցաւ չորս շրջաններ , որոնք են .

- Ա. Պալատինեան շրջան (1618-1625)
- Բ. Դանիական » (1625-1629)
- Գ. Շուէտական » (1630-1635)
- Դ. Ֆրանսական » (1635-1648)

8. Կիլեովի քաղաքականութիւնը: 1. Երեսնամեայ պատերազմին պատճառով: 2. Պատերազմին չորս շրջանները:

3. Երբ Ֆերտինանտ ուզեց կաթողիկոսութիւնը վերահաստատել , Պոնտիֆոյք ապստամբեցան եւ անոր պաշտօնեաները Բրախայի զղեակին պատուհաններէն վար նետեցին (1618) : Մինչդեռ Ֆերտինանտ այս յուզեալ միջոցին կայսերական դահլը բարձրանար (1619) , Պոնտիֆոյք իրենց թագաւոր կ'ընտրէին Ֆրետերիկ , կայսրընտիր Պալատինոսը՝ որ Անգլիոյ Յակոբոս Ա.ի փեսան էր : Այս ընտրութեամբ Անգլիայէն օգնութիւն գտնել կը յուսային . բայց յուսաստար եղան եւ անօգնական մնալով՝ իրենց Ֆրետերիկ իշխանը Պոնտիֆայէն դուրս վաճառեցաւ կայսերական զորքերէն : Կայսրը՝ իր յաջորդութեանէն քաջալերուած՝ սկսաւ աւերել Գերմանիոյ բողոքական իշխաններուն երկիրները :

4. Տանիսարքայի թագաւորը , այս տագնաւալից վայրկեանին , օգնութեան հասաւ Գերմանիոյ բողոքականներուն եւ առնց դաշնակցութեան պէտ ընտրուեցաւ (1625) : Իր միգած վերջին պատերազմով կորսնցուց իր առաջին յաղթութեանց արդիւնքները . ստիպեալ դարձաւ իր երկիրը առանց կարեւոր բան մ'ըրած ըլլալու (1629) :

5. Գերմանիոյ բողոքականները անօգնական չմնացին : Շուէտի թագաւորը , Կուսթաւ Ատոլֆ՝ որ ազնիւ նկարագրի եւ զինուորական տաղանդի տէր իշխան մ'էր , իր քառամեայ զուտորը բազկացը մէջ Շուէտական խորհրդարանին ներկայացնելով իրբեւ իրենց ազազայ վեհապետուհին , հրաժեշտի սրտաշարժ ուղերձ մ'ըրաւ . ապա մեկնեցաւ Գերմանիա «որուն հարստահարեալ գաւառները օգնութիւն կը խնդրէին թախանձագին» : Ֆրանսայի թագաւորը , Լուի Ժ.Գ. որ չէր ուզեր Աւստրիոյ տան զօրանալը , Ռիչլէօ կարդինալին խորհրդով Շուէտի թագաւորին օգնեց զրոմով . նմանապէս բազմաթիւ Անգլիացիներ եւ Սկոտլանդացիներ փութացին միանալ քաջ թագաւորին զրօշին տակ կայսրին դէմ պատերազմելու : Կուսթաւ Ատոլֆ յաղթեց կայսերական զօրապետներուն : Իր երեք մեծ պատերազմներէն վերջինին մէջ մետաւ իր յաղթութեան փառ-

3. Պալատինեան շրջան: 4. Դանիական շրջան: 5. Շուէտական շրջան:

քին մէջ (1632) : Շուէտ որոշեց պատերազմը շարունակել իր մեծանուն վեհադեօնին մեռնելէն վերջ իսկ :

6. Ֆրանսա՝ այս ժամանակ՝ դործօն դեր մը ստանձնեց զօրք դրկելով Գերմանիա կայսրին դէմ եւ Պելճիքա՝ Սպանիոյ դէմ : Մազարէն կարդինալ շարունակեց իր նախորդին (Ռիչչէօ) քաղաքականութիւնը : Ֆրանսական բանակները իրենց Գուրէն եւ Գօնաէ զօրապետներէն առաջնորդուած՝ այնպիսի փառաւոր յաղթանակներ տարին որ կայսրը ստիպուեցաւ խաղաղութիւն խնդրել եւ Վեսթֆալիոյ դաշնագիրը կնքել (1648) :

7. Երեսնամեայ պատերազմը սոսկալի չարիքներու պատճառ եղաւ : Բանակները կը բազկանային վարձկան բախտախընդիրներէ , որոնք գիւղերը , քաղաքները կը կողոպտէին , բնակիչները կը չարչարէին որ ըսել տան թէ , ո՛ւր պահած են իրենց դրամները : Երկիրը աւերակ եղաւ : Վեսթֆալիոյ դաշնագրով՝ Գերմանիա 350է աւելի անկախ պետութեանց բաժնուեցաւ , ճանջաւ պաշտօնապէս Զուիցերիոյ եւ Հոլանտայի անկախութիւնը : Ֆրանսա (*) եւ Շուէտ՝ որոնք կարեւոր մասնակցութիւն ունեցած էին այս պատերազմին մէջ , երկիրներ ստացան Գերմանիայէն , ինչպէս նաեւ իրրեւ խաղաղութեան երաշխաւորութիւն իրաւունք՝ անոր դործօց միջամտելու :

Պ.

ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ ԺԴ.

Պատմ. կապ. — 2 ենթիկոս Դ. ի յաջորդեց իննամեայ որդին Լուի ԺԳ. Մայր Թագուհին, Մորի աը Մէտիչի՝ իննամակալ եղաւ: Երկիրը՝ ժամանակ մը՝ անկարգ ու խառնակ վիճակի մը մասնուեցաւ: Պարզ եկեղեցական մը՝ որ պատմութեան

(*) Ֆրանսա ստացաւ Ալզաս, Մէց, Վերտիօն եւ այլն: 6. Ֆրանսական շրջան: 7. Երեսնամեայ պատերազմին հետեւանքները:

մէջ ծանօթ է կարդինալ Ռիչչէօ անունով, Թագաւորին կատարեալ վստահութիւնը վայելելով հաստատեց կրկին Ֆրանսայի նախկին փառքը: Ռիչչէօին ներքին քաղաքականութիւնը եղաւ բոլորովին շնչել բողոքականաց ազդեցութիւնը որոնք իրենց դէմ եղած կրօնական հարածանքներէն զրգուած՝ փորձած էին անկախ պետութիւն մը հիմնել: Կարդինալը միամեայ պաշարուէ վերջ զրաւց (1628) Ռոշէլ որ սահմանուած էր այս պետութեան մայրաքաղաքը լինելու: Իր արտաքին քաղաքականութիւնը եղաւ տկարացնել Աւստրիոյ տունը. այս նպատակով մասնակցեցաւ Երեսնամեայ պատերազմին: Մեծահռչակ կարդինալը Ֆրանսայի անուան փառք հեռաւոր երկիրներ տարածեց: Եղաւ պաշտպան գրականութեան եւ գիտութեան հիմնելով Ֆրանսական Ակադեմիան: Մեռաւ 1642ին. հինգ ամիս վերջ Թագաւորն ալ մեռաւ:

1. Լուդովիկոս ԺԴ. Լուի ԺԴ. ի հնգամեայ որդին՝ Թագաւորեց իր մօր իննամակալութեան տակ : Իտալացի մը , կարդինալ Մազարէն՝ իննամակալութագուհւոյն խորհրդականն եղաւ : Երեսնամեայ պատերազմը շարունակուեցաւ եւ Ֆրանսական զինուոց յաջողութիւնը պարտաւորեց կայսրը Վեսթֆալիոյ խաղաղութիւնը կնքել (1648) : Սպանիոյ Թագաւորն ալ դեռ տասը տարի պատերազմելէ վերջ՝ ստիպուեցաւ Պիրենեանց դաշնագրով Ֆրանսայի թողուլ Արթուա եւ Ռուսիոն (1659) :

2. Ֆրոնս կոչուած զօրաւոր կուսակցութիւն մը՝ զրգուած Մազարէնի զրած արտասովոր սուրբերէն՝ քաղաքային պատերազմ մղեց (1648-1653) : Այս շարժումը ոչ միայն երկիրն ծանր վնասներու պատճառ եղաւ , այլ եւ ընդհակառակն , աւելի զօրացուց Թագաւորական իշխանութիւնը :

3. Լուդովիկոս ԺԴ. Մազարէնի մահուանէն յետոյ ինքն ստանձնեց երկրին կառավարութիւնը : Իր երկու մեծ նախարարները — Գոլպէր եւ Լուվուա — երկրին երմոական , վաճառականական , զինուորական — ցամաքային եւ ծովային — վիճակը մեծապէս բարւոքեցին : Առիթ մը կը պակսէր միայն փառասէր Թագաւորին աշխարհակալութեան փափաքը գոհացնելու : Այս պատեհութիւնը ներկայացաւ , երբ Սպանիոյ Թագաւորը , Փիլիպպոս Դ. որուն դստեր հետ ամուսնացած էր ,

1. Լուդովիկոս ԺԴ. ի անջափանասութիւնը: 2. Ֆրոնտ և իր հետեւանքը: 3. Լուդովիկոսի աշխարհակալութեան փափաքը և երբեակ նիգակակցութիւնը:

մեռաւ : Բանակ մը զրկեց Սպանիական Ստորին-Նահանգները (1667) . բայց Անգղիոյ , Հոլանտայի եւ Շուէտի երբեակ դաշնակցութիւնը սլարտաւորեց զինքը գրաւած տեղերուն մեծ մասը ետ տալու էքս-լա-Շարէլի խաղաղութեամբ (1668) :

Կ. Լուզովիկոս՝ Շուէտ իր կողմը շահեւէ եւ Անգղիոյ թագաւորը (Կարոլոս Բ.) կաշառեւէ վերջ՝ յարձակեցաւ Հոլանտայի վրայ որ իր յաղթական ընթացքը կասեցնելու մէջ զլիաւոր դերակատարն էր եղած : Ֆրանսական բանակը անցաւ Հոլանտային , յառաջանալով միացեալ Ստորին-Նահանգներուն երկիրներուն մէջէն , մտայեցաւ Ամստերտամի : Այս ձգնաժամին մէջ Օրանժի Կիյեօմ իշխանը՝ զոր Հոլանտացիք հրաւիրած էին զիրենք պաշտպանելու , յուսահատական միջոցի մը դիմեց որ սահայն յաջող արդիւնք ունեցաւ — բացաւ սահանքի գոները եւ ահա Գերմանական ծովը եւ Հոլանտոս ողողեցին երկիրը մղելով արչաւող բանակը բարձրադիր վայրեր : Ապա Հոլանտական նաւատորմիցը զրկեց Ֆրանսական եւ Անգղիական միացեալ զօրութեան դէմ գործելու . կռիւները վճռական արդիւնք չունեցան : Այս միջոցին Սպանիոյ թագաւորը , Գերմանիոյ կայսրը եւ Պրանտէնուրիի կայսրընտիրը Անգղիոյ օրինակին հետեւելով օգնեցին Հոլանտայի : Լուզովիկոս այս պատերազմին մէջ Եւրոպիոյ կիսուն դէմ գրաւ : Վերջապէս երկու կողմն ալ ձանձրացած՝ սկսան բանակցիլ խաղաղութեան համար որ կնքուեցաւ Նիմէկի դաշնագրով (1678) : Ֆրանչ-Գոնթէ , Ալզաս եւ Ֆլանտրիոյ զօրաւոր ամրոցներէն եւ քաղաքներէն չատեր Ֆրանսայի մնացին , Հոլանտա ամէն բան ետ առաւ , զլիաւոր կորսնցնողը Սպանիա եղաւ :

Ե. Լուզովիկոս այս ժամանակ իր փառաց եւ զօրութեան դազաթնակէտն էր հատած : Կը կառավարէր տէրութիւնը իբրեւ բացարձակ միապետ մը : Ուզեց իրեն հնազանդեցնել իր հպատակները կրօնական խնդրոց մէջ ալ , բայց դժուարութեանց բաղխեցաւ բողոքականաց , Հանսիականաց եւ պապին կողմէ : Հալածեց բողոքականները , արգիլեց անոնց պաշտա-

4. Ֆրանսա՝ Հոլանտայի դէմ . Նիմէկի դաշնագիրը : 5. Լուզովիկոսի ընթացքը կրօնական խնդիրներու մէջ :

մունքը , շատեր Ֆրանսայէ մեկնեցան եւ վերջապէս խափանեց Նանթի հրովարտակը (1685) : Հանսիականք բազմաթիւ չէին , բայց անոնց մէջ կային մեծ ընտանիքներ , գրագէտներ եւ գիտուններ — Բասգուլ , Արնոլտ , Նիգուլ , Ռասին եւայլն : Լուզովիկոս երկու անգամ հալածանք հանեց , առաջին անգամ փակեց անոնց դպրոցները եւ ցրուեց Բարիզի Բոր-Ռուալի կրօնաւորները (1664) , երկրորդ անգամ վանքն ու եկեղեցին կործանել տուաւ (1709) : Հուովս պապը գժտեցաւ իր հետ , որովհետեւ (թագաւորը) թափուր թեմերուն եկամուտները իբրեւ արհուրի իւրաւունք հաւաքելու ձեռնարկած էր : Ֆրանսայի եկեղեցականները առաջնորդութեամբ Պօսուէլի՝ ժողով դոււարեցին ուր Կալչիֆան եկեղեցւոյն ազատութիւնները սահմանելով 1682ի Յայտարարութիւնը ստորագրեցին : Լուզովիկոս յետոյ երբ ամբողջ Եւրոպա իրեն դէմ զինեցաւ , զիջում ըրաւ պապին՝ այս խնդրոյն մէջ :

Զ. Երբ Օրանժի Կիյեօմ իշխանը Անգղիոյ թագաւոր եղաւ (1688) , Մեծ ճիզակակցութիւնը կազմեց Լուզովիկոսի դէմ : Պատերազմը տեղի կունենար շատ կէտերու վրայ միանգամայն : Այս թշնամութիւնները դադրեցան Ռիսվիքի խաղաղութեամբ (1697) : Լուզովիկոս՝ Հոլանտի վրայ եւ Ստորին-Նահանգաց մէջ գրաւած տեղերէն մէկ քանին ետ դարձուց եւ ձանջաւ զԿիյեօմ իբրեւ Անգղիոյ օրինաւոր թագաւոր :

Է. Լուզովիկոս իր վերջին պատերազմը մղեց Սպանիական յաջորդութեան խնդրոյն առթիւ : Այս կռիւը հետեւեալ կերպով ծագում առաւ : Սպանիոյ Կարոլոս Բ. թագաւորը անկաւակ մեռնելով (1700) կտակով իրեն յաջորդ ընտրեց Անժուի Փիլիպպոս իշխանը , որ Լուզովիկոսի թոռն էր : Գերմանիա , Անգլիա , Հոլանտա եւ Բրուսիա խորհելով որ Ֆրանսայի եւ Սպանիոյ սերտ միութիւնը կրնայ եւրոպական զօրութեան հաստատարակուցութիւնը խանգարել , միացան Գերմանիոյ կայսրին որդւոյն (Կարոլոս Արչիդուքսին) ընտրութիւնը պաշտպանել Փիլիպպոսի դէմ : Սոյն պատերազմին 13րդ տարին՝ Գերմանիոյ կայսրը մեռաւ եւ Կարոլոս Արչիդուքսը անոր յաջորդեց : Դաշ-

6. Ռիսվիքի խաղաղութիւնը : 7. Սպանիական յաջորդութեան պատերազմը : 69 — Պատմ. Ընդհ. Ազգաց 5

նակիցք այժմ Գերմանիոյ եւ Սպանիոյ միութիւնը վտանգաւոր նկատելով՝ թողուցին որ Փիլիպպոս Սպանիոյ թագաւոր լինի : Ութըէջի (1713) եւ Ռասթաթի (1714) դաշնագիրներով պատերազմը վերջացաւ եւ Անգղիա Սպանիայէն ստացաւ ձիւլօրաթար եւ Մինորքա , իսկ Ֆրանսայէն՝ Նոր-Երկիրը եւ Նոր-Սկովտիա :

8. Մեծ միապետը իր արքունիքը փոխադրեց Վէրսայլ որ այնուհետեւ Ֆրանսայի բոլոր թագաւորաց բնակարանը եղաւ : Պալատը հոյակապ շէնք մ'էր որուն շուրջը կային գեղեցիկ պարտէզներ զարդարուած՝ անդրիններով եւ ուրիշ հաճոյատեսիլ առարկաներով : Ասեղնագործեալ զգեստներ հագնող եւ կեղծամ կրող բազմաթիւ պալատականներ կը ծառայէին արքային : Ընդունելութեան, ներկայութեան կարգը , ինչպէս նաեւ ելնելու , ճաշելու եւ պառկելու ժամերը սահմանուած էին որոշ արարողութեամբ : Պալատականաց եւ առ հասարակ ազնուականաց ընկերութեան յղիեալ բարքը , շնորհալի ձեւերը , լեզուն եւ ճաշակը տարածուեցան Եւրոպիոյ մէջ : Ուրիշ իշխաններ սկսան Մեծ Ինքնակալին հետեւիլ անոր պէս շինել տալով փառաւոր դղեակներ իրենց յարակից եւ անհրաժեշտ մասերով :

9. Լուգովիկոս շատ պատերազմասէր ինքնակալ մ'եղաւ եւ թէեւ իր զինուորական յաջողութիւնները պանծացուցին աշունք , բայց աղքատացուցին եւ տկարացուցին երկիրը : Վնասակար եղաւ նաեւ իր աններող քաղաքականութիւնը որուն հետեւանքով Ֆրանսա 500,000 ճարտարարուեստ եւ հարուստ Հիւկնօներ կորսնցուց : Քաղաքավարական յղիեալ ձեւերուն տակ ընկերութեան ապականեալ բարքը ծածկուած էր :—Լուգովիկոս քաջալերեց գրականութիւն , գիտութիւն եւ արուեստ , իր օրով հիմնուեցաւ Բարիզի Գիտութեանց Ակադեմիան : Մեծ թագաւորին երկարատեւ իշխանութեան փայլուն շրջանին փառքը կը կազմեն Ռասին , Գոթնէյլ , Մոլիէս , Լաֆօնթէն , Պօսուէ , Ֆենելոն , Բասգալ , Գոնտէ , Գուրէն , Գուլպէր , Լուվուա , Պուալթ , Բուժէ եւ այլ նշանաւոր անձեր :

8. Լուգովիկոս ԺԳ-ի արքունիքը: 9. Մեծ միապետին իշխանութեան նետեանքները:

Գ.

ԴԱՐՈՒՆ ՆՇԱՆԱԻՈՐ ԱՆՁԵՐԸ

ԻՄԱՍՏԱՍԷՐՔ ԵՒ ԳԻՏՆԱԿԱՆՔ

Յ. Պեյզըն (1561–1626) . Անգղիացի իմաստասէրներէն աւելին մեծը , Անհիմն վարկածներու եւ պատճառաբանութեանց՝ որոնք մինչեւ իր ժամանակը կը գործածուէին վարժարանաց մէջ , փոխանակեց զնական , փորձառական մէթոտը — Մահածական գրութիւնը : Իր գլխաւոր գործերն են Նոր Գործի , Յառաջացուան Ուսման եւ Ճառերը (Essays) :

Տեֆարդ (1596–1650) . Ֆրանսացի մեծ իմաստասէր մը : Նախ զինուոր եղաւ , ապա քաջուեցաւ Հոլանտա փիլիսոփայութեամբ զբաղելու : Նշանաւոր չափազէտ էր նաեւ . երկրաչափութեան մէջ գրահաշուոյ կիրառութեամբ՝ Բարձրագոյն Չափագիտութիւնը հնարեց . Բնագիտութեան մէջ ալ նշանաւոր եղաւ իր գիւտերով :

Քեքլեր (1571–1630) . Նշանաւոր Գերման չափազէտ մը եւ աստղաբաշխ : Գտաւ իր անունով ծանօթ «երեք օրէնքները» որոնք Չափագիտական Աստղաբաշխութեան հիւրը դրին . իր ժամանակին անծանօթ մոլորակներու գոյութիւնը գուշակեց , հեռագիտակը կատարելագործեց . աշակերտած էր Թիքօ-Պրահէի :

Հարվի (1578–1657) . Իր բժշկական ուսումը ստացաւ Բաստուայի մէջ . առաջին անգամ 1615ին յայտնեց արեան շրջանին գիւտը :

Աքիմոզա (1622–1677) . Ծնաւ Ամսդերտամի մէջ , հալածուեցաւ իր հրեայ կրօնակիցներէն : Իր անկախութիւնը պահելու գնով՝ մերժեց պատուաւոր եւ շահաւոր հրաւեր մը . ձեռքի աշխատութեամբ կը հոգար իր ապրուստը , շատ պարզ եւ առաքինի կեանք մ' ունեցաւ , խորիմաց փիլիսոփայ մ' էր :

Տուէք դարուն գլխաւոր իմաստասերները եւ գիտնականները:

Ի. Նիւդըն (1642-1727) . Չափադիտութեան ուսուցիչ ե-
ղաւ Քէմպրիճի մէջ . դտաւ Տեսաբանական օրէնքներ եւ մա-
նաւանդ Տիեզերական Ծանրականութեան օրէնքը :

Լալլանից (1640-1716) . Գերմանացի արդի փիլիսոփանե-
րէն ամէնէն ուսեալը , Գերմանական փիլիսոփայութեան ընտ-
րողական դպրոցին հիմնադիրը : Իր լաւատեսութիւնը պար-
զուած է Աստուածգիտութիւն երկին մէջ : Պատմաբան եւ չա-
փազէտ էր միանգամայն :

ԱՐՈՒԵՍՍԱԳԷՏՔ

Ռուպենս (1577-1640) . Հոլանտացի բարեկեցիկ ծնողաց
զաւակ , Անվերսէն փոխած կրօնական հալածանաց պատճա-
ռաւ : Իրրեւ նկարիչ պատմական տեսարաններու եւ կենդա-
նագրի՝ գրեթէ հաւասարը ունեցած չէ . անխոնջ աշխատող
մ'էր . 4000 նկարներ եւ ուրուագիծեր իր վրձինին արդիւնքն
են : Իր արտադրութիւններուն մէջ ամէնէն հասիւաւորներն
են Վերջին դասասանը , Չորս Աւեսարանիչները , խաղաղու-
թիւն եւ պատերազմ եւայլն :

Վանսիփ (1599-1641) . Ծնաւ Անվերսի մէջ , աշակերտ էր
Ռուպէնսի , նշանաւոր իրրեւ կենդանագրի նկարիչ . իր ամե-
նալաւ պատմական նկարն է Խաչեղութիւնը . իր նկարները ա-
ւելի ճորհ , նրբութիւն ունին , բայց նուազ միութիւն , աւելի
խոհական են քան Ռուպէնսիները :

Ռեմպրանթ (1606-1669) . Լէյտընցի համբաւաւոր նկարիչ
մը , իր նկարները իսկապէս են եւ սքանչելի՝ իրենց գոյնին եւ
լուսոյ ու ստուերի ներդաշնակ միաւորութեան կողմէ : Գլխաւոր
նկարներն են Տուրիա եւ իր ընթանիքը , Սամարացիս եւայլն :

Բուսեմ (1594-1655) . Ֆրանսացի նկարիչ , նկարչութեան
փիլիսոփայ կոչուած է : Գլխաւոր նկարներն են Ջրնեղեղ ,
Մովսէս մանուկ , Վերջին ընթրիք եւայլն :

Մուրիլո (1618-1682) . Սպանիացի ամէնէն նշանաւոր նկա-
րիչներէն մին , իր առաջին նկարներուն նիւթը քաղած է խո-

նարհ դասակարգէն . զորօրինակ ներկայացնելով Մուրացիկ
շոպ , Ծաղիկաձառ աղջիկներ եւլն . իր վերջին նկարները
կրօնական դէմքեր կը ներկայացնեն :

ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՔ

Պեն ձօնալն (1574-1637) . Անգղիացի . յաջորդաբար ե-
ղաւ զինուոր , դերասան եւ թատերագիր . դափնեպսակ քեր-
թող՝ Յակոբոս Ա.ի ժամանակ : Գրած է բազմաթիւ խաղեր՝
գլխաւորաբար կատակերգութիւն :

Քալչրոն (1601-1681) . Ծնաւ Մատրիտի մէջ . նշանաւոր
Սպանիացի թատերագիր մը , թողած է գրեթէ 500 կտոր գը-
րութիւններ :

Գորնէյը (1606-1684) . Ֆրանսական ողբերգութեան հայրը ,
իր թատերգութեանց մէջ «նկարագրած է մարդիկ այնպէս՝
ինչպէս պարտին ըլլալ» . իր դպրոցին տիրող գաղափարն էր
պարտականութեան յազմանակը կրից վրայ : Իր փոքր ինչ ու-
սուցիկ ոճը արդիւնք էր գլխաւորաբար Լուկանոսի սզգեցու-
թեան (զոր կը նախընտրէր Վերգիլիոսէն) : Գլխաւոր երկերն են
Պոլիսոս (*), Սիդ (*), Որասիոս (*), Կիլեւս (*):

Միլոն (1608-1674) . Արդի ժամանակաց Անգղիացի ամէ-
նէն մեծ զիւցազներգակ բանաստեղծը . Գրամուէլի քարտու-
ղարն եղաւ : Դրախտ կորուսեալ (*), Դրախտ վերսին գտեալ
եւ ուրիշ բազմաթիւ երկեր իր գեղեցիկ գրչին արդիւնքներն
են : Սչաց ըյսը կորսնցուց իր վերջին տարիներուն մէջ :

Ճ. Դեյլըր (1613-1667) . Անգղիացի եպիսկոպոս մը . գրեց
Աստուածաբանական եւ ուրիշ կրօնական նիւթերու վրայ , իր
ոճն էր նկարագեղ , զարդարուն :

Լափոնդեմ (1621-1705) . Ֆրանսացի մը . բանաստեղծ եւ
առականոս . իր գլխաւոր երկը , Առակները (*), «ընդարձակ կա-
տակերգութիւն մը հարիւր զանազան արարուածներով» ըստ
իր բացատրութեան :

Մոյիկեռ (1622-1673) . Ֆրանսացի համբաւաւոր կատակերգակ : Նշանաւոր գլխաւոր գործերն են Գիսուռն կիկները , Երեւակայական հիւանդը , Մարդասեացը , Դարդուփը եւ այլն :

Բաւագալ (1623-1662) . Փիլիսոփայ եւ գլխուն Ֆրանսացի մը . մշակեց Բնագլխութեան Զրարաշխական մասը : Հանսինահանութեան ջերմ պաշտպան՝ գրեց Յիսուսեաններուն դէմ իր գաւառական եւանակախիին մէջ , իր ուրիշ մէկ գործն է խորհուրները :

Պօսուե (1627-1704) . Ֆրանսայի արքայորդւոյն ուսուցիչ կարգուեցաւ (1670) , այս առթիւ պատրաստեց իր «Տիեզերական Պատմութիւնը» , յետոյ Մօի եպիսկոպոս ընտրուեցաւ : Իր նշանաւոր գլխաւոր գործերն են Քառասնորդի (*), Դաւթանական ճառերը (*), Ինքը՝ որ Ֆրանսայի ամէնէն պերճախօս քարոզիչներէն մին էր՝ կոչուեցաւ «Մօի արծիւ» :

Պընեղն (1628-1688) . Անգղիացի քարոզիչ մը՝ որ 12 տարի բանտարկուեցաւ իր քարոզութեան համար . գրեց բանտին մէջ իր նշանաւոր գործը «Քրիստիանոսին (ուխտաւորին) ճամբորդութիւնը» (*):

Տրայսըն (1631-1700) . Անգղիացի մեծ բանաստեղծ մը . պատկաւոր քերթող՝ կարողոս Բ.ի ժամանակ . գրած է բազմաթիւ նշանաւոր խաղեր եւ երգիծաբանութիւններ :

Պուալո (1636-1711) . Ֆրանսացի նշանաւոր քերթող մը . իր հայրենեաց գրականութեան մեծ ծառայութիւն մատուցած է իր դարուն ճաշակը կրթելով : Գլխաւոր երկերն են Արուես փերթոյական (*), Երգիծաբանութիւնք , նամականեր եւ գիցազնակատակերգական գործ մը :

Ռասին (1639-1699) . Ֆրանսացի թատերագիրներէն ամէնէն նշանաւորը : Գլխաւոր երկերն են Անդրուսի (*), Բրիսանիկոս (*), Տակիտոսէ ներշնչեալ , Փեդրո (*), եւ Իփիգէնի (*), (Եւրիպիդէսէ ներշնչեալ) :

Ֆեմենըն (1651-1715) . Ֆրանսացի արքեպիսկոպոս մը . գրած է Դասիարակութիւն աղջկանց եւ Տեղեւսի :

(*) Հայերէնի թարգմանուած :

Ե.

ՕՍՄԱՆՅԻՔ ԺԷ. ԴՍՐՈՒ ՄԷՁ

Անմեհ Ա. — Սուլթան Ահմէտ իր հօր յաջորդելով (1603) շարունակեց պատերազմը Շահ Աբբասի դէմ որ գրաւած էր Երեւան , կողպտած էր էջմիածնի վանքը , առած էր Կարս : Պարսից թագաւորը իմանալով որ ձեւալպատէ իրաջան մեծ պատրաստութեամբ իր վրայ կը քալէ , կործանեց շատ տեղեր որոնց բնակիչները անլուր խտուածեամբ Պարսկաստան վարեց : Այս գաղթականները որոնցմէ շատեր մեռած էին տառապանաց չղիմանալով եւ կամ Երասխ գետին մէջ ընկղմելով , հիմնեցին Ասպահանի մօտ Նոր-Ջուղան ի յիշատակ իրենց կործանած քաղաքին : Օսմանցիք միեւնոյն ժամանակ կը պատերազմէին Աւստրիոյ կայսրին դէմ , որուն հետ սակայն Սուլթանը Միդվադորի դաշնագրութիւնը կնքեց (1606) լսելով որ քանի մը ապստամբներ Ասիոյ մէջ զանազան տեղերու կը տիրեն : Այս ապստամբները մի առ մի նուաճուեցան Գուլուճու կոչուած Մուրատ փաշայէն : Յետոյ Պարսից հետ խաղաղութիւն կնքուեցաւ (1616) : Սուլթանը մեռաւ յաջորդ տարին (1617) :

Մուսրափա Ա. եւ Օսման Բ. — Սուլթան Մուսթաֆա իր եղբոր յաջորդեց , բայց եռամսեայ իշխանութենէ վերջ հրաժարեցաւ : Օսման Բ. (Սուլթան Ահմէտի որդին) թագաւորեց . Լեհաց դէմ արշաւեց , բայց աւանց յաջող արդիւնքի Պօլիս դարձաւ : Սուլթանը տեսնելով որ Ենիիչէրիք՝ որոնք երբեմն տէրութեան մեծ ծառայութիւն մատուցած էին , կ'սկսէին այժմ , ընդհակառակն , խռովութեան պատճառ ըլլալ , որոշեց բնաջինջ ընել զանոնք : Ենիիչէրիք՝ զրգուած ինքնակալին ձեռք առած խիստ միջոցներէն , շատ մը անկարգութիւններու պատճառ եղան . յետոյ Սուլթան Մուսթաֆա դարձեալ Օսմ. գահը բարձրացաւ , իսկ Սուլթան Օսման մեռաւ (1622) :

Սուլթան Անմէտ Ա. — Սուլթան Մուսրափա Ա. և Օսման Բ.

Մուրաւս Դ. — Սուլթան Մուսթաֆայի յաջորդեց Սուլթան Մուրաւո որուն թագաւորութեան առաջին տարիներուն մէջ եէնի-էէրիք շարունակեցին իրենց անկարգ ընթացքը : Սուլթանը յանկարծ մեծ կորովով մը ձեռնարկեց այս անկարգութիւնները վերջացնել խտրել պատուհասելով պարագլուխները . նաեւ զպեց կարինի ասպտամբ կուսակալը եւ նուաճեց Լիբանանու Տիւրքի կոչուած լեռնականները : Օսմանցիք արշաւեցին նաեւ Պարսից դէմ որոնց ձեռքը ինկած էր Պաղտատ , թէեւ երկիցս Պարսից դէմ որոնց ձեռքը ինկած էր Պաղտատ , թէեւ երկիցս պաշարեցին այս քաղաքը , բայց չյաջողեցան գրաւել զայն . Սուլթանը անձամբ թնամիին վրայ քալեց (1635) , գրաւեց Երեւան , Արաքսէ անցնելով Դաւրէժ ալ առաւ եւ ապա Պօլիս դարձաւ : Պարսիկները դարձեալ պատերազմիլ սկսելով՝ գրաւեցին Երեւան : Սուլթանը հզօր բանակով մը կրկին յառաջ խաղաց . պաշարմամբ Պաղտատ քաղաքը գրաւեց : Երկար բանակցութիւններէ վերջ երկու տէրութեանց միջեւ հաշտութիւն եղաւ (1639) պայմանաւ որ Երեւան՝ Պարսից եւ Պաղտատ Օսմանեանց մնայ : Սուլթանը Լեհաց վրայ ալ քալեց , բայց չուտով խաղաղութիւն հաստատուեցաւ : Այս կորովի Սուլթանը մեռաւ (1640) հաստատամիտ եւ անողոք ինքնակալի մը յիշատակը թողով :

Իպրահիմ Ա. — Սուլթան Իպրահիմ յաջորդեց իր եղբոր : Խաղախները յարձակելով Ազոխի վրայ՝ գրաւեցին զայն , բայց Սուլթանը բանակ մը ղրկելով յաջողեցաւ կրկին առնել զայն : Սուլթանը զօրաւոր նաւատորմիղ մը ղրկեց նաեւ Կրետէ ուր սպաստանած էին Մալթայի ասպետները որոնք Օսմանեան նաւատորմիղին վրայ յարձակելով կոշտ պատժ համար : շատ տարի պատերազմեցան Կրետէ կղզին գրաւելու համար :

Մեհեմեթ Դ. — Սուլթան Իպրահիմի յաջորդեց Սուլթան Մեհեմեթ : Եօթը տարեկան հասակին մէջ Օսմ. գահը բարձրացաւ խռովութեանց մէջտեղ . Ասիական գաւառներուն կուսակալներէն ոմանք սպրտամբած էին . դարձեալ՝ վեհեպիկցիք ո՛չ միայն Գանտիա պաշարումէ ազատած էին , այլ եւ Օսմ. նաւատորմիղին վրայ մեծ յաղթութենէ վերջ՝ Տարտանէլի նե-

Սուլթան Մուրաւո Դ. Սուլթան Իպրահիմ Ա. Սուլթան Մեհեմեթ Դ.

ղուցին բերանը պաշարած էին : Մեծ-Եպարքոսը եւ ապա անոր որդին Քեօքրիլիլա կոչուած համբաւաւոր ցեղէն , իրենց իմաստուն կարգադրութեամբ դարձեալ զօրացուցին աէրութիւնը : Շուտով զօրաց սպստամբութիւնը զսպուեցաւ : Վենետիկցւոց դէմ պատերազմը յառաջ տարուեցաւ սաստկութեամբ , Կրետէ կղզին պաշարուեցաւ եւ որ վերջապէս հակառակ Ֆրանսացւոց միջամտութեան՝ Օսմանցւոց ձեռքն անցաւ (1669) : Աւստրիացւոց եւ Օսմանեանց միջեւ դարձեալ պատերազմ՝ ծագելով՝ Օսմանեան բանակը Դանուբէն անցաւ . ճակատամարտը տեղի ունեցաւ Ս. Կոզարի մօտ : Կայսերական բանակը՝ որուն կը հրամայէր Մոնթէքուքուլի իշխանը , Ֆրանսացւոց օգնութեամբ յաղթեց Օսմանեանց (1664) . պատերազմը դադրեցաւ երկու կողմերուն հաւանութեամբ : Սուլթանը Լեհաց երկիրը արաւելով գրաւեց Կամենից եւ Լեմպերկի բերդը (1672) , բայց յետոյ Սոպլէէնքի զօրապետը ետ առաւ այս տեղերը (1673-1674) : Երկու տարի վերջ Լեհաց հետ խաղաղութիւն կնքուեցաւ (1676) եւ քանի մը տեղեր Օսմանեանց ձեռքը մնացին :

Հունգարացիք՝ որոնց երկրին մեծ մասը դաշնագրով Աւստրիոյ անցած էր , ուզելով բողբոլին անկախ ըլլալ՝ Օսմանեանց օգնութիւնը խնդրեցին : Օսմանեանք ոչ միայն փութացին օգնել , այլ եւ յառաջանալով հասան մինչեւ Վիեննա զոր պաշարեցին (1683) . քաղաքը միայն 10,000 զօրք ունէր . սակայն քաջութեամբ դիմադրեց , մինչեւ որ Լեհաց թագաւորը (Սոպլէէնքի) վիեննայի օգնութեան հասնելով՝ քաղաքը ազատեց պաշարումէն :

Այս միջոցին՝ Աւստրիա , Լեհաստան , Վենետիկցիք , Մալթայի ասպետները եւ Ռուսիա միանալով կազմեցին Նուրուական ճիզակախցոքիւնը Օսմանեանց դէմ : Նիզակախցաց բանակը գրաւեց շատ երկիրներ , զորօր. Ատտիկէ , Մուա , Թրանսիլվանիա , Հունգարիա եւ այլն : Իրաց այս անյաջող վիճակը շատ դժգոհութիւն յառաջ բերաւ բանակին մէջ , տէրութիւնը մեծ ճգնաժամի մէջ էր . Սուլթանը գահէն հրաժարեցաւ (1687) :

Այս Սուլթանին իշխանութեան միջոցին Հայոց եւ Յունաց միջեւ խռովութիւն ծագեցաւ Երուսաղէմ : Յոյնք կ'ուզէին տի-

րանալ Ս. Յակոբայ վանքին որ Հայ ազգին դարաւոր սեփնա-
կանութիւնն է : Օսմանեան արդարաւէր Սուլթանք իրենց
հրովարտակներով Հայոց իրաւունքը հաստատելով՝ պաշտպա-
նեցին վանքը օտարաց ոտնձգութեանց դէմ :

Սիւլեյման Բ. — Սուլթան Մէհմէտի յաջորդեց իր եղ-
բայրը՝ Սուլթան Սիւլեյման, որուն իշխանութեան սուսնին տա-
րիները խռովութեան մէջ անցան : Եէնիչերիք սկսան ըստ հա-
ճոյս աւազանիէն ունանք աքսորել, ունանք սպաննել կամ կո-
ղտուտել . այս գոհերէն մին եղաւ Մեծ-Եպարքոսը : Ժողովուրդը
եւ Իւլէմայք նուիրական դրօշին տակ համախմբուած՝ այս ան-
կարգ զօրքերէն շատերը կոտորեցին , բայց ասով երկիրը բոլո-
րովին չխողաղեցաւ :

Շարունակեց պատերազմը դաշնակցաց դէմ, բայց կորսն-
ցուց Պելլրատ (1687) եւ Պոսեիա (1688) : Սուլթանը թէեւ ու-
զեց հաշտութիւն կնքել, սակայն Վիեննայի դեսպանաժողովոյն
ծանր պայմանները (1689) արդէւք եզան խաղաղութեան հաս-
տատուելուն : Թշնամիները Նիշ եւ Վիտին քաղաքները գրաւե-
լով՝ յաւաջացան մինչեւ Իւսկիւս : Սուլթանը Ադրիանուպօլիս
երթալով աւազանիին հետ խորհրդակցելէ վերջ՝ Քէօփրիւլիւ
Մուսթաֆա յիւշան Մեծ-Եպարքոս անուանեց : Նորընտիր Ե-
պարքոսը , արժանաւոր յաջորդ իր հօր եւ եղբոր , անմիջապէս
ձեռնարկեց աէրութեան երմտական վիճակը բարւոքել եւ կար-
գապահութիւն հաստատել բանակաց մէջ : Քրիստոնէսոյ հա-
սարակութեանց սիրտը շահեցաւ իր շնորհներով , հրամայեց
խօսիւ որ առանց խտրութեան ազգի եւ կրօնի դատերը ար-
դարութեամբ տեսնուին : Ծնորհիւ այս եւ այսպիսի իմաստուն
կարգադրութեանց՝ Օսմանցիք դարձեալ գրաւեցին Մոսա ,
Նիշ , Վիտին եւ Պելլրատ (1690) : Սուլթանը մեռաւ յաջորդ
տարին (1691) :

Աննէս Բ. — Սուլթան Սիւլեյմանի յաջորդեց իր եղբայրը՝
Սուլթան Ահմէտ , չարունակեց պատերազմը կայսերականաց
դէմ . ասոնք յաղթեցին Օսմանեան բանակին (1691) : Այս
պատերազմին մէջ գնդակահար մեռաւ Քէօփրիւլիւ Մուսթաֆա

փաշա . իր մահը մեծ վիշտ պատճառեց առ հասարակ բոլոր
հպատակաց : Վենետիկցիք ալ պաշարմամբ գրաւեցին Քիոս
կղզին : Սուլթանը մեռաւ , երբ կը պատրաստուէր թշնամինե-
րուն դէմ քալելու (1694) :

Մուսթաֆա Բ. — Սուլթան Ահմէտի յաջորդեց Սուլթան
Մուսթաֆա (Մէհմէտի Դ-ի որդին) : Օսմանեան նաւատորմը
Վենետիկեաց յաղթելով կրկին գրաւեց Քիոս : Ռուսական բա-
նակ մը յաղթուելով ստիպուեցաւ Ազախու պաշարումը վերցնել
(1695) . դարձեալ Սաքսոնիոյ կայսրընտիր իշխանը յաղթուե-
ցաւ , որով քանի մը կարեւոր քաղաքներ Օսմանեանց ձեռք
անցան : Սակայն Օսմանեանց բախտը յանկարծ փոխուեցաւ :
Ռուսաց կայսրը , Մեծն Պետրոս դարձեալ գրաւեց Ազախ : Ա-
ւստրիական բանակը Չինթայի ճակատամարտով յաղթեց Օս-
մանեանց (1697) : Սուլթանը խաղաղութեան բաղձալով ստո-
րագրեց Գարլովիճի դաշնագիրը (1699) որով Ամբողջ Հունգա-
րիա եւ Թրանսիլվանիա Աւստրիացոց անցան , Լեհաստան
դարձեալ տէր եղաւ իր կորսնցուցած երկիրներուն , Վենետիկ-
ցիք՝ Մոսայի մէկ մասին եւ Դալմատիոյ , Ռուսիա Ազախու
բերդին : Այս հաշտութիւնը անհրաժեշտ էր այն պահուն երբ
Օսմանեան տէրութեան զանազան կողմերը ապստամբութիւններ
կը ծագէին : Կառավարութիւնը արտաքին թշնամիներուն դէմ
պատերազմելու հոգէն ազատած՝ զբաղեցաւ երկրին բարեկար-
գութեան կենսական խնդրով : Բանակին մէջ կարգապահու-
թիւն հաստատուեցաւ , ապստամբութիւնները զպուեցան : Քիչ
ժամանակ վերջ Սուլթանը հրաժարեցաւ (1703) :

(Ա Մ Փ Ռ Փ Ո Ւ Մ)

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԵՒՐՈՊԻՈՅ ՔՍՂԱՔԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻՆ ՎՐԱՅ

Գերմանիա ժէ. դարուն սկիզբը՝ զանազան կուսակցութեանց բաժնուած է: Ֆերտինանտ կայսրին կրօնական մոլեւնանդութիւնը պատճառ կ'ըլլայ երեսնամեայ պատերազմին որ շատ աղետաբեր եղաւ Գերմանիոյ. վասն զի շատ գիւղեր, քաղաքներ կործանեցան, երկիրը բաժնուեցաւ փոքր եւ տկար իշխանութեանց: Գերմանիա այս բաժանեալ եւ տկար վիճակին մէջ մնաց մինչեւ երկու դար:

Երեսնամեայ պատերազմը, Լուդովիկոս ԺԴ-ի արչաւանքները ծանր կերպով վնասեցին Սպանիոյ հողային ամբողջութեան եւ քաղաքական ազդեցութեան:

Ֆրանսա, ընդհակառակն, թէեւ Լուի ԺԴ-ի անչափահասութեան առաջին երկու տարիներուն մէջ շատ բան կորսնցուց այն բարգաւաճ վիճակէն զոր ստացած էր Հենրիկոս Դ-ի իշխանութեան տակ, սկսաւ դարձեալ զօրանալ Ռիչլէօ եւ Մազարէն կարգինալներուն եւ մանաւանդ Լուդովիկոս ԺԴ-ի ժամանակ: Այս մեծագոր ինքնակալին թագաւորութիւնը Ֆրանսական պատմութեան ամէնէն փառաւոր շրջաններէն մին եղաւ զինուորական փառաց, գրականութեան, գիտութեանց եւ արուեստից տեսակէտով: Ֆրանսա ժէ. դարուն՝ Եւրոպիոյ ամէնէն զօրաւոր պետութիւնն էր: Լուդովիկոս ԺԴ-ի գրեթէ անընդհատ պատերազմները շատ վնասեցին երկրին, այս պատճառաւ, ինչպէս պիտի տեսնենք, Ֆրանսա չկրցաւ յաջորդ դարուն իր այս գերակշիռ դիրքը պահել:

Ժէ. դարը նմանապէս Անգլիոյ համար մեծութեան թուական մ'եղաւ հակառակ 1642ի եւ 1688ի շարժումներուն որոնք ուժգնապէս ցնցեցին երկիրը: Անգլիա ընդարձակ երկիրներ

ստացաւ ուր հիմնեց կարեւոր գաղթականութիւններ: Կիյեօմ Դ-ի իշխանութիւնը շատ օգտակար եղաւ, նախ՝ չափ մը դնելով Լուդովիկոս ԺԴ-ի անարգար պահանջումներուն եւ այս կերպով Անգլիոյ դիրքը բարձրացնելով եւ երկրորդ՝ նուիրագործեւով Անգլիական ազգին խորհրդարանական իրաւունքները իր Իրաւանց Յայտարարութեան ուխտով:

Շուէտ համբաւաւոր ըրաւ զինքը այս դարուն մէջ իր փառաւոր մասնակցութեամբ Երեսնամեայ պատերազմին: Ռուսիա եւ Բրուսիա կը մտնեն զարգացման նոր շրջանի մը մէջ սահմանուած՝ մեծ տեղ գրաւելու Եւրոպիոյ մէջ յաջորդ դարուն:

Օսմանեան պետութիւնը ծանր վնասներու կ'ենթարկի այս դարուն մէջ. վասն զի Եէնիչէրիք վնասակար կը դառնան պետութեան: Քէօփրիւլիւ գերդաստանէն նշանաւոր եպարքոսներ, տէրութեան այս խառնաշփոթ վիճակին մէջ, գնահատելի ծառայութիւններ կը մատուցանեն հայրենեաց. բայց ոչ Սուլթաններուն ոմանց խստութիւնները եւ ո՛չ Քէօփրիւլիւ եպարքոսներու իմաստուն կարգադրութիւնները կարող կ'ըլլան այս խռովութեանց առջեւն առնել բողբոլին: Ուրիշ աւելի կորովի Սուլթանի մը պահուած էր բնաջինջ ընել այս խռովարար տարրը — Եէնիչէրիները — եւ տէրութիւնը ազատել մեծ վտանգներէ:

Ժ Ը . Դ Ա Ր

- Ա. յաբու գլխաւոր դէմքերն ու դէպքերն են
- Ա. Անգլիոյ կայսրութեան կազմութիւնը .
- Բ. Բրուսական պետութեան » — Ֆրետերիկ Մեծ .
- Գ. Ռուսական կայսրութեան » — Մեծն Պետրոս .
- Դ. Միացեալ-Նահանգաց »
- Ե. Դարուն նշանաւոր անձերը .
- Զ. Օսմանցիք ԺԸ. դարու մէջ :

Ս.

ԱՆԳՂՈՅ ԿՍՅՍՐՈՒԹԵԱՆ ԿՍՁՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ԺԶ. դարէն ի վեր՝ Եւրոպայի Արեւմտեան հինգ պետութիւնները — Սպանիա, Փորթուգալ, Հոլանտա, Ֆրանսա եւ Անգղիա — ունեցան դաշութներ երկրիս զանազան մասերուն մէջ: Փորթուգալցիք եւ Սպանիացիք գաղթային շարժման իրարեւ յառաջապահներ ամէնէն հարուստ երկիրներու տէր եղան: Հոլանտացիք հաստատուեցան Սումատրա եւ ձաւա կղզիներուն մէջ: Ֆրանսացիք գրաւեցին Ագաւիա (այժմ Նոր-Սկոտլանդիա), Գանատա, Միսիսիբիի երկիրը եւ այլն:

2. Գաղթավայրերը կը նկատուէին իրբեւ պետական կառուածներ զորս իւրաքանչիւր պետութիւն կը շահագործէր իր հաշուոյն: ԺԸ. դարու գաղթականութիւնները սկսան ծաղկել եւ հաստատեցին առեւտրական յարաբերութիւններ Մայր-Հայրենիքին հետ: Կառավարութիւնները եկամուտի նոր աղբիւր մը տեսնելով այս վաճառականական յարաբերութեան մէջ, յայտարարեցին թէ՛ գաղթային վաճառականութիւնը իրենց սեպհականութիւնն է եւ ուստի անոր մենաշնորհը ծախեցին Առեւտրական ընկերութիւններու:

3. Այս գաղթային պետութիւններէն ամէնէն զօրաւորն էր Անգղիա որ ոչ միայն տէր եղաւ ընդարձակ երկիրներու, այլ եւ զանազան առիթներով գրաւեց միւս տէրութեանց երկիրներէն մեծ մասը, այսպէս հաստատելով գաղթային կայսրութիւն մը «որուն վրայ արեւը մարը չէր մտներ»:

4. Տիրեց Հնդկաստանի: Անգղիացիք՝ Մատրաս եւ Յըրանսացիք Բոնտիչէրի Առեւտրական ընկերութիւններ հաստատած էին: Ասոնք իրարու մրցակից՝ սկսան կռուիլ: Ֆրանսական կառավարութիւնը որ գաղթային աշխարհավարութեան կարեւորութիւնը չէր ըմբռներ եւ թերեւս Անգղիոյ հաճելի

1. Եւրոպական առաջին գաղթային երկիրները: 2. Գաղթավայրերը՝ պետական կայսրած: 3. Անգղիա՝ գաղթային կայսրութիւն: 4. Անգղիա Հնդկաստանի կը տիրէ:

դարձ մ'ընելու բողոքանքով՝ ետ կանչեց (1754) Ֆրանսական Ընկերութեան վարիչը որ սկսած էր Հնդկաստանի տիրել: Գլայվ որ Անգղիական Ընկերութեան ծառայութեան մէջ էր, կործանեց Ֆրանսական մրցակից Ընկերութիւնը, եւ մէկ պատերազմով տիրեց Պենսիլայի ամբողջ երկրին (1757): Անգղիոյ խորհրդարանը Գլայվի իշխանութեան գեղձումները լուծով 1773ի որոշման համաձայն իր Հնդկական բոլոր ստացուածոց վրայ ընդհանուր կառավարիչ կարգեց (1774) Ու. Հէսդինկս: Սա՝ Ընկերութեան կառուածները եւ հարստութիւնը աւելցուց, գաղթեցաւ հարկ տալէ Մեծ-Մոնկոլին որուն նախահայրերը ԺԶ. դարու սկիզբը՝ Հնդկաստանի տիրելով Հէլէի իրենց իշխանութեան մայրաքաղաքը բրած էին: Անգղիոյ Հնդկական աշխարհակալութիւնը շատ դիւրին գործ մ'եղաւ, վասն զի Մեծ-Մոնկոլներուն իշխանութեան քայքայումէն վերջ՝ կուսակալները անկախ եղան, այնպէս որ երկիրը բաժնուեցաւ բազմաթիւ տկար իշխաններու միջեւ որոնք իրարու դէմ կը կռուէին վարձկան զինուորներով:

5. Անգղիացիք Ամերիկայի մէջ ալ մեծ յաջողութիւններ ունեցան հակառակ մրցակից Ֆրանսացի գաղթականաց: Այս երկու ազգերու գաղթականաց միջեւ խռովութիւնը սկսաւ, երբ Գանատայի (Ֆրանսացի) կառավարիչը Հնդիկներու եւ գաղթականներու խռովը մը զինելով զրիկեց Հըրաքնի շրջակայքը հաստատուող (Անգղիացի) գաղթականաց վրայ (1689): Ֆրանսացիք յաղթուեցան եւ Բէպէքի անկումը (1759) վերջացուց այս երկարատեւ պատերազմը: Ֆրանսա 1763ի դաշնագրով հրաժարեցաւ Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ ունեցած գրեթէ բոլոր կառուածներէն: Անգղիոյ եւ իր գաղթականաց զօրջը այս ժամանակ կը ծածանէր այն ամբողջ երկրին վրայ որ կը տարածուէր Ատլանտեանէն մինչեւ Արեւմուտքի մեծ գետը բացառութեամբ միայն Նոր-Օրլէանի եւ Լուիզիանայի որոնք Ֆրանսայէն Սպանիոյ անցան:

6. Սակայն Անգղիա մեծ վնասներու ենթարկեցաւ նոյն

5. Անգղիոյ դժուարութիւնները և ունեցած երկիրները Ամերիկայի մէջ: 6. Անգղիա կը կորսնցնէ իր Ամերիկայի գաղթավայրերէն մեծ մասը:

լքած էր զինքը . չտաացաւ խնամեալ կրթութիւն մը : Ունեցաւ քանի մը օտարական բարեկամներ որոնք թերեւս ամէնէն աւելի ազդեցութիւն ունեցան իր ապագայ խորհուրդներուն վրայ : Ժամանակ մը Արքանիէլ մնաց ուր ապրեցաւ նաւորդներու եւ ատաղձագործներու հետ :

Ղ. Դեռատի կայսրը մեծ կորով , կամք ունէր : Իր միակ փառասիրութիւնն եղաւ ժողովուրդը բարձրացնել արհեստներու միջոցաւ որոնք ո՛ր եւ է ազգի մը բարեկեցութեան խարխիւսը կը կազմեն : Արեւմտեան ազգերը ճանչնալու համար ճամբորդեց (1697) զանազան երկիրներ : Հոլանտա , Սարտամի նաւարաններուն մէջ իբրեւ պարզ գործաւոր աշխատեցաւ : Անգղիա ալ այցելելով իր ժամանակը անցուց զխաւորաբար նաւարաններուն մէջ , նաւաչինութեան արհեստն ուսումնասիրելով :

Յ. Իր գինուորներուն մէկ մասին ապրտամբութիւնը լսելով՝ փութաց Ռուսիա դառնալ . նոյն խօսք իր ձեռքով անոնցմէ մէկ քանին զխտտեց : Ապա սկսաւ իր ընկերական բարեկարգութեանց հսկայ գործը : Արեւմտեան քաղաքակրթութեան հիացող արգիլեց իր ժողովուրդին ասիական ազգային տարազը հագնել , մօրուք ձգել եւ կամ տուրք մը վճարել : Ազնուակա-նաց տիտղոսները փոխեց եւ անոնց իշխանութիւնը տկարացուց : Եւրոպայէ բերել տուաւ գործաւորներ եւ ճարտարապետներ , հիմնեց դպրոցներ , թարգմանել տուաւ գրքեր արհեստական եւ այլ գործնական ծանօթութիւններ տարածելու համար : Վերակազմեց նաեւ բանակը եւ վարչութիւնը օգտուելով Գերմանական եւ Շուէտական մեթոտներէ :

Գ. Մեծն Պետրոսի այս եւ այսպիսի բարեկարգութիւնները մեծ դժգոհութիւններ յառաջ բերին Ռուս ժողովուրդին մէջ որուն ազգային եւ կրօնական զգացումները չէին յարգուած : Մեծանուն Չարին դէմ էին կղերականները որոնք գայթակղած էին այլաբաւան օտարականներու ցոյց տրուած շնորհները տեսնելով , բանակը՝ որուն հրամանատարութիւնը յանձնուած էր օտար սպաներու , Մոսկուայի ժողովուրդը՝ վասն զի Չարը կը

2. Կայսրին դիտաւորութիւնը և ճամբորդութիւնը : 3. Իր բարեկարգութիւնները : 4. Իր խիստ միջոցները՝ դժգոհներուն դէմ :

բացակայէր կրօնական հանդէսներու մէջ . իր կինը (Եւգոքսիա) եւ որդին (Ալէքսիա) ալ այս դժգոհներուն մէջ էին : Մեծն Պետրոս խիստ միջոցներու դիմեց : Ջնջեց պատրիարքութիւնը եւ անոր տեղ հաստատեց Ս. Սինոդը եւ ինքն եղաւ Ռուսական եկեղեցւոյ պետը . խտտութեամբ պատժեց անհաւատարիմ գինուորները . Մոսկուայի բնակիչներէն ազատելու համար հաստատուեցաւ , ինչպէս պիտի տեսնենք : Իր տէրութեան հիւսիսային մասին մէջ եւ վերջապէս իր ընտանեաց ընդդիմութեան յաղթելու համար իր կինը խորապանել եւ որդին սպաննել տուաւ :

Ծ. Մեծն Պետրոսի ուրիշ խորհուրդներէն մին ալ եղաւ ունենալ նաւահանգիստ իր տէրութեան սահմաններուն վրայ : Այս նպատակով արդէն Ազախ գրաւած էր (1696) եւ այժմ իր բոլոր ուշադրութիւնը դարձուց դէպ ի հիւսիս , ուր նպատաւոր առիթ մը կը ներկայանար : Տասնեւհինգ տարեկան պատանի մը , Կարոլոս ԺԲ. Շուէտի գահը բարձրացած էր (1697) : Ռուսիա , Դանիա եւ Բոլոնիա միացան անոր թագաւորութիւնը իրենց մէջ բաժնելու : Կարոլոս ԺԲ. փութով նախ Դանիոյ եւ ապա Բոլոնիական բանակին վրայ յարձակելէ յետոյ՝ քալեց 80,000 զինուորներէ բաղկացեալ Ռուսական բանակին դէմ որ կը պաշարէր Նարվա քաղաքը : Ռուսք յաղթուեցան (1700) : Շուէտի քաջ թագաւորը իր յաջողութենէն քաջալերուած՝ պատրաստուեցաւ Ռուսիա արշաւել : Մեծն Պետրոս հաշտութիւն առաջարկեց . բայց երբ իր առաջարկութիւնը մերժուեցաւ , որոշեց արգիլել Շուէտացիներուն յառաջխաղացութիւնը՝ ճամբաները կործանելով եւ երկիրը աւերակ դարձնելով : Կարոլոս՝ հակառակ ձեռուան խտտութեան եւ ծանր զրկումներուն՝ շարունակեց իր արշաւանքը Ռուսիոյ մէջ : Վերջապէս Մեծն Պետրոս յաղթեց Բուլթալայի մօտ (1709) Կարոլոսի որ Թուրքիա ապաստանեցաւ : Չարը այս պատերազմի միջոցին հիմնեց (1704) Պետրսպուրկ քաղաքը՝ զոր իր տէրութեան մայրաքաղաքն ըրաւ Մոսկուայի տեղ : Մեծն Պետրոս գրաւեց

5. Մեծն Պետրոսի պատերազմները Շուէտի և Պարսկաստանի հետ . այս պատերազմները ինչ հետեւանք ունեցան :

նաեւ Պարսիկներէ բազմաթիւ գաւառներ (1723), այնպէս որ Ռուսիա ունեցաւ կարեւոր նաւահանգիստներ Պալմիրի եւ Կասպից ծովերուն վրայ :

Ե. Նշանաւոր Զարը մեռաւ 1725ին արկածի մը հետեւանքով : Իր կեանքը եղաւ սպայքար մը անցեալին աւանդութեանց, նախապաշարմանց, մէկ խօսքով՝ ընդհանուր բարբարոսութեան դէմ : Փոխեց Ռուսաց բարքը, սովորութիւնները եւ օրէնքները : Արժանի եղաւ մեծ արտօղտին իր մեծ ձեռնարկներուն համար որոնցմով Ռուսիա Եւրոպիոյ քաղաքակրթեալ երկիրներէն մին եղաւ : Ռուս ժողովուրդը պահպանեց իր երգերուն եւ աւանդութիւններուն մէջ անոր յիշատակը որ « Հայրենեաց Հայր » կոչուեցաւ :

Պատմական կապ. — Մեծն Պետրոսի յաջորդներուն մէջ ամէնէն նշանաւորն եղաւ Կատարինէ Բ. կայսրուհին (1762), որուն օրով ամբողջ Երիւս գրաւուեցաւ եւ Ռուսիա ազատ մուտք ունեցաւ Սեւ ծովու վրայ, Բոլնիոյ երրեակ բաժանմամբ (1772, 1793 եւ 1795) ընդարձակ հողեր միացուց իր կայսրութեան հետ : Այս աշխարհակալ կայսրուհին մեռաւ 1796ին : Քանի մը կայսրերէ յետոյ Ռուսական գահը բաժնուցաւ Ալեքսանդր Բ. որուն իշխանութեան ժողովուրդը կը հասցնէ մեզ մինչեւ ժ.Պ. դար :

Գ.

ՄԻԱՅԵԱԼ-ՆԱՀԱՆԳԱՅ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Պատմական կապ. — Բ. Գոլոմպուսէ վերջ ուրիշ յանդուգն խուզարկունք ալ սկսան ծանօթացնել Նոր-Աշխարհը Հին-Աշխարհի, Սպանիացիք աւելի հարաւային մասերուն (Ֆլորիտա, Միսիսիպի, Մեքսիկա եւլն.) հաստատուեցան : Անդրկիցիք արեւելեան մասերը խուզարկելով՝ Ատլանտեանի եզերքը հաստատեցին իրենց գաղթավայրերը որոնք կը տարածուէին Մէքսիկէն մինչեւ ձորճիա Իրենց հաստատած առաջին գաղթավայրն եղաւ (1607) Վիրճինիա, իսկ վերջինը՝ ձորճիա (1733). Ալէկանի լեռնաշղթան իրրեւ պարիսպ արգիլեց այս գաղթականները դէպ Արեւմուտք ալ տարածուելէ : Ֆրանսացիք հաստատուեցան Գանատայի մէջ եւ

6. Մեծն Պետրոսի դերը :

այս տէր նկատեցին զիրենք ընդարձակ երկրի մը (որուն առաջին խուզարկունքն իրենք եղած էին) որ կը տարածուէր Ալէկանի լեռնաշղթայէն մինչեւ Ռոքի լեռները եւ Քէպլեքէն մինչեւ Նոր-Օրլէան :

Ֆրանսացի եւ Անգլիացի գաղթականներ ուզելով հողային առաւելութիւններ ստանալ ի վնաս իրարու, գժտեցան (1689) : Փոքրիկ ընդհարումներ յանգեցան պատերազմի մը որ Ամերիկեան պատմութեան մէջ ծանօթ է « Ֆրանսական եւ Հնդկական պատերազմ » անունով : Բազմաթիւ Հնդիկ ցեղեր զաշնակցեցան Ֆրանսացուց : Անգլիական կառավարութիւնը օգնեց իր գաղթականներուն, մինչդեռ Ֆրանսականը ոչինչ ըրաւ իրեններուն համար : Քէպլեքի անկումը (1759) հակառակ Ֆրանսացի գաղթականներուն դիւցազնական պաշտպանութեան՝ գործնականին մէջ՝ վերջացուց այս պատերազմը : Ֆրանսա՝ 1763ի զաշնագրով՝ Անգլիոյ յանձնեց իր ունեցած գրեթէ բոլոր երկիրները :

Այս պատերազմը մեծ հետեւանքներ ունեցաւ Միացուց սերտ կապերով գաւառան գաղթավայրերը, որոնք Ֆրանսական կամ ուրիշ մրցակից ժշնամիներու յարձակումէն զիրենք ապահոված ըլլալով՝ պաշտպանութեան պէտքը այժմ շատ չէին զգար եւ վերջապէս հաստատուեցաւ թէ՛ Ամերիկա սահմանուած էր զլիաւորաբար Անգլիախօս ցեղին բնակութիւնն ըլլալու :

1. Անգլիական գաղթականութիւնները շուտով զարգացան Մայր-Հայրենիքէն իրենց տրուած արտօնութեանց շնորհիւ : Ունէին շահաւոր առեւտրական յարաբերութիւններ Ֆրանսացուց եւ Սպանիացուց հետ : Երբ Գէորգ Գ. Անգլիոյ զահը բարձրացաւ, որոնց որ հին օրէնքին տրամադրութիւնը խախտելու դուրձ դրուի — արգիլել իր գաղթականներուն առեւտուրը օ. տարներու հետ : Բաց աստի՛ Խորհրդարանը Բիթի եւ Պրոքթի պերճախօսութեան հակառակ՝ քուէարկեց զորոշմարտորթի տուրքը զոր գաղթականները պարտաւոր էին վճարել (1765) : Գաղթականները առարկելով որ իրենք Խորհրդարանին մէջ ներկայացուցիչ չունին եւ թէ այս նոր օրէնքը հակառակ է Անգլիական սովորութեան՝ ընդդիմացան : Անգլիա ետ առաւ Դրօշմաթուղթի օրէնքը եւ բաւականացաւ թէյի վրայ շատ ջնջին մաքս մը դնելով : Գաղթականները ասոր ալ ընդդիմացան եւ Անգլիացուց ներածած թէյի տուփերը ծովը նետեցին : Այս դէպքը փութացուց պատերազմը : Անգլիա զօրք դրկեց պատժելու համար անաստները : Գաղթականները իրենց առաջին Համաժող.

1. Անգլիա կը գժտի իր Ամերիկայի գաղթականներուն հետ :

զովն ունեցան Ֆիլատելֆիա ուր որոշելէ վերը իրենց ընթացքը՝ խմբագրեցին «Իրաւանց Յայտարարութիւնը» (1774) :

2. Գաղթականները իրեւ Անգղիացի հպատակներ իրենց իրաւունքները պաշտպանելու ելան (1775) : Իրենց զօրաց ընդհանուր հրամանատարն էր Ուոշինկզըն . սրտերազմը երկուստեք սաստկութեամբ յառաջ տարուեցաւ : Համաժողովը համուզուելով որ թագաւորը գոհացում պիտի չտայ իր գաղթականներուն արդար պահանջներուն , որոշեց բոլորովին զատուիլ Անգղիայէն յայտարարելով որ «Միացեալ Գաղթականները ազատ եւ անկախ նահանգներ են» . նախ՝ Համաժողովին նախագահը եւ յետոյ գաղթականաց ներկայացուցիչները ստորագրեցին Ամերիկայի անկախութեան յայտարարութիւնը (1776 , Յուլիս 4) : Այսպէս Անգղիական 13 գաղթականութիւնները միացած՝ եղան նոր ազգ մը — Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները :

3. Պատերազմը աւելի սաստկացաւ : Լաֆայէթ , Ֆրանսոսացի աշխուական մը՝ բազմաթիւ կամաւորներով Ամերիկա գնաց իր ծառայութիւնը նուիրելու Ամերիկացոց դատին : Սարազոկայի մէջ Անգղիացոց պարտութեամբ (1777) , Ֆրանսոս ոչ միայն ճանչցաւ Միացեալ-Նահանգաց անկախութիւնը , այլ եւ օգնեց անոնց դրամով , նաեւ եւ զօրքով : Ուոշինկզըն վճարական պատերազմով մը ետք թաւանակ մէջ (1781) բոլորովին ընկճեց Ֆրանսացոց օգնութեամբ Անգղիացոց զօրութիւնը . (1783) ի Բարիլի դաշնագրով՝ Անգղիա ճանչցաւ Միացեալ-Նահանգաց Անկախութիւնը :

4. Նոր Սահմանագրութիւնը՝ (1787-1788) որ քուէարկուելով ընդունուեցաւ Նահանգներէն , աւելի ամրապնդեց անոնց միութիւնը : Ուոշինկզըն առաջին նախագահն եղաւ (1789) : Ժողովուրդին երախտագիտութիւնը երկրորդ անգամ նախագահ ընտրեց զայն (1793-1797) : Ուոշինկզըն սպա հանրային կեանքէ քաշուելով՝ առանձնացաւ Վերնոն Լեոի կալուածներուն մէջ : Մահուան օրը՝ (1799) բոլոր երկիրը միացաւ իր վերջին

2. Անգղիացի գաղթականները կ'որոշեն բաժնուիլ մայր-հայրենիքին . 3. Ֆրանսոսացիք կ'օգնեն Ամերիկացոց . Միացեալ-Նահանգաց կազմուիւնը . 4. Ուոշինկզըն՝ առաջին նախագահ Միացեալ-Նահանգներուն :

յարգանքը մատուցանելու անոր յիշատակին որ եղաւ «պատեհաբալի մէջ առաջին , խաղաղութեան մէջ առաջին եւ նաեւ առաջին՝ իր քաղաքացիներուն սրտին մէջ» :

Ե.

ԴԱՐՈՒՆ ՆՇԱՆԱԻՈՐ ԱՆՁԵՐԸ

ԻՄԱՍՏԱՏԷՐՔ ԵՒ ԳԻՏՆԱԿԱՆՔ

Բ. Յրանկիւն (1706-1790). Ծնած Պոսըն քաղաքը , աղքատ ծնողաց զուակ , տղարանի մը տէր եղաւ խնայող եւ աշխատող բնութեամբ : Զանազան հրատարակութիւններով , իր հաստատած գրատունով եւ գրական ընկերութեամբ օգտակար եղաւ իր հայրենակիցներուն : Քաղաքական ասպարէզին մէջ պաշտպանեց իր երկրին շահերը , երբ զրկուեցաւ Անգղիա եւ Ֆրանսոս : Իրրեւ զիտուն հաստատեց կայծակին եւ ելեկտրականութեան նոյնութիւնը , յետոյ հնարեց շանթարգելը :

Լիւնէ (1707-1778) . Շուետացի նշանաւոր բուսաբան մը . պարզեց բուսաբանութիւնը դոնելով բոյսերու կանոնաւոր դասակարգութիւն մը , որով կարելի է իւրաքանչիւր սեռ եւ տեսակ սահմանել ճիշդ եւ համառօտ բացատրութեամբ :

Տ'ալաւպեր (1717-1783). Ֆրանսացի նշանաւոր չափազէտ , կարեւոր մասնակցութիւն ունեցաւ Ֆրանսական Հանրագիտարանին մէջ . գիտութեան համար ունեցած սիրոյն կը միացնէր անչահատէր սգի մը . մերժեց Մեծն Ֆրետերիկի եւ կատարինէ Բ. կայսրուհւոյն հրաւերները՝ որոնք շատ պատուաւոր եւ բարձր դիրք մը կը խոստանային իրեն :

Հրնդր եղբայրներ . Սկովտիացի , երկուքն ալ նշանաւոր վիրաբուժութեան մէջ . երկու եղբայրներն ալ Լոնտոնի թագաւորական Ընկերութեան անդամ ընտրուեցան :

Դարուն գլխաւոր իմաստասերները և գիտնականները :

Ա. Սմիթ (1723–1790) . Սկոտլանդի իմաստասէր մ'է , իր ուսումը ստացաւ Կլասիօի Համալսարանին մէջ եւ ուր յետոյ փիլիսոփայութեան ուսուցիչ կարգուեցաւ : Հարստութիւն ազգաց անուն գրքին մէջ՝ որով հիմը դրաւ Քաղաքական Տնտեսութեան , հաստատեց աշխատութիւնը եւ դրամագլուխը միացնելու պէտքը : Յանձնարարեց աշխատութեան բաժանման սկզբունքը եւ պաշտպանեց ճարտարութեան ու վաճառականութեան կատարեալ ազատութիւնը :

Քակն (1724–1804) . Գերմանացի առաջնակարգ բնագիտացագէտ մը որ մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ իր դարու իմաստասէրներուն վրայ :

Բրիստըլի (1733–1804) . Անգղիացի գիտուն մը նշանաւոր իր քիմիական եւ բնագիտական գիւտերով , ինքն էր որ առաջին անգամ գտաւ թթուածին կազը (1774) : Իր քաղաքական եւ կրօնական կարծիքներուն պատճառաւ հալածուած՝ ստաւտանեցաւ Ամերիկա . բազմահատոր երկեր թողած է :

Կառլանի (1737–1798) . Իտալացի բնագէտ մը , Անդամազնութեան ուսուցիչ , գտաւ ելեկտրականութեան այն մասը որ իր անուամբ կառլանալիստութիւն կոչուած է :

Ու. Հերշել (1738–1822) . Մնած Հանովրի մէջ : Անգղիա եկաւ իբրեւ երաժիշտ , յետոյ ինքզինքը նուիրեց գիտութեան : Գտաւ Ուրանոս մոլորակը (1781) եւ անոր արբանեակները (1787) , ուսումնասիրեց Միգամոծները , Իբրեւ նշանաւոր աստեղագէտ Լոնտոնի եւ Բարիզի Գիտութեան Ընկերութիւններէն անդամ ընդունուեցաւ :

Լալուազիե (1743–1794) . Ֆրանսացի ամէնէն մեծ տարրաբաններէն մին , քիմիական գիտութիւնը օժտեց նոր Անուանակոչութեամբ : Ուսումնասիրեց եւ գտաւ ջուրին եւ կազերու բաղադրութիւնը . այս գիւտերով եւ մտնաւանդ մտքմտներու այրման բացատրութեամբ մեծ յեղաշրջում յառաջ բերաւ : Սպաննուեցաւ իր ժամանակի շիտթութեանց միջոցին :

Լաքլաս (1749–1827) . Ֆրանսացի չափադէտ մը , վարժապետանոցներու մէջ ուսուցիչ եղաւ , եւ վարեց քաղաքական բարձր պաշտօններ : Լարլաս իբրեւ գիտուն լրացուց Նիւտընի

գործը պարզելով ինչ ինչ դժուարութիւններ Տիեզերական Ծանրականութեամբ աշխարհի զրութիւնը բացատրելու մասին : Իր ամէնէն կարեւոր երկերէն մին է «Երկնային Մեքենագիտութիւն» (Mécanique Céleste) :

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ի Ր Ք

Յ. Սիւիֆթ (1667–1745) . Անգղիացի մատենագիր , ունեցաւ զրութիւններ քաղաքական խնդիրներու վրայ : Իր գլխաւոր երկն է Կուլլիվերի նաւթորդութիւնը որով կը հեգնէ մարդկային սնապարծութիւնները : Մեռաւ յիմար վիճակի մէջ :

Էսսիւրն (1672–1719) . Անգղիացի մատենագիր , իր ուսումն առաւ Օքսֆորտի մէջ , կարեւոր մասնակցութիւն ունեցաւ իր օրուան քաղաքական խնդիրներուն մէջ : Գրեց նամակներ եւ ստանաւորներ , հրատարակեց սարբերական հանդէսներ ուր փայլեցաւ ամէնէն աւելի իբրեւ արձակագիր , իր ողբերգութիւն , Կասոն մեծ յաջողութիւն ունեցաւ :

Ա. Բօք (1688–1744) . Անգղիացի բանաստեղծ , 12 տարեկան հասակին մէջ սիրուն ստանաւորներ կը գրէր . տկարակազմ եւ դիւրագրգիւ էր : գրական բուն վէճեր ունեցաւ : Գլխաւոր երկերն են Ճառ մը ֆենադարստութեան վրայ , որ Պուալօի Արուեստ ֆերրոպիակնին ոճով գրուած քերթուած մ'է . Իլիակնի եւ Ոդիսսիակնի թարգմանութիւնը , ուր իր ոճը չունի Հոմերի վտեմ պարզութիւնը : Մարդուն վրայ գրած երկով Լայպնիցի Լուսատեսութիւնը կը տաղաչափէ . իր քերթուածները ունին նկարագեղ պատկերներ :

Ռիչարսըն (1689–1761) . Անգլ. վիպագրութեան հիմնադիրներէն մին , առաջին անգամ ինքն սկսաւ կրքին եւ նկարագիրներու մանրախոյզ վերլուծումը : Իր վէպերը նամակի ձեւ ունին , անձերը կը ստատեն իրենց արկածները : Գլուխ գործոցն է Գլարիսսա Հարջօ :

Մոնդեպիս (1689–1755) . Պորտօի մէջ ծնած , իր քաղաքին խորհրդարանին նախագահ եղաւ : Հրաժարեցաւ հանրա-

յին պաշտօնէն բոլորովին դպրութեամբ զբաղելու համար : Իր Պարսկական և անասկանին առաջին անգամ զինքը ճանչցուց գրական աշխարհին : Ճամբորդեց շատ երկիրներ, Անգղիա մնաց երկու տարի ուսումնասիրելով ժողովրդեան բարքն ու հաստատութիւնները . երկու կարեւոր երկիրն եղան Հռոմեացոց և Եթովպեան եւ անկրկան պատճառները եւ Ոգի օրինաց :

Վոլդեր (1694-1778). Ֆրանսացի մեծահոշակ մատենագիր , թողած է բազմահատոր երկեր ուր կը տեսնուի իր յաջողութիւնը գրական գրեթէ բոլոր սեռերուն մէջ : Իր գրութեան չարամիտ ակնարկութեանց պատճառաւ բանտարկուեցաւ եւ ապա աքսորուեցաւ Անգղիա ուր ստիպեցաւ Անգղիացոց լեզուն , գրականութիւնը եւ իմաստասիրութիւնը : Կեանքին վերջին 20 տարիները անցուց իր նոր կալուածներուն մէջ , այս պատճառաւ կոչուեցաւ Ֆերնէյի և Կերնէյի և Գլիսալոր երկիրն են Դիւցազներգութիւն մը (Henriade) , Լուդովիկոս Ժ. Դ. ի դարը , Կարոյոս Ժ. Ի պատմութիւնը , Անգղիական և անասկանին : Փիլիսոփայական բառարանին , ինչպէս եւ ուրիշ գրութեանց մէջ Վոլդեր անհաշտ թշնամի կը ներկայանայ Բրիտանիոյ թեան : Ունեցաւ բազմաթիւ հիացողներ որոնց մէջ էր Ֆրեանրիկ Բ. Բրուսիոյ թագաւորը :

Պիլֆոն (1707-1788). Ֆրանսացի նշանաւոր բնագիտութիւն , գլխաւոր երկն է Բնական պատմութիւնը . այս երկասիրութիւնը Պիլֆոնի գիտունի եւ մատենագրի համբաւը շինեց :

Ֆիլիսկ (1707-1754) . Ժ. Գրու Անգլ. վիպագիրներէն ամէնէն մեծը . Դոմ ձօնէս իր ամէնէն նշանաւոր վէպն է :

Ս. ձօնարն (1709-1784) . Անգլ. մատենագիր , բազմաթիւ հանդէսներու աշխատակցած է : Գլխաւոր երկերն են Անգլ. բանաստեղծներուն կեանքը , Անգլ. բառարան մը :

Դ. Հիւն (1711-1776) . Սկովտիացի իմաստասէր եւ պատմաբան . գլխաւոր երկն է Անգլիոյ պատմութիւնը :

Ժ. Ժ. Ռուսո (1712-1778) . Ժընէվ ծնած , ժամագործի զաւակ , Տիֆոնի Ակադեմիոյ առաջարկած հարցման (գիտութեանց եւ արուեստից յառաջդիմութիւնը բարքերը եղծանելով թէ ազնուացնելու նպատակով է) պատասխանելով շահեցաւ

մրցանակը : Հեղինակած է բազմաթիւ նուագախալեր եւ զրական ընտիր երկեր : Գլխաւոր աշխատութիւններն են Ընկերական դաշն որուն համար աքսորուեցաւ Ֆրանսայէն , Էմիլ , ուր սարգած է իր մանկավարժական տեսութիւնները : Ժ. Ժ. Ռուսոյ գործերը մեծ ազդեցութիւն ունեցան իմացական աշխարհին վրայ :

Օ. Կոչսալիք (1728-1774) , Իռլանտիոյ մէջ ծնած : Գլխաւոր երկերն են Ուեյֆֆիլիք Երեքը , որ հովուերգութիւն մ'է (*). Գիւղն արևայի (*). Կը խոնարհի յաղբերու համար :

Լեսսինկ (1729-1781) . Գերմանացի նշանաւոր քննադատ եւ թատերագիր : Իր երկրին գրականութեան բարենորոգիչներէն մին եղաւ ազատելով զայն Ֆրանսացի մատենագիրներու ճախող հետեւողութենէն :

Է. Պրոֆ (1730-1797) . Անգլիացի համբաւաւոր պերճախօս : Երեսօրիստանական ժողովոյ մէջ պաշտօնանեց Ամերիկայի Անգլիացի գաղթականներուն պահանջները . յարձակեցաւ Հնդկաստանի կառավարիչին (Հէսդինկո) դէմ որ չարաչար գործածած էր իր իշխանութիւնը : Երբեմն կոչուած է Անգլիացի Կիլերոն : Գլխաւոր երկերն են ճառ մը Վսեմին եւ Գեղեցկի վրայ եւ խորհրդածութիւններ :

Է. Կիպլըն (1737-1794) . Անգլիացի պատմաբան : Գլխաւոր երկն է Հռոմեական կայսրութեան անկումն եւ կործանման պատմութիւնը , վեց հատոր :

Շիլլեր (1759-1805) . Գերման նշանաւոր բանաստեղծ եւ արձակագիր մատենագիր : Պատմութեան ուսուցիչ եղաւ Իէնայի մէջ : Գլխաւոր երկերն են Ուիլհելմ Դիլ , Զանգակը , Երեսնամեայ պատերազմին պատմութիւնը :

ԱՐՈՒԵՍՍԱԳԷՏԲ

Հանսկ (1684-1759) . Գերմանացի երաժիշտ-հեղինակ . Անգլիոյ այցելեց եւ հոն անցուց իր վերջին տարիները : Ամէնէն համբաւաւոր հոգեբարդութիւններն (oratorio) են Իսրայէլ Եզիպոս , Մեսիա :

Մատենագիրք և Արուեստագետք :

(*) Հայերէնի Թարգմանուած :

Արշ. Ճ. Ռիյնսոյսս (1723-1892). նշանուոր պատմական նկարիչ: Անգղիոյ Թագաւորական Ակադեմիոյ անդամն նախագահն եղաւ:

Թ. Կեյնսպօրօ (1727-1788). Անգղիացի նկարիչ. զեղեցիկ են իր գիւղանկարները:

Հէյսըն (1732-1809). ծնած Վիէննայի մօտ. ինքն եղաւ արդի նուագախումբէր երաժշտութեան հայրը: Հեղինակած է նուագախաղեր, հոգեբանութիւններ, հասկանալիներ, հասկանալիներ: Ամէնէն մեծ հեղինակութիւնն է Սոնատայապոօնուրիւն (հոգեբանութիւն մը):

Պ. Ուեսթ (1738-1820). Ամերիկացի ծնած, եղաւ Անգղիոյ Թագաւորական Ակադեմիոյ նախագահ, նշանուոր պատմական նկարիչ:

Մոզարթ (1756-1792). Գերմանացի տաղանդաւոր երաժիշտ. իր կեանքին մեծ մասը Վիէննա անցուց: Գլխաւոր հեղինակութիւններն են Տօն ձիօվաննի, Մահադօրիւր զոր իր մահուան անկողնին մէջ գրեց:

Գաւնոլիս (1757-1822). Իտալացի քանդակագործ. համբաւաւոր իր բազմաթիւ զեղեցիկ անդրիններուն համար:

Այս դարուն մէջ կառարուած են հետեւեալ գիւտերը.

Ճ. Պրիւսի, Անգղիացի ճարտարագետին միջոցաւ սկսաւ ջրանցքի նաւարկութիւնը:

Հարկիւս հնարեց բարձր գզելու եւ բամբակ մանելու մեքենաները:

Ճ. Ուեմսոն. Անգղիացի բրուտի մը որդի, ճինապակիի տեսակը ազնուացուց:

Մոր Ռ. Արքայ. հնարեց մանելու կարկանդակ (spinning-frame):

Ճ. Ուայ. հնարեց Շոգեշարժ Մեքենան:

Ժաֆար Ֆրանսացիին հնարեց իր կարկանդակը որով պատկերաւոր հիւսուածներու ճարտարութիւնը մեծ միջոց ստացաւ:

Գրոմբըրն իր մեքենայով շատ զիւրացուց թել մանելու գործողութիւնը:

Ռ. Ֆրըյըն Շոգեշարժ մեքենային միջոցով զործածելով հնարեց շոգեշարժ (1807):

Ձ.

ՕՍՄԱՆՅԻՔ ԺԸ. ԴԱՐՈՒ ՄԷՉ

Մուշրան Ահմէտ Գ. (1703-1730). — Սուլթան Ահմէտ իր եղբոր յաջորդելով խռովարարները խստիւ պատժեց եւ երկիրը խաղաղեցուց: Շուէտացիներուն Կարուս Բ. թագաւորը որ Ռուսաց կողմէ մեծ պարտութիւն մը կրած էր Բուլթաւայի մօտ, Օսմանեան երկիրը ապստամբեցաւ: Ռուսք այս պատճառաւ յարձակեցան Օսմանեան տէրութեան վրայ: Պալթաւի Մէնչեմէտ փաշա անոնց դէմ զրկուեցաւ որ յառաջանալով պաշարեց Մեծն Պետրոս իր բոլոր բանակով Բուլթ գետին մօտ: Կատարինէ կայսրուհին խորամանկութեամբ եղարքոսին սիրտը չահելով հաշտութիւն կնքեց եւ այսպէս ազատեց ամբողջ ռուսական բանակը (1711): Սուլթանը լսելով իր եղարքոսին այս անքաղաքագէտ ընթացքը ստատիկ զայրացաւ եւ խիղջն աքտրել տուաւ զայն:

Երբ Օսմանցիք ա՛րողջ Մուսա գրաւեցին, Վենետիկցիք Աւստրիոյ կայսրին օգնութիւնը խնդրեցին: Աւստրիոյ զօրապետը, Մալթուցի Էօթէն Օսմանցոց վրայ քաղեց, յաղթեց անոնց: Աւստրիացիք Բասարովիճի դաշնադրութեամբ (1718) տէր եղան Սերպիոյ, Թիւրքի եւ Վալաքիոյ մէկ մասին, իսկ Վենետիկցիք՝ Մուսայի:

Օսմանցիք օգուտ քաղելով Պարսից ներքին խռովութիւններէն՝ հետզհետէ գրաւեցին Պարսիական քանի մը քաղաքներ (1725). Շահ Թահմազ իրեւ օրինաւոր ժառանգ՝ Պարսիական գահուն վրայ բարձրանալէ վերջ՝ յարձակեցաւ Օսմանցոց վրայ, գրաւեց Համատան, Կիրմանշահ եւ Դաւրէժ քաղաքները:

Սուլթան Ահմէտ Գ.:

Պարսից յաջողութեան լուրը մեծ խոռովութիւն յառաջ բերաւ մայրաքաղաքին մէջ . Սուլթանը կահովին հրաժարեցաւ գահէն (1730) : Այս Սուլթանին իշխանութեան ժամանակ հաստատուեցաւ առաջին տպարանը (1727) :

Սուրբան Մահմուտ Ա. (1730-1754) . — Սուլթան Ահմէտի յաջորդեց Սուլթան Մահմուտ Ա. : Քաղաքին խոռովութիւնները դադրեցուց եւ ապա Պարսից վրայ քալեց : Շահ Թահմազ յաղթուելով հաշտութիւն խնդրեց յանձն առնելով Օսմանցոց թուղու Գանձակ , Տիղիս , Երեւան , Նախիջեւան եւ Տաղստան (1732) : Պարսից սպարապետը , թահմազ Գուլի՝ գոհ չըլլալով կնքուած դաշնագրութենէն գահընկեց ըրաւ Շահ Թահմազ , եւ ինքը պատերազմը նորոգեց Օսմանցոց դէմ : Նատըր խանի (որ յետոյ շահ եղաւ) օրով խաղաղութիւն հաստատուեցաւ երկու տէրութիւններուն միջեւ պայմանով որ Երեւան Պարսից եւ Պաղտատ Օսմանցոց մնայ (1736) :

Սուլթանը այս միջոցին ստիպուեցաւ զէնքի դիմել երկու դաշնակից տէրութիւններու , Ռուսիոյ եւ Աւստրիոյ դէմ : Ռուսք դրուեցին (1736) Ազախ , Պաղչէ-Սէրայ եւ ուրիշ մի քանի կարեւոր տեղեր , մինչդեռ Աւստրիացիք ալ յարձակելով (1737) Սերպիոյ , Պոսնիոյ եւ Վալաքիոյ վրայ յառաջացան մինչեւ Նիշ : Օսմանցիք Մեծ-Եպարքոս Մէհմէտ փաշայի հրամանատարութեամբ քանիցս յաղթեցին Աւստրիացոց (1739) եւ պաշարեցին Պելլրատ : Երկար բանակցութիւններէ վերջ խաղաղութիւն կնքուեցաւ այս երկու տէրութիւններուն միջեւ պայմանով որ դարձեալ Պելլրատ բերդը , Վալաքիոյ երկիրը եւ Թըրշուլա Օսմանցոց մնան (1739) : Միեւնոյն տարիին մէջ Ռուսաց հետ ալ հաշտութիւն կնքուեցաւ 27 տարուան համար : Այս դաշնագրով՝ Ռուսաց կարգիլուէր ազախու ծովուն մուտքը :

Պարսից Նատըր Շահը դարձեալ նորոգեց պատերազմը Օսմանցոց դէմ : Այս՝ ձախող պատերազմ մ'եղաւ Օսմանցոց համար : Սուլթանը մեռաւ խաղաղութեան մէջ (1754) :

Սուրբան Օսման Գ. (1754-1757) . — Սուլթան Մահմուտի յաջորդեց իր եղբայրը՝ Սուլթան Օսման , որուն իշխանութիւնը

չատ կարճ տեւեց . իրեն յաջորդեց Սուլթան Ահմէտ Գ.ի որդին Սուլթաֆա Գ. :

Սուրբան Մուսաֆա Գ. Ղազի (1757-1774) . — Սուլթան Սուլթաֆա թագաւորելով սկսաւ կայսրութիւնը զորացնել տէրութեան ելմտական վիճակը բարւոքելով եւ զօրաց թիւը աւելցնելով եւ մանաւանդ անոնց մարզանքին հոգ տանելով : Սուլթանը Լեհաստանի գործոց միջամտել ուզելով՝ ստիպուեցաւ պատերազմ հրատարակել Ռուսաց դէմ (1768) : Հակառակ Օսմանեան զօրաց ընդդիմութեան՝ Ռուսք յառաջացան գրաւելով հետզհետէ Կալպց , Եաշ եւ Պուքրէշ : Ռուսական նաւատորմիչն ալ Միջերկրական մտնելով՝ Յոյները ապստամբութեան գրգռեց : Չէլմէի նաւահանգիստին մէջ յաղթեց Օսմանեան նաւատորմիչին (1770) եւ ապա Լիմնոս պաշարեց : Օսմանցիք յաջողեցան Լիմնոս պաշարուէ ազատել , քանիցս յաղթեցին Ռուսական բանակին Վրաստանի մէջ եւ Տրապիզոնի առջեւ : Եւրոպական տէրութիւններէն ոմանց միջամտութեամբ՝ զինադուլ մը կնքուեցաւ Օսմանցոց եւ Ռուսաց միջեւ , բայց այս միջոցին հաշտութեան համար կատարուած բանակցութիւնները յաջող եւք չունենալով՝ պատերազմը նորոգուեցաւ : Օսմանեան բանակը յաղթեց Ռուսականին Ռուսնուքի առջեւ եւ Սիլիսդրէի մօտ : Ռուսք ստիպուեցան Վառնայէն ալ քաշուիլ զոր պաշարած էին ցամաքէն : Սուլթանը իրաց այս յաջող վիճակին մէջ մեռաւ Ղազի փառաւոր անունը թողլով (1774) :

Սուրբան Ապս-իւղ-Համիտ Ա. (1774-1789) . — Սուլթան Ապս-իւղ-Համիտ իր եղբոր յաջորդեց : Տէրութեան զանազան մասերուն մէջ խոռովութիւններ կ'սկսէին ծագիլ . բայց աստի՛ Ռուսք իրենց պարտութեան վրէժը լուծելու համար պատերազմը նորոգեցին , անցան Գանուբէն , պաշարեցին Շումուուր սպարապետանոց էր Մեծ-Եպարքոսը : Օսմանցիք ստիպեալ ընդունեցան (Պուլիարիոյ) Գոյնարձայի դաշնագիրը (1774) որով Սուլթանը կը ձանձար իր իմի անկախութիւնը եւ Սեւ ծովու վրայ Ռուսաց նաւարկելու ազատութիւն կուտար : Ռուսք

յետոյ (1784) Խրիստի ներքին խռովութիւնները պատրուակելով իրենց կայսրութեան հետ միացուցին այս երկիրը :

Սուլթանը ըսելով որ Ռուսք եւ Աւստրիացիք դարձեալ դաշնակցելով իր երկիրներուն վրայ արշաւած են , եւ քանի մը տեղեր ալ մեծ փառանքեր հասցուցեր են , մտաւ վշտին սասուկութենէն (1789) :

(Ս.Մ.Փ.ՈՓ.ՈՒՄ)

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԵՒՐՈՊԻՈՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻՆ ՎՐԱՅ

Անգղիոյ մէջ Պրուսիայի տունը կ'իջիտէ , երբ Սգուարդնե-րու ցեղը կը վերջանայ Աննա թագուհւոյն մահուամբ (1714) : Անգղիա, իր Գէորգ թագաւորներուն ժամանակ, նախ մրցակից Ֆրանսացւոց եւ յետոյ բնիկ իշխաններուն մի առ մի յաղթելով տէր կ'ըլլայ Հնդկաստանի : Անգղիա հակառակ իր Սմերիկայի գաղթականներէն մէկ մասին բաժանման (որոնք Միացեալ-Նահանգաց Հանրապետութիւնը կազմեցին) ուրիշ երկիրներու ալ տիրելով հիմնեց ընդարձակ կայսրութիւն մը :

Լուզովիկոս Ժ.Ի երկարատեւ պատերազմներէն վերջ՝ ուրոնք Ֆրանսա անտեսագէտ կործանած էին , Լուի Ժ.Ի անհետատես եւ զեղի իշխանութիւնը (1715-1774) աւելի կործանարար եղաւ : Երկու կարող ելմտագէտներ պաշտօնի կոչուցան տէրութեան խանգարեալ ելմտական վիճակը բարուքելու : Բայց ասոնք չուտով արձակուեցան ազնուականներուն թեկազրութեամբ : Վերսայի մէջ Հանրաժողով դումարուեցաւ Լուի Ժ.Բ ի հրամանով ախոր կացութեան դարձան տանելու համար (1789) : Դժուարութիւնները , ընդհակառակն , աւելի սաստկացան : Աւստրիա եւ Բրուսիա պատրաստուեցան Ֆրանսա ար-

չաւել (1792) օգնելու նպատակով Լուի Ժ.Բ իր փախուկ դիրքին մէջ , բայց այս միջամտութիւնը աղիտարեր եղաւ թագաւորին (1793) : Այս միջոցին Ֆրանսա ստիպուեցաւ մեծ քաջութեամբ պատերազմիլ դրեթէ բոլոր Եւրոպիոյ դէմ որ կ'ուզէր վերջ մը տալ Ֆրանսայի խառնաշփոթ վիճակին : Վերջապէս Նաբոլէոն Պոնաբարդ՝ ազգու եւ բուն միջոցներով՝ փակեց այս արիւնայի խռովութիւններու շրջանը (1795) :

Բրուսիա՝ այս դարուն մէջ՝ Եւրոպիոյ մեծ տէրութիւններէն մին եղաւ Ֆրեաերիկ-Վիյեօմի եւ մանաւանդ անոր որդիին՝ Ֆրեաերիկ Մեծի կառավարութեան տակ :

Ռուսիա ալ Բրուսիոյ նման նոր տէրութիւններէն մին էր : Մեծն Պետրոս հսկայի մը դործ կատարեց իր ընդարձակ տէրութիւնը քաղաքակրթելով : Այս մեծահոգի կայսրը եւ ապա իր յաջորդներէն կատարինէ Բ. զօրաւոր կայսրութիւն մ'ըրին Ռուսիա :

Այս դարուն մէջ Եէնիշէրիները աւելի փաստակար կը դառնան Օսմանեան Պետութեան : Աւելի հետամուտ խռովութեան եւ աւարի քան նախանձաւոր հայրենիքի փառքին՝ պատճառ եղան քանիցս Օսմանեան քաջ բանակին պարտութեան : Իրաց այս տխուր վիճակին մէջ Սուլթաններէն սմանք մղուեցան դաւառային զօրաց մեծ կարեւորութիւնն ըմբռնել , ուստի աշխատեցան անոնց քաջութեան եռանդն արծարծելու եւ զանոնք մարզելու : Քանի մը քաղաքային պաշտօնեաներ հայրենիքին մեծ ծառայութիւններ մատուցանելով՝ հաստատեցին թէ՛ դարուս մէջ քաջ սազմագէտներու չափ կարեւոր են տէրութեան՝ ճարտար դիւանագէտներ : Այս ժամանակի նշանակելի յառաջդիմութիւններէն մին է նաեւ ուսման համար տարուած խնամքը :

Անդր-Ատլանտեան ցամաքին վրայ՝ դարուս վերջին կիսուն՝ կը ծնի նոր ազգ մը — Միացեալ-Նահանգաց Հանրապետութիւնը :

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ ԱՐԴԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅ ՎՐԱՅ

Արդի ժամանակներու պատմութիւնը կ'սկսի մեծ զիւտե-
րով : Կողմնացոյցը կը գիւրացնէ ծովային արկածալից արշա-
ւանքներ , նաւարկուններ կը գտնեն նոր երկիրներ եւ ուղիներ :
Տպագրութիւնը գիւրագնի կը տարածէ նոր եւ օգտակար ծա-
նօթութիւններ ժողովրդեան ամէն խաւերուն մէջ եւ այսպէս
յառաջ կը բերէ երկու մեծ շարժումներ — Վերածնունդը , եւ
կրօնական կարգին մէջ՝ Բարեկարգութիւնը : Վառօղը կը փոխէ
պատերազմելու արհեստը եւ զօրացնելով թագաւորին իշխա-
նութիւնը ծնունդ կուտայ մեծ Միապետութեանց :

Այսպէս՝ գիւտերուն հետեւանքով կարեւոր փոփոխութիւն-
ներ կատարուեցան Եւրոպիոյ մէջ : Նախ Սպանիացիք եւ Փոր-
թուկացիք , յետոյ Հոլանտացիք , Ֆրանսացիք եւ Անգլիացիք
գրաւեցին նոր երկիրներ որոնց մէջ հաստատեցին բազմաթիւ
գաղթականութիւններ :

Կրօնական պատերազմներ կը խռովեն Եւրոպա որ այս
պատճառաւ չի կրնար բոլորովին ինքզինքը տալ վաճառականու-
թեան , ճարտարութեան եւ գաղթականութիւններ հաստատե-
լու աշխարհաչէն գործին : Ֆրանսա եւ Սպանիա՝ որոնք զօ-
րաւոր թագաւորութիւններ եղած են , աշխարհակալութեան
փափաքէ մղուած՝ կը ջանան իրարու ձեռքէ յախշտակել Իտա-
լիա : Այս կռիւները աւելի սաստկացան եւ սոսկալի պատե-
րագմներ մղուեցան Ֆրանսայի եւ Սպանիոյ արքայական տու-
ներէն , յորմէ հետէ Սպանիոյ թագաւորը՝ Կարոլոս Ե. Գեր-
մանիոյ կայսր եղաւ : Ամենուրեք՝ կրօնական եւ քաղաքական
պատերազմները իրարու խառնուած են :

Ժէ. դարու մէջ Սպանիոյ տունը կը յաղթուի եւ Ֆրանսա
կը ստանայ առաջնակարգ դիրք մը Եւրոպիոյ մէջ . բայց Անգ-
ղիա զօրաւոր նիզակահեցութիւն մը կազմելով կը խոնարհեցնէ
Ֆրանսա որ իր ոյժին վստահացած՝ սկսած էր չարաչար գոր-
ծածել իր իշխանութիւնը : Անգլիա կը գրաւէ Ֆրանսական
գաղթականութիւնները եւ կը հիմնէ ընդարձակ կայսրութիւն
մը : Ֆրանսա դադրած է Եւրոպիոյ մէջ առաջնորդողի դերն

ունենալէ : Երկու նոր եւ ահարկու պետութիւններ կը կազ-
մուին — Ռուսիա եւ Բրուսիա — որոնք սահմանուած են մեծ
դեր խաղալու ժամանակակից պատմութեան քաղաքական
գործոց մէջ :

ԽՄԲԱԿՐՈՒԹԵԱՆ ՆԻՒԹԵՐ

1. Տպագրութեան զիւտը եւ իր ազդեցութիւնը :
2. Ամերիկայի գիւտը :
3. Դարութեան վերածնութիւնը :
4. Արուեստից վերածնութիւնը :
5. Բարեկարգութեան պատճառները եւ հետեւանքները :
6. Վեստֆալիոյ դաշնագրին նշանակութիւնը :
7. Գրումուէլ եւ իր նկարագիրը :
8. Լուդովիկոս Ժ.Դ.ի դարը :
9. Մեծն Պետրոսի մեծագործութիւնը :
10. Բոլոնիոյ բաժանումը :
11. Եօթնամեայ պատերազմը :
12. Անգլիոյ զիրքը՝ հանդէպ իր գաղթականներուն :
13. Գ. Ուոլինկոլըն եւ իր նկարագիրը :

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Մ Ա Ս Ն Ձ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԺԹ. դարուն՝ նոր թուական մը կը սկսի մասնաւորաբար Եւրոպիոյ եւ ընդհանրապէս աշխարհի համար : Դէպքեր այլազան, նշանակալից եւ փառաւոր՝ ուրոյն նկարագիր մը կուտան ժամանակակից պատմութեան, — քաղաքական եւ ընկերական նոր խնդիրներ կ'զրադեցնեն քաղաքագէտներու, իմաստասէրներու եւ տնտեսագէտներու մտքերը : Ժողովուրդներ, լրիկ հպատակի դիրքէն բարձրացած, ազգեր կազմած են : Պետութիւններուն յարաբերական դիրքերը փոխուած են : Ժէ. դարու տէրութիւններէն Սպանիա, Շուէտ եւ Հոլանտա երկրորդակարգ դիրք ունին : Ֆրանսա, Անգլիա, Աւստրիա, Բերուսիա եւ Ռուսիա մեր ժամանակներուն ամէնէն մեծ պետութիւններն են : Վերջապէս պատմութեան թատերաբեմին վրայ կ'երեւին նոր ազգեր, ինչպէս եւ Ասիոյ ու Ափրիկէի հին աշխարհներն՝ իրենց դարաւոր աննշան կացութիւնէն վերջ :

Ժամանակակից պատմութեան գլխաւոր դէպքերն ու դէմքերն են .

- Ա. Ֆրանսական Ա. կայսրութիւն. Նաբոլէոն Պոնապարտ .
- Բ. Ֆրանսական Բ. կայսրութիւն . — Նաբոլէոն Գ.
- Գ. Իտալիոյ միութիւնը .
- Դ. Գերմանիոյ միութիւնը .
- Ե. Օսմանցիք ԺԹ. դարու մէջ .
- Զ. Գերութեան բարձումը .
- Է. Եւրոպացիք՝ Եւրոպայէ դուրս .
- Ը. ԺԹ. դարու նշանաւոր անձերը .
- Թ. Աշխարհի ներկայ վիճակը :

Ա.

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ Ա. ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԲՈԼԷՈՆ ՊՈՆԱԲԱՐՏ

1. Նաբոլէոն՝ Իտալացի փաստաբանի մը՝ Կարլոս Պոնաբարդի որդին էր . ծնաւ Քորսիքա (1769) : Տառը տարեկան հասակին մէջ զրկուեցաւ Ֆրանսա . զինուորական վարժարանի մը հնգամեայ ընթացքը աւարտելէ յետոյ՝ Հրետաւորաց ՓոխՏեղակալի պաշտօնն ընդունեցաւ : Նաբոլէոն առաջին անգամ հանրային ուշադրութեան տաւրկայ դարձաւ, յորմէ հետէ մեծ ճարտարութեամբ վերջացուց Վարիչ Ժողովոյն դէմ եղած խուճկութիւնները (1795) :

2. Իտալական բանակին հրամանատար կարգուելով՝ Իտալիա տրչաւեց, յաղթեց Աւստրիացոց զորս բողբոսփին վանեց Իտալիայէն (1796) : Յաջորդ տարին պաշարմամբ գրաւեց Մանդուա եւ յետոյ Վենետիկ ալ՝ սրուն անկախութիւնը ջնջեց : Աւստրիա՝ Գամբո-Ֆորմիօի գաշնագրով՝ ստիպուեցաւ շատ կարեւոր քաղաքներ Ֆրանսացոց յանձնել (1797) :

1. Նաբոլէոն՝ իր առաջին տարիներուն մեջ : 2. Նաբոլէոն՝ հրամանատար Իտալական բանակին :

3. Նաբոլէոն Ֆրանսա դառնալով առաջարկեց կառավարութեան Եգիպտոս արչաւանք մ'ընել Արեւելքի մէջ Անգղիացւոց վաճառականութեան եւ աղբեցութեան հարուած մը տալու համար : Վարիչ ժողովը՝ որ արդէն վախնալով Նաբոլէոնի ժողովրդականութենէն եւ փառասիրութենէն , աւիթ մը կը փնտռէր հեռացնելու զայն կեդրոնէն , հաւանեցաւ իր առաջարկին : Նաբոլէոն զօրաց մեծ բազմութիւն մը Ալեքսանդրիա ցամաք հանեց (1798) : Բուրգերուս պատերազմով՝ որուն մէջ Մեմֆլուքները չարաչար յաղթուեցան , Եգիպտոսի տէր եղաւ : Այս միջոցին՝ Նէլսըն , Անգղիացի ծովակալը բուրբովին ջնջեց Ֆրանսական նաւատորմիդը որ Ապուքիւրի ծովը կ'սպասէր : Նաբոլէոն չի յուսահատեցաւ , Արաբիոյ անապատէն Պաղեստին անցաւ , ուր մեծ կորուստներով Թուրքաց եւ դաշնակից Անգղիացի զօրաց վրայ քանի մը յաղթութիւններ չահելէ վերջ՝ դարձաւ Եգիպտոս : Վերջնականապէս Եգիպտոսէն մեկնեցաւ Ֆրանսա՝ զազտնապէս նաւ մը նստելով (1799) :

4. Ֆրանսա այս ժամանակ խառնաշփոթ վիճակ մ'ունէր , Վարիչ ժողովը՝ որ իր աղբեցութիւնը կորսնցուցած էր , ջնջուեցաւ եւ անոր տեղ հաստատուեցաւ Հիւպատոս Երկր : Այս նոր վարչութեան մէջ առաջին Հիւպատոս եղաւ Նաբոլէոն որ սկսաւ իրրեւ երկրին բացարձակ պետը աշխատիլ Ֆրանսայի վարչական , կրթական , երեսական եւ զինուորական կազմակերպութեան : Նաբոլէոն՝ Աւստրիա տկարացնելու համար անցուց բանակը Ալպեաններէն (1800) եւ իջաւ Բօի դաշտը , յաղթեց Աւստրիացւոց Մարէնիօի դաշտին մէջ (1800) : Աւստրիա այս եւ ուրիշ պարտութիւններէ վերջ՝ Ֆրանսայի տուաւ Պելճիքա եւ Հոնոսի ձախ եզերքը (1801) : Նաբոլէոն Մերակոյաին վճիռով եւ ժողովրդեան քուէով նախ՝ ցիեանս Հիւպատոս (1802) եւ ապա՝ Կայսր ընտրուեցաւ (1804) ճարտար քաղաքականութեամբ ծգուտ քաղելով այն դժուարութիւններէն՝ զորս Անգղիա կը պատրաստէր Ֆրանսայի դէմ՝ իրեն հետ միացնելով Ռուսիա եւ Աւստրիա : Այս ժամանակ երկրին երկտական վիճակը զգա-

լապէս բարեքած էր բարձրացնելով Ֆրանսայի վարկը , հիմնած՝ Ֆրանսական դրամատունը դրամատուն հանելու արտօնութեամբ : Պապին հետ կնքուած պայմանադրութեան համաձայն՝ քահանաներուն թոյլ տրուեցաւ իրենց կրօնքին պաշտամունքը կատարելու : Գիտուններու եւ գրագէտներու շնորհեց Պատուոյ Լեգիոնի կարգը զոր ինքը հաստատեց : Համբաւաւոր օրէնագէտներու պատրաստել տուաւ իր անունով ծանօթ օրինադիրքը : Քաջալերեց վաճառականութիւն եւ ճարտարութիւն :

5. Նաբոլէոն որոշեց Անգղիա արչաւել եւ այս նպատակով մեծ պատրաստութիւններ տեսաւ Պուլսներ . յետոյ անցաւ Հոնոնոն , Վիէննա մտաւ յաղթանակով եւ ապա՝ Աւստրիացի յաղթութիւնը տարաւ Աւստրիական եւ Ռուսական միացեալ զօրութեան վրայ (1805) . Ֆրանսուս Բ. ստիպուեցաւ հաշտութիւն խնդրել : Միեւնոյն տարուան մէջ ծանր դէպք մը պատահեցաւ , որուն հետեւանքով Նաբոլէոն բոլորովին հրաժարեցաւ Անգղիա արչաւելու գազափարէն : Նէլսըն ծովակալը Ֆրանսական եւ դաշնակից Սպանիական նաւատորմիդները ջնջած էր Դրաֆալարի մօտ (1805) :

6. Նաբոլէոն մեծ փոփոխութիւն մտցուց Գերմանիոյ մէջ : Իշխաններէն շատերը Գերմանական կայսրութենէն զատուելով կողմեցին Հոնեռուի դաշնակցութիւնը Նաբոլէոնի հովանաւորութեան տակ (1806) : Դարձեալ՝ Ֆրանսուս Բ. հրաժարելով կայսերական թագէն՝ Աւստրիոյ կայսր տիտղոսն առաւ եւ այսպէս վերջացաւ Սուրբ Հռոմեական կայսրութիւնը (1806) :

7. Նաբոլէոն Բրուսիոյ վրայ ալ յարձակեցաւ որուն զօրութիւնը բոլորովին ընկճեց Աւերչատտի եւ Ենայի պատերազմներուն մէջ (1806) եւ յետոյ յաղթանակով Պերլին մտաւ : Ռուսք Բրուսիացւոց միացան , բայց չարաչար յաղթուեցան , ուստի Չարը ստիպուեցաւ հաշտութիւն խնդրել որ կնքուեցաւ Դիլիդի դաշնագրով (1807) : Բրուսիա յաղթողին յանձնել պարտաւորեցաւ Սաքսոնիա , Վեստֆալիա եւ Բրուսական Բու-

8. Եգիպտական արչաւանքը : 4. Նաբոլէոն՝ նախ իրապատոս և ապա կայսր կ'ընտրուի :

5. Նաբոլէոն՝ Աւստրիոյ, Ռուսիոյ և Անգղիոյ դէմ : 6. Գերմանիոյ մէջ քաղաքական փոփոխութիւններ : 7. Նաբոլէոն՝ Բրուսիոյ կը յաղթէ :

ընկա որոնցմով Վեսոգֆալիոյ թագաւորութիւնը կազմուեցաւ :

8. Նաբոլէոն Պուրպոնները վանելով՝ Սպանիոյ թագաւոր կարգեց իր Յովսէփ եղբայրը : Սպանիացիք ոտք ելնելով՝ Անգլիացւոց օգնութեամբ Մատրիտէն վանեցին Յովսէփ : Կայսրը անձամբ Սպանիա փութաց եւ հազիւ հաստատած Պրանսական իշխանութիւնը թերակղզոյն մէջ՝ (1808) ստիպուեցաւ Աւստրիացւոց վրայ քալել, որոնք թշնամութիւնը նորոգելով իրեն կ'սպառնային : Աւստրիացիք առաջին երկու կռիւներուն մէջ աւելի բախտաւոր եղան, բայց չարաչար յաղթուեցան Վակրամի մէջ (1809) : Պատերազմը վերջացաւ Վիէննայի խաղաղութեամբ (1809) :

9. 1811ին՝ Նաբոլէոն իր զօրութեան եւ փառքին գազաթնակէտն էր հասած : Պրանսական կայսրութիւնը կը տարածուէր Դանիոյ եզերքէն մինչեւ Նաբոլի : Իր Լուի եղբայրը Հոլանտայի վրայ կը թագաւորէր, Մուրա քեռայրը՝ Նաբոլիի, Հերոնիմոս եղբայրը՝ Վեսոգֆալիոյ եւ Յովսէփ եղբայրը՝ Սպանիոյ վրայ, իր զօրապետներէն մին ալ Շուէտի դահաժառանգ իշխան ընտրուած էր : Հոնեհոսի եւ Հեյրլեսակսն դաշնակցութեանց պաշտպան էր : Աւստրիա եւ Բրուսիա իրեն կը հնազանդէին եւ Ռուսիա իր հաստատուն դաշնակիցն էր :

10. Նաբոլէոնի դժբախտութիւնը սկսաւ, երբ Չարլին հետ գժտեցաւ, վասն զի Ռուսիա մերժեց իր նաւահանգիստները փակել Անգլիական վաճառականութեան առջեւ, զոր կործանելու համար Նաբոլէոն ցամախային արաշարուն յայտարարած էր (1806) : Կայսրը ըստ սովորութեան յարձակողականի սկսելով՝ արշաւեց Ռուսիա (1812), յաղթեց Ռուսական բանակին եւ մտաւ Մոսկուա : Ռուսք դիտմամբ կրակ տուին իրենց գեղեցիկ հին մայրաքաղաքին : Կայսրը՝ սպառէ եւ ձմեռանոց գրկուած՝ ստիպուեցաւ ետ դառնալ. իր մեծ բանակը զրեթէ բոլորովին ջնջուեցաւ անօթութենէ, ցուրտէ եւ խաղախներէն : Այս միջոցին Եւրոպիոյ բոլոր տէրութիւնները դաշնակցած էին իրեն դէմ՝. անհաւատալի արագութեամբ նոր բանակ մը կազ-

8. Նաբոլէոն՝ Սպանիոյ մէջ: 9. Նաբոլէոն իր փառաց գագաթնակէտը: 10. Նաբոլէոն Ռուսիա կ'արշաւէ. իր պարտութիւնն ու գահընկէցութիւնը:

մեկով՝ յարձակեցաւ եւ յաղթեց Բրուսիացւոց եւ Ռուսաց, բայց յաղթուեցաւ Լայբցիկի մէջ (1813) : Դաշնակիցք ամէն կողմէ արշաւեցին Պրանսայի վրայ եւ օգուտ քաղելով կայսեր մէկ սխալ շարժումէն՝ քալեցին Բարիզի վրայ որ չուտով անձնատուր եղաւ (1814) : Նաբոլէոն Մերակոյտին վճիռով գահընկէց եղաւ եւ Փոնդէնպլօէն մեկնեցաւ իր նոր բնակարանը — Էլբա կղզին :

11. Պուրպոնեան ցեղը վերահաստատուելով՝ Լուի ԺԸ. թագաւոր հռչակուեցաւ : Այս թագաւորին իշխանութիւնը շատ կարճ տեւեց, վասն զի Նաբոլէոն տասնամեայ ժամանակէ վերջ Էլբայէն փախչելով՝ Պրանսա դարձաւ, ուր սկսաւ շուտով բանակ մը կազմել, ապա արշաւեց Պեճիքա Բրուսիացւոց եւ Անգլիացւոց դէմ : Վաղերօրի պատերազմը Նաբոլէոնի բախտը վճուեց (1815). չարաչար յաղթուելով՝ երկրորդ անգամ հրաժարեցաւ գահէն : Դաշնակիցները Բարիզ մտնելով՝ վերահաստատեցին Լուի ԺԸ. իր թագաւորութեան մէջ : Նաբոլէոն աքսորուեցաւ Ս. Հեղինէ կղզին, ուր ապրեցաւ 6 տարի (1821) :

12. Դաշնակից պետութիւնները շարունակեցին Վիէննայի վեհաժողովը որ իր նիստերը սկսեցին ընդհատած էր Նաբոլէոնի երկրորդ անգամ տեսարանին վրայ երեւելուն պատճառով : Վերակազմեցին Եւրոպիոյ քարտէսը (1815) : Եւրոպական տէրութիւններէն Ռուսիա, Բրուսիա, Աւստրիա եւ Պափիէրա աւելի ընդարձակեցան, մինչդեռ Պրանսա աւելի պզտիկացաւ կորսնցնելով Պեճիքա եւ Հոնեհոսի երկիրները զորս ունէր կայսրութենէն առաջ :

13. Նաբոլէոն զինուորական եւ վարչական մեծ տաղանդ ունէր : Իր պատերազմներն աղիտաբեր եղան մասնաւորաբար Պրանսայի եւ ընդհանրապէս Եւրոպիոյ՝ բերաւոր մարդոց մահուան պատճառ ըլլալով : Ամէն պատեհութիւն, ամէն տրամադրելի ոյժ գործածեց իր անձնական փառքը բարձրացնելու :

11. Պուրպոնեան ցեղին վերահաստատութիւնը. Նաբոլէոնի վերադարձը եւ պարտութիւնը Վաղերօրի մէջ: 12. Վիէննայի վեհաժողովը: 13. Նաբոլէոնի նկարագիրը:

«Աշխարհ երբեք տեսած չէ նման փառատիրութիւն մը որ այն-
քան փայլուն եղած ըլլայ իր յաջողութեան մէջ, ո՛րքան աը-
խուր՝ իր անկման մէջ» :

Պատմական կաս. — Լուի ժ. 1-ին յաջորդեց եղբայրը՝ Կարոլոս Ժ. (1824)
որ իր ի գործ դրած քաղաքական սեղմումներուն հետեւանքով Ֆրանսայէն ստիպ-
ուեցաւ մեկնիլ: Օրլէանի տունէն Լուի Ֆիլիպը Ֆրանսայի թագաւոր ընտրուեցաւ
(1830): 1848ի շարժմամբ՝ որուն միջոցին թագաւորը Անգլիա ապաստանեցաւ,
Ֆրանսա Հանրապետութիւն եղաւ եւ որուն նախագահ ընտրուեցաւ Լուի Նաբո-
լէոն (1848):

Բ.

ՊՐԱՆՍԱԿԱՆ Բ. ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԲՈՒԷՈՆ Գ.

1. Լուի Նաբոլէոն՝ Նաբոլէոն Մեծի եղբորորդին էր, ծնաւ
Բարիզ (1808) եւ կրթուեցաւ իր հօր խնամոց տակ : Ա. Կայս-
րութեան անկումէն վերջ՝ մեկնեցաւ Չուիցերլիա, ուր իր կեան-
քի մէկ մասը անցուց հանդարտ եւ լուրջ աշխատութեան մէջ :
Իր մտքին սեւեռուն գաղափարն էր մեծանուն հօրեղբոր օրի-
նակին հետեւիլ, փորձեց յուզում մը յառաջ բերել Ստրաս-
պուրիի մէջ (1836), բայց չյաջողելով՝ ստիպուեցաւ Ամերիկա
մեկնիլ : Ժամանակէ մը յետոյ Անգլիա դարձաւ : 50 հետե-
ւորդներով Պուլնեք եկաւ ար նոյնպէս փորձեց խառնութիւն
մը հանել (1840), բայց այս անգամ ալ իր յոյսը ի դերեւ ելաւ,
վասն զի ձերբակալուելով՝ բանտարկութեան դատապարտուե-
ցաւ : Սակայն Նաբոլէոն՝ ծոյտեալ յաջողեցաւ փախչիլ Անգլիա
ուր մնաց մինչեւ որ նոր դէպքեր զինքը Ֆրանսա կոչեցին :

2. Այս ժամանակ Լուի-Ֆիլիպ մեկնած էր երկրէն եւ
Ֆրանսա Հանրապետութիւն հրատարակուած էր (1848) : Ըստ

1. Լուի Նաբոլէոն իր առաջին տարիներուն մէջ: 2. Կընտրուի նախա-
գահ, յետոյ կայսր կը հռչակուի:

նոր սահմանադրութեան՝ Նախագահը որ բոլոր ժողովուրդէն
սխալ ընտրուէր, չորս տարի պաշտօնավարելու էր : Նաբոլէոն
Նահանգի մը կողմէ երեսփոխան կարգուած՝ մտանկիցեցաւ
Ազգ. ժողովին աշխատութիւններուն, ապա նախագահութեան
ընտրելի ներկայացաւ : Ֆրանսական ժողովուրդին հինգ ու կէս
միլիոն քուէն զինքը նախագահութեան աթոռը բարձրացուց :
Նախագահը իր պաշտօնավարութեան առաջին օրէն իսկ դժուա-
րութեան բախեցաւ ժողովին կողմէ որ արգելք կ'ըլլար իր փա-
ռատիրական մտադրած նպատակին : Պեսական հարուածով
(1851, Դեկտ. 2) լուեցուց իր ընդդիմախօսները, յայտարա-
րութիւն մը հանեց ծանուցանելով ժողովուրդին թէ՛ ժողովը
լուծուած եւ Ընդհ. Բուճարկութեան օրէնք հաստատուած էր :
Այժմ ամէն դժուարութիւն հարթուած էր իր առջեւ . ժողո-
վուրդին 7 միլիոն քուէով կայսր հօշակուեցաւ Նաբոլէոն Գ.
անունով (1852 Դեկտ. 2) :

3. Նաբոլէոն՝ կայսերական դահը բարձրանալուն առթիւ
յայտարարեց թէ՛ կայսրութիւնը խաղաղութիւնն է . բայց հա-
կառակ այս յայտարարութեան՝ որ իր ապագայ քաղաքակա-
նութիւնը կը թուէր ըլլալ, Եւրոպական պատերազմներուն մէջ
մեծ մասնակցութիւն ունեցաւ :

4. Մասնակցեցաւ Երիմի պատերազմին : Այս պատերազմը
ծագեցաւ, երբ Ռուսաց Չարը, Նիքոլա՝ Մոլտոփիա եւ Վա-
լաքիա գրաւեց Թուրքերէն : Անգլիա, Ֆրանսա եւ Սարտենիոյ
թագաւորը դաշնակցեցան Սուլթանին եւ Ռուսաց վրայ Ալմայի
եւ Ինքէրմանի յարկութիւնները շահեցան, ապա դրեթէ մի-
ամեայ պաշարումէ վերջ՝ գրաւեցին Սեւաստաբոլ (1855) : Բա-
րիզի դաշնադրով (1856) խաղաղութիւն կնքուեցաւ :

5. Մասնակցեցաւ նաեւ Սարտենիոյ եւ Աւստրիոյ պատե-
րազմին (1859) : Իրրեւ դաշնակից Սարտենիոյ Վիքտոր Էմմա-
նուէլ թագաւորին՝ յարկեց Աւստրիացուց Մանենքալի եւ Սոլ-
ֆերիմոի մէջ եւ ապա հաշտութիւն կնքեց Վիլաֆրանզայի

3. Իր յայտարարած քաղաքականութիւնը: 4. Կը մասնակցի Երիմի պա-
տերազմին: 5. Կը պատերազմի Աւստրիոյ դեմ. իր արշաւանքները Չինաս-
տանի, Աննամի, Ալճերիոյ և Մեքսիքայի դեմ:

դաշնագրով : Լոմպարտա՝ Աւստրիացիներէն զբաւուած՝ Սար-
տենիոյ հետ միացուեցաւ , իսկ Վիքտոր Էմանուէլ Յրանսայի
թողոց երկու դաւառները՝ Նիա եւ Սալուա : Նաբոլէոն այս
պատերազմներէն զատ՝ Չինաստանի (1857, 1860) , Աննամի ,
Ալճերիոյ եւ Մեքսիքայի դէմ արշաւանքներ հանեց որոնք՝ բա-
ցառութեամբ վերջինին՝ յաջողութեամբ պսակուեցան :

Թ. Նաբոլէոնի ամէնէն մեծ եւ վերջին պատերազմն եղաւ
Գերմանացոց դէմ որ ծագում առաւ հետեւեալ պարագանե-
րուն տակ : Լէոբուտ՝ որ Բրուսիոյ թագաւորին հետաւոր ազ-
գականն էր , Սպանիոյ գահուն ընտրելի ներկայացաւ . Նաբոլէոն
ընդգրկեցաւ : Լէոբուտ՝ վէճը բոլորովին փակելու համար հրա-
ժարեցաւ ընտրելութենէ : Նաբոլէոն ասով գոհ չեղաւ , եւ
նոր պահանջներ ըրաւ , որոնք չընդունուեցան : Այն ժամանակ
պատերազմ հրատարակեց Բրուսիոյ թագաւորին (Կիլյեօմ) դէմ
(1870) : Կ'ըսուի թէ Նաբոլէոն պատերազմելու աւելի զօրա-
ւոր պատճառներ ունէր , նախանձով կը դիտէր Բրուսիոյ մե-
ծութիւնը որ կը ջանար Գերմանիա վերակազմել . դարձեալ
յաջող պատերազմով մը կը փոփաքէր շահիլ այն ժողովրդակա-
նութիւնը զոր երբեմն կը վայելէր Յրանսայի մէջ : Յրանսայիք
յարձակողականի սկսելով՝ Գերմանիա արշաւեցին , բայց չուտով
ետ մղուեցան : Գերմանական յաղթական բանակը Յրանսա
մտաւ , Յրանսայիք Մէցլի մօտ քանի մը պարտութիւններ կրե-
ցին : 80,000 զօրաց բանակ մը՝ որ պաշարուած էր Սլատանի
մէջ , անձնատուր եղաւ Գերմանացոց : Կայսրն՝ որ ներկայ էր ,
իր սուրը յանձնեց Կիլյեօմ թագաւորին , ապա Գերմանացիք
յառաջ քալելով՝ Բարիզ ալ պաշարեցին : Յրանսայիք քանիցս
փորձեցին պաշարման դիժը ճեղքելով դուրս ելնել քաղաքէն ,
բայց ամէն անգամ ալ մեծ կորուստով ետ մղուեցան : Գաւառ-
ներուն մէջ նոր բանակ մը կազմուեցաւ Բարիզի օգնելու հա-
մար , սակայն մեծ ազգի մը՝ ինչպէս էր Յրանսա՝ պաշտպա-
նութեան այս ջանքերը չկրցին երկիրը ազատել : Պագէն Մա-
րաջախտ՝ Մէցլի մէջ Գերմանացիներէն պաշարուած՝ ստիպուե-
ցաւ անձնատուր ըլլալ իր բոլոր բանակով (170,000) : Վերջա-

պէս «Ազգ. Պաշտպանութեան Կառավարութիւնը» որ Նաբոլէոն
Գի անձնատուր ըլլալէն յետոյ կազմուած՝ կայսրը պաշտօնանկ
հռչակած էր , սկսաւ բանակիլ հաշտութիւն հաստատելու :
Բարիզ պաշտօնապէս անձնատուր եղաւ Գերմանացոց (յուլի-
28 , 1871) (*) :

7. Նաբոլէոն Անգղիա առանձնացաւ ուր մեռաւ երկու
տարի վերջ (1873) : Իր իշխանութեան միջոցին՝ Յրանսա անտե-
սապէս շատ յառաջացաւ , իր կազմակերպած Տիեզերական
Արուեստահանդէսները (1855 , 1867) մեծ յաջողութիւն բերին
երկրին : Հանրօգուտ շինութիւնք յառաջ տարուեցան փութով :
Նաւատորմիլը կարեւոր ոյժ մ'եղաւ : Կրթութեան մեծ զարկ
տրուեցաւ : Բարեգործական ընկերութիւններ կազմուեցան եւ
վերջապէս Յրանսա՝ Ծայրագոյն Արեւելքի եւ Ափրիկէի մէջ
բերրի հողերու տէր եղաւ :

8. Յրանգօ-Գերմանական պատերազմը շատ ազդեալեց
եղաւ Յրանսայի որ՝ Յրանքֆորդի դաշնագրով (1871) պարտա-
ւորուեցաւ Գերմանիոյ տալ Ալզաս եւ Լոռէն դաւառները եւ
հինգ միլիոն Ֆրանք իրբեւ պատերազմական տուգանք : Ալ-
զաս-Լոռէնի Գերմանական գրաւումը կը ծառայէ վառ պահելու
Յրանսացոց սրտին մէջ անհաշտ ատելութիւն մը՝ Գերմանե-
րուն դէմ եւ կը մնայ մշտտեւ սպառնալիք մը՝ Ներսպական
խաղաղութեան :

Գ.

ԻՏԱԼԻՈՅ ՄԻՈՒԹԻԻՆԸ

1. Իտալիա 1815էն ի վեր բաժնուած էր եօթը պետու-
թեանց միջեւ , ասոնք էին . հիւսիսային կողմը՝ Սարտենիոյ
թագաւորութիւնը , Լոմպարտ-Վենետիկեան թագաւորութիւնը

(*) Այն օրէն ի վեր Յրանսա Հանրապետութիւն է :

7. Նաբոլէոն Գի իշխանութիւնը : 8. Յրանգօ-Գերմանական պատերազ-
մին հետեւանքները : 1. Իտալիա՝ բաժնուած :

6. Յրանգօ-Գերմանական պատերազմը :

որ Աւստրիոյ կը վերաբերէր , կեդրոնը՝ Բարմայի , Մոտենայի , Դոսքանայի դքսութիւնները եւ պապին երկիրները , հարաւային կողմը՝ Նարոյի թագաւորութիւնը : Ընդհանրապէս Իտալիա եւ մասնաւորաբար հիւսիսային մասին պետութիւնները Աւստրիոյ ազդեցութեան տակ էին :

2. Այս վիճակը տեւեց մինչեւ 1848 , երբ քանի մը պետութիւններ՝ Սարաւենիոյ առաջնորդութեամբ՝ Աւստրիոյ ներքին խռովութիւններէն օգուտ քաղելով՝ միացան : Այս ձեռնարկը առաջին անգամ յաջողեցաւ , բայց յաջողութիւնը շատ կարճ տեւեց , վասն զի օտար բանակներ Իտալիա մտան : Ֆրանսացիք՝ պապէն հրաւիրուած՝ Հռոմի մէջ՝ որ Հոնդրապետութիւն եղած էր , նախկին վիճակը հաստատեցին : Աւստրիացիք ալ ոչ միայն Հոնդրապետայէն վանեցին Սարաւենիոյ զօրքերը , այլ եւ Սարաւենիա արչաւելով՝ յաղթեցին Ալպերը թագաւորին (1849) որ ստիպուեցաւ գահէն հրոժարիլ :

3. Իտալիա միացեալ պետութիւն մ'ընելու դերը վերապահուած էր կոմս Քալուրի : Սա՝ Բիէմոնդցի աշնուական մ'էր երբ Սարաւենիոյ Վիքոր Էմմանուէլ թագաւորին (որ Ալպերդի որդին էր) նախարարապետ եղաւ , աշխատեցաւ երկրին տնտեսական եւ զինուորական վիճակը բարւոքել : Իր աշխարհավարութեան կէտ նպատակին եղաւ բոլոր Իտալիա միացնել Սարաւենիոյ թագաւորին տակ : 1848ի անյաջող փորձէն խրատուած՝ ջանաց զօրաւոր դաշնակից մը գտնելու , իր նպատակը ի զուլս հանելու համար . ուստի ամէն կերպով աշխատեցաւ շահիլ Նաբոլէոն Գ. կոյսրը , եւ այս նպատակով մասնակցեցաւ Խրիմի պատերազմին : Մեծ քաղաքադէտը յաջողեցաւ իր նպատակին մէջ . մեծ տէրութիւններէն Ֆրանսայի եւ Անգղիոյ բարեկամութիւնը շահեցաւ իրրեւ անոնց դաշնակից , զիրք մը՝ որ իրեն ինչ ինչ զիւրութիւններ քննայեց Բարիզի Վեհաժողովին մէջ (1856) :

4. Նաբոլէոն՝ Սարաւենիոյ հետ դաշնակցած՝ պատերազմ հրատարակեց Աւստրիոյ դէմ (1859) : Մաճենթայի եւ Սոլֆեր-

րինօի մեծ ձախտամարտներուն մէջ Աւստրիացիք յաղթուեցան (1859) . Նաբոլէոն խոստացած էր Իտալիա ազատել Ալպեաններէն մինչեւ Ադրիական , բայց կասկածելով որ , եթէ իր արչաւանքը չարունակէ , գուցէ Բրուսիա օգնութեան հասնի Աւստրիոյ , Վիլաֆրանգայի խաղաղութիւնը կնքեց : Այս պատերազմին արդիւնքն եղաւ Սարաւենիոյ հետ Հոնդրապետայի միացումը : Յետոյ պապին զաւանդեցին մին՝ Ռոմաներ եւ Դոսքանայի , Բարմայի եւ Մոտենայի դքսութիւնները միացան Սարաւենիոյ հետ :

5. Նաբոլի թագաւորը եւ պապ հակառակ էին այս շարժումներուն , որոնք իրենց ալ վտանգ կ'ապառնային : Իրենց վախը իրականացաւ Յովսէփ Կարիպալտի — շատ ժողովրդական Իտալացի մը — Սիկիլիա ցամաք ելնելով (1860) զրեթէ առանց ընդդիմութեան զրաւեց զայն , ապա անցաւ Նաբոլի թագաւորութեան երկիրը , որուն թագաւորը յաղթուելով ապաստանեցաւ Կայէթա ծովային ամրոցը , բայց նեղը մտնելով՝ հրաժարեցաւ գահէն : Միեւնոյն ժամանակ Սարաւենիոյ զօրքերը պապին երկիրներուն վրայ արչաւելով՝ զրաւեցին զանոնք բաց ի Հռոմէն , վասն զի Ֆրանսական կառավարութիւնը փափաքելով պապին աշխարհային իշխանութիւնը պահել , փոքրիկ բանակ մը զրկեց քաղաքին պաշտպանութեան համար : Այսպէս բաց ի պապին իշխանութենէն եւ Վենետիկի Աւստրիական գաւառէն՝ միւս բոլոր պետութիւնները միացան Սարաւենիոյ հետ եւ առաջին անգամ Իտալական Խորհրդարանը Վիքոր Էմմանուէլ Իտալիոյ թագաւոր հռչակեց (1861) :

6. Նմանապէս՝ Վենետիկ եւ Հռովմ հետեւեալ պարագաներու տակ միացան Իտալիոյ հետ , որով միութեան զօրքը ամբողջացաւ : Աւստրո-Բրուսիական պատերազմին մէջ (1866) Իտալացիք Բրուսիացուց հետ դաշնակցելով՝ Վենետիկ մտան , եւ թէեւ յաղթուեցան , բայց Աւստրիա ալ իր կարգին՝ Բրուսիոյ կողմէն յաղթուելով Վենետիկ՝ Իտալացուց անցաւ : Իսկ Ֆրանզո-Ֆերմանական պատերազմի միջոյցին՝ Ֆրանսայի զինուորները Հռովմ մեկնած լինելով՝ յաւիտենական քաղաքը միա-

2. 1848ի միութեան փորձին անյաջողութիւնը : 3. Կոմս Քալուրի դերը : 4. Նաբոլէոն կը դաշնակցի Սարաւենիոյ՝ Աւստրիոյ դէմ :

5. Վիքոր Էմմանուէլ՝ Իտալիոյ թագաւոր : 6. Իտալիա՝ միացած :

ցաւ Իտալական թագաւորութեան հետ : Վիքդոր էմմանուէլ՝ հակառակ պապին բողոքներուն՝ Հռովմ մտաւ եւ ըրաւ զայն իր տէրութեան մայրաքաղաքը :

7. Այսպէս՝ Իտալիոյ միութիւնը կատարուեցաւ 11 տարուան մէջ Սարտենիոյ թագաւորին ձեռքով նախ՝ Փրանսայի եւ սպա՝ Բրուսիոյ օգնութեամբ :

Գ.

ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ ՄԻՈՒԹԻՒՆՆԸ

1. Գերմանիոյ երկու մեծ պետութեանց — Աւստրիոյ եւ Բրուսիոյ — նախանձը արգելք եղաւ Գերմանական կայսրութեան վերահաստատուելուն (1815) . այսպէս Գերման հայրենիքը դարձեալ բաժնուած մնաց 36 պետութեանց միջեւ, որոնք սակայն իրենց մէջ հաստատեցին Գերման Դաշնակցական Միութիւնը , որուն համաձայն մնայուն Աւտգաժողով մը՝ (Diet) Պետութեանց ներկայացուցիչներէն բաղկացեալ իր նիստերը պիտի գումարէր Փրանքֆորդի մէջ պաշտօն ունենալով Միութեան վերաբերեալ խնդիրները քննելու եւ կարգադրելու :

2. Սակայն Դաշնակցական Միութիւնը չի գոհացուց Գերմանները որոնք կը բաղձային որ Գերմանիա միացեալ մէկ զօրաւոր պետութիւն կողմէ . այս բաղձանքը աւելի զօրացաւ , երբ Բրուսիա 1828էն ի վեր մախաչիւն միութեամբ իրեն հետ միացուց պետութիւններէն մեծ մասը : Գերմանական կայսրութիւնը հաստատուելու նպատակով՝ 1848ին Փրանքֆորդի մէջ գումարուած ընդհանուր ժողովին լուրջ ջանքերն ալ ապարդիւն եղան :

3. Յորմէ հետէ Պիզմարք՝ Բրուսիոյ Կիլեօմ Ա. թագաւորին նախարարապետն եղաւ (1862) , Գերման հայրենիքին մի-

7. Իտալիա միացած : 1. Գերման Դաշնակցական Միութիւնը : 2. Մաքսային միութիւնը : 3. Պիզմարք եւ իր քաղաքականութիւնը :

ութեան գործը յառաջ մղուեցաւ մեծ կորովով : Պիզմարք , մեր ժամանակի մեծ քաղաքագէտներէն մին , համոզուելով որ իր նպատակին պիտի չկարենայ հասնիլ խաղաղական միջոցներով յայտարարեց թէ, Գերմանական Միութեան խնդիրը «արիւնով եւ երկաթով» միայն կրնայ իր լուծումը գտնել : Այնուհետեւ իր ներքին քաղաքականութիւնն եղաւ Բրուսիական բանակը զօրացնել , իսկ իր դիւանագիտական գործողութեանց նպատակը՝ ապահովել Եւրոպական տէրութեանց զինակցութիւնը կամ չէզոքութիւնը :

4. Պիզմարքի ըսածին պէս միութիւնը կատարուեցաւ երեք պատերազմով : Առաջին պատերազմը մղուեցաւ Դանիոյ թագաւորին դէմ որ Շլէզվիլի եւ Հոլշթայնի դուքսն էր միանգամայն , եւ այս երկու դքսութիւնները Գերման դաշնակցութեան մասը կը կազմէին : Երբ Դանիոյ թագաւորը ուզեց այս երկու գաւառները Դանիոյ հետ միացնել , Աւստրիա եւ Բրուսիա պատերազմ հրատարակեցին (1864) եւ Դանիոյ յաղթելով այս երկու դքսութիւնները իւրացուցին :

5. Երկրորդ պատերազմը տեղի ունեցաւ 1866ին , երբ Աւստրիա եւ Բրուսիա իրարու հետ գժտեցան : Գրեթէ բոլոր Գերման պետութիւնները դաշնակցեցան Աւստրիոյ հետ : Բրուսիա ալ դաշնակցեցաւ Իտալիոյ հետ : Բրուսական բանակը արշաւեց Պոհեմիա եւ Սատովայի մեծ ճակատամարտը շահեցաւ (1866) , յաղթութիւն մը՝ որ ոչ միայն ընծայելի էր Բրուսական բանակին ռազմագիտական շարժումներուն , այլ եւ նորահար ասեղնաւոր հրացանին զոր այս առթիւ գործածեցին : Բրակայի դաշնագրով՝ Աւստրիա հրաժարեցաւ Դաշնակցութենէն եւ Շլէզվիլ-Հոլշթայնի դքսութիւններէն , իսկ Բրուսիա իրեն հետ կցեց Հանովր , Հէս , Նասաւ եւ Փրանքֆորդ : Գերմանիոյ հիւսիսային պետութիւնները միանալով կազմեցին հիւսիսային դաշնակցութիւնը որուն նախագահ էր Բրուսիոյ թագաւորը : Հարաւային չորս պետութիւններն ալ — Պավիերա , Վիւրթեմպերկ , Պատ եւ Հէս-Տարնդադ — առանձին դաշնակցութիւն

4. Բրուսիա եւ Աւստրիա կը գրաւեն Շլէզվիլ-Հոլշթայն գաւառները : 5. Սատովայի ճակատամարտը եւ հետեւանքը :

մը կազմեցին պատերազմի ժամանակ Բրուսիոյ թագաւորին օգնելու պայմանով : Բոլոր պետութիւններն ալ պարտաւոր էին զրկել իրենց պատուիրակները Ռայխշդակին (Ընդհ. Ժողով) որ սլիտի գումարուէր Պերլին :

6. 1870ի Ֆրանգո-Գերմանական պատերազմը փութացուց եւ ամբողջացուց Գերմանական միութիւնը : Երբ Նաբոլէոն Գ. պատերազմ հրատարակեց Բրուսիոյ դէմ, նախանձելով անոր յարածուն ազդեցութեան եւ դիրքին (*), հիւսիսային եւ հարաւային երկու դաշնակցութիւններն ալ միացան Բրուսիոյ հետ : Գերմանական եւ Բրուսական բանակները արշաւեցին Ֆրանսա : Նաբոլէոն եւ յետոյ Պազէն Մարաշախտ՝ երկուքն ալ Մէցի մէջ պաշարուած՝ անձնատուր եղան Գերմանաց : Դաշնակցական պետութիւնները Վերսայլի պալատին մէջ հանդիսաւորապէս Գերմանիա՝ կայսրութիւն եւ Բրուսիոյ թագաւորը, Կիյեօմ եւս՝ կայսր հռչակեցին (Յունվար 18, 1871) :

7. Ֆրանսացիք՝ Ֆրանքֆորդի դաշնագրով՝ պարտաւորեցան իրբեւ պատերազմական տուգանք ահագին գումար մը վճարելէ զատ Գերմանաց թողուլ Ալզաս-Լոտէն գաւառները : Այսպէս կատարուեցաւ Գերմանիոյ միութիւնը — կայսրութիւնը — որ արդիւնք էր Կիյեօմ ինքնակալին, ապամագէտ Մոլթքէի եւ քաղաքագէտ Պրիւմարքի միահաղոյն ջանքերուն : Բրուսիա՝ Աւստրո-Բրուսական պատերազմով Գերմանիոյ մէջ առաջին պետութիւնն եղաւ : Ֆրանգո-Գերմանական պատերազմը Գերմանիա Եւրոպիոյ ամենէն մեծ եւ զօրաւոր տէրութիւններէն մին բրաւ :

(*) Տես Նաբոլէոն Գ.ի պատմութիւնը, էջ 82:

6. Ֆրանգո-Գերմանական պատերազմը. Գերմանիա՝ միացած. 7. Գերմանիոյ դիրքը պատերազմէն վերջ:

Ն.

ՕՍՄՍՆՏԻՔ ԺԹ. ԴԱՐՈՒ ՄԷՋ

Սեյիմ Գ. (1789-1807) . Սուլթան Սալտ-իւլ-Համիտի յաջորդեց իր եղբորորդին, Սուլթան Սէլիմ Գ. : Պատերազմ մընց Ռուսաց եւ Աւստրիացոց դէմ. եւ այս անգամ եւս Եկնիչէրիներուն վատութեամբ՝ Օսմանեան բանակը կորուստներ ունեցաւ : Թշնամին քանի մը կարեւոր քաղաքներ զբաւեց, եւ վերջապէս Անդղիոյ եւ Բրուսիոյ միջնորդութեամբ՝ Եաչի դաշնագիրը կնքուեցաւ (1792), որուն համաձայն ամբողջ Խրիմ եւ ուրիշ մի քանի տեղեր Ռուսաց անցան, Տնիեսթեր գետը սահմանագլուխ որոշուեցաւ երկու տէրութեանց միջեւ :

Ֆրանսայի կառավարութեան կողմէ Նաբոլէոն Պոնաբարդե նաւատորմիդով մը Ալեքսանդրիա դալով՝ զօրք հանած էր ցամաք : Այդ մէկ բայց վճռական պատերազմով տիրած էր Եգիպտոսի : Անդղիացիք դաշնակցեցան Օսմանցոց հետ, Նէլսըն՝ Անդղիացի ծովակալը բոլորովին ջնջեց Ֆրանսական տորմիդը Ալուքերի նաւամարտով : Նաբոլէոն թէեւ ցամաքի վրայ քանի մը յաջողութիւններ ունեցաւ, բայց տեսնելով որ թէ՛ ժանտախտը եւ թէ՛ թշնամին մեծ ջարդ բրած էին իր բանակին մէջ, ստիպեալ՝ Ֆրանսա դարձաւ :

Սուլթանը արտաքին խռովութիւններէ ազատած՝ սկսաւ ներքին բարեկարգութեանց ձեռնարկել, Եւրոպական քաղաքակրթութիւնը հաստատելով իր ընդարձակ կայսրութեան մէջ : Ազատը գիւղին վաւօդարանը այս միջոցին շինուեցաւ եւ որուն վաւօդապէտ կարգուեցաւ Առաքել Տատեան : Սուլթանը Եկնիչէրիներուն ըմբոստ եւ վատ ընթացքէն դժգոհ՝ կազմել տուաւ Նիզամը ճեփիս անունով զօրագունդ մը, զոր կրթել տուաւ Եւրոպացի մարզիչներու : Եկնիչէրիները չախորժելով զինուորական նոր կարգադրութիւններէն՝ ապստամբեցան եւ էթ-Մէյտանի մէջ բանակ դնելով՝ սկսան խռովութիւններ հա-

Սուլթան Սէլիմ Գ.

նել : Այս միջոցին բարեօրրտ Սուլթանը փախաքելով արիւնահեղութեան առջեւն առնել՝ հրաժարեցաւ գահէն եւ իրեն յաջորդ հոչակուեցաւ Սուլթան Մուսթաֆա : Պայրաքտար Մուսթաֆա փաշա՝ Ռուսճուզէն — որուն կուսակալն էր — Կ. Պոլիս գալով եւ ընելով հրաժարեալ Սուլթանին մահը , Սուլթան Մուսթաֆայի տեղ՝ անոր եղբայրը՝ Մահմուտ Բ. Օսմանեան գահուն վրայ բարձրացուց :

Սուլթան Սէլիմի ժամանակ՝ Մէհէմէտ-Ալի փաշա Եգիպտոսի Մէմլուքներուն — որոնք դարձեալ ոտք ելած էին Օսմանեան իշխանութեան դէմ — զօրութիւնը բոլորովին ջնջելով՝ Եգիպտոսի կուսակալ անուանուեցաւ :

Մահմուտ Բ. (1808-1839) . Սուլթան Մահմուտ՝ ետարքոս կարգեց Պայրաքտար Մուսթաֆա փաշան որ սկսաւ յառաջ տանիլ բանակին վերականգնութեան գործը : Սեյմակն անունով նոր զօրագունդ մը Եւրոպական եղանակով կրթել տուաւ : Իր այս ջանքերը չափազանց գրգռեցին Ենիշէրիները որոնք դարձեալ մայրաքաղաքին մէջ խռովութիւն հանեցին եւ որուն զոհ զնաց՝ ուրիշ բազմաթիւ անձերու հետ՝ նոյն ինքն Մեծ-Եպարքոսը : Սուլթանը խտուութեամբ խռովարարները պատժելէ վերջ՝ որոշեց ուրիշ յարմար առթիւ մը բնաջինջ ընել զանոնք , վասն զի ստիպուեցաւ Ռուսաց դէմ պատերազմիլ , մերժելով անոնց տարապայման պահանջները : Ռուսական բանակը յառաջ քալեց . այս միջոցին Սերպիացիք եւ ուրիշ ժողովուրդներ ալ ոտք ելան Օսմանեան իշխանութեան դէմ , բայց չուսով զսպուեցան : Ռուսք՝ որոնք Ֆրանսայի հետ պատերազմի բռնուած էին , փութացին Օսմանցւոց հետ Պուքրէշի դաշնագիրը կնքել (1812) : Սուլթանը Պեսարապիա Ռուսաց թողուց եւ ինչ ինչ արտօնութիւններու հետ Սերպիոյ իշխան կարգեց Միլոշ Օպրենովիչ :

Սուլթանը զօրք զրկեց Եանեսայի Ալի փաշային վրայ որ ապստամբած էր (1819) : Քիչ ժամանակ վերջ Մուսայի Յոյներն ալ ոտք ելան (1820) . կառավարութիւնը խիստ միջոցներ գործածեց ապստամբութիւնը զսպելու համար : Օսմանցիք՝ Ալի փա-

շան նեղը ճգելէն եւ անոր զնգակահար մահուանէն վերջ՝ իրենց բոլոր զօրութեամբ Յունաց վրայ յարձակեցան , յաղթեցին ապստամբներուն եւ նոյն իսկ Կորնթոսի տիրեցին , իսկ Յոյները ծովու վրայ միայն քանի մը յաջողութիւններ ունեցան : Իսրահիմ փաշա (Մէհէմէտ Ալի փաշայի որդին) Սուլթանին հրամանով Յունաստան եկաւ : Եգիպտական զօրքով հնաշանդեցուց Կրետէ , ինչպէս եւ ուրիշ շատ տեղեր : Միսսուլմիկի բերդականները երկամեայ դիմադրութենէ վերջ անձնատուր եղան (1826) , յետոյ Աթէնք ալ զրաւուեցաւ , այնպէս որ Յունական ապստամբութիւնը կարելի էր այս միջոցին վերջացած համարիլ , երբ յանկարծ Ֆրանսա , Անգղիա եւ Ռուսիա միջամտեցին ի նպաստ Յոյներուն : Վերջապէս երկար դժուարութիւններէ վերջ՝ Յոյնք բաժնուելով Օսմանեան իշխանութենէն առանձին տէրութիւն կազմեցին :

Ռուսք պատերազմը շարունակեցին , Եւրոպիոյ եւ Ասիոյ կողմէն Օսմանեան տէրութեան վրայ յարձակելով : Պալքաններէն անցնելով յառաջացան մինչեւ Ադրիանուպոլիս , Կովկասեան բանակն ալ՝ Փասքէվիչի հրամանատարութեան տակ՝ քանի մը տեղեր գրաւեց : Վերջապէս հաշտութիւն կնքուեցաւ Ադրիանուպոլսոյ մէջ (1829) : Այս դաշնագրով Մոլտավիոյ , Վալաքիոյ եւ Սերպիոյ իշխանապետութիւնները Ռուսական պաշտպանութեան տակ կը մտնէին , Վասիօրի եւ Տարտանէլի նեղուցները բաց պիտի ըլլային աւէն տէրութեանց նաւերուն առջեւ :

Օսմանեան տէրութիւնը հազիւ քիչ մը ժամանակ խաղաղութիւն վայելած էր եւ ահա Եգիպտոսի կուսակալը , Մէհէմէտ Ալի փաշա իր որդիին մեծ բանակ մը տուաւ Սուրիա արշաւելու . Եգիպտական բանակը գրաւելով Եաֆա , Գաղա , Դամասկոս եւ Գոնիա հասաւ մինչեւ Իզմիր : Այս միջոցին Ռուսաց կայսրը՝ Նիգոլա իր օգնութիւնը առաջարկեց Սուլթանին որ ընդունեցաւ եւ այս առթիւ կնքուեցաւ Հիւնքեար Իսիկէնիի դաշնագրութիւնը որով Ռուսիա՝ ինչ ինչ արտօնութեանց փոխադրէն՝ կը խոստանար օգնել Սուլթանին (1833) : Ֆրանսա եւ Անգղիա վախճաղով Ռուսական միջամտութենէն՝ ստիպեցին Մէհէմ-

մէտ Ալի փաշան որ հաշտուի Սուլթանին հետ : Այս հաշտութիւնը երկար չտևեց , վասն զի քանի մը տարի վերջ Մէհմէտ մէտ Ալի փաշա դարձեալ պատերազմը նորոգելով (1838) իր որդին զրկեց Օսմանցոց դէմ . ընդհարումը տեղի ունեցաւ Մծբին քաղաքին քով : Այս միջոցին մեռաւ Սուլթան Մահմուտ . իր մահը ընդհանուր սուզ պատճառեց իր բոլոր հպատակաց (1839) :

Սուլթան Մահմուտ տէրութեան զինուորական ուժերուն վերանորոգիչն եղաւ . հպատակասէր եւ արդարասէր վեհապետ մ'էր :

Վերակազմեց տէրութեան զինուորական ոյժերը եւրոպական դրութեամբ՝ ջնջելէ վերջ եէնիչէրիները (1826) :

Հպատակասէր էր . իր փափաքն էր որ բոլոր հպատակները՝ առանց կրօնի եւ ազգի խտրութեան՝ ապահովութիւն եւ հանգստութիւն վայելէն , իր այս հպատակասէր կամքը հանդիսաւորապէս յայտնեց 1839ի Ֆերմանով :

Սուլթան Մահմուտ իր արդարասիրութեան պատճառով Ասլի անուեով յորջորջուեցաւ իր ժամանակակիցներէն . անոր արդարասիրութիւնը ցուցնելու համար բուսական է միայն յիշել հետեւեալը : Յոյնք՝ Եպարքոսը իրենց կողմը շահելով ուզեցին դարձեալ դրաւել Հայոց Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանքը . վտանգը մեծ էր ազգին համար , Հայք աղերսազիր մը մատուցին Սուլթանին որ խիոյն անաչառ քննութիւն մը հրամայեց . դատարանը տեսնելով Հայոց ձեռքը գտնուած էօմէր Խալիֆայի եւ Եափուզ Սուլթան Սէլիմի կնքով վաւերացուած հրովարտակաները , վճռեց թէ՛ յիշեալ վանքը Հայոց սեփականութիւնն է . Սուլթանը հաստատելով դատարանին այս որոշումը, իր Հայ հաւատարիմ հպատակաց սրտերը անհուն երախտազիտութեամբ լեցուց :

Ապս-իւղ-Մեհմէտ (1839-1861) . Սուլթան Ապտ-իւլ-Մէճիտ իր հոր յաջորդեց այնպիսի ժամանակի մը մէջ, երբ Իպրահիմ փաշա Կ. Պոլսոյ վրայ կը քայէր : Եւրոպական չորս պետութիւններ

միանալով զինու զորութեամբ պարտաւորեցին Իպրահիմ փաշան որ քաջուի Օսմանեան երկիրներէն :

Ռուսիա փափաքելով որ ըստ օրէ ազդեցութիւնը զօրացնել Օսմանեան երկրին մէջ , պահանջեց որ ինքը բոլոր յունադասան հպատակներուն եւ Ս. Տեղերուն պաշտպան ձանցցուի . այս առաջարկը , ինչպէս բնական էր , մերժուեցաւ : Ռուսիա դեսպանական յարաբերութիւնը խզեց , թշնամութիւնք երկու կողմէն ալ սկսան : Ռուսական բանակը դրաւեց Մոլտավիա եւ Վալաքիա : Անգղիա եւ Ֆրանսա՝ որոնց հետ միացաւ նաեւ Սարաենիոյ տէրութիւնը , դաշնակցեցան Օսմանցոց հետ : Գաշնակից տէրութեանց նաւատորմիցը պաշարեց Սեւաստաբոլ որ միամեայ ընդգրկութենէ վերջ անձնատուր եղաւ : Ռուսիա ուրիշ մի քանի պարտութիւններէ յետոյ՝ ստիպուեցաւ հաշտութիւն խնդրել : Բարիկի դաշնագրին համաձայն որ այս աւթիւ կնքուեցաւ , Եւրոպական մեծ տէրութիւնները կ'երաշխաւորէին Օսմանեան տէրութեան ամրազուլութիւնը . երկու նեղուցներ դարձեալ գոց պիտի մնային բոլոր աէրութեանց մարտանաւերուն առջեւ եւ Սեւ ծով պիտի ըլլար չէզոք ծով մը (1856) :

Սուլթանը լսելով որ Լիբանանի Տիրազիները եւ քրիստոնէայ Մարոնիները իրարու հետ գժտելով խռովութիւն ծագեր է , պատժեց խռովարարները եւ այս կերպով Նաբուլէսն Գ.ի մտադրեալ միջամտութեան առջեւն առաւ :

Սուլթանը այս դէպքէն քիչ ժամանակ վերջ մեռաւ (1861) : Ինքն ալ հետեւող եղաւ իր արդարասէր եւ հպատակասէր հոր օրինակին , հրատարակելով Կիւլհանէի մէջ Խաքքը Շերիֆը (1839) եւ Խաքքը Հիւնալուը (1856) որոնցմով կենաց եւ ընչից ապահովութիւն կուտար իր բոլոր հպատակաց առանց կրօնի խտրութեան : Երջանկայիշատակ Սուլթանին ժամանակ արուեստ , գիտութիւն եւ վաճառականութիւն մեծ մղում ստացան , երկիրը մտաւ զարգացման նոր շրջանի մը մէջ :

Սուլթան Ապտ-իւլ-Մեհմէտ :

Ջ.

ԳԵՐՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՁՈՒՄԸ

1. Ամերիկէէն սեւամորթներ Ամերիկա փոխադրելու եւ գանոնք իրեւ գերի ծախելու հակամարդկային աւելտուրը շատ կանուխ ծագում առած էր : Հակագերեվարական պայքարը լաւ հասկնալու համար հարկ է գիտնալ, թէ Ամերիկայի Հարաւային նահանգները՝ որոնք բամպակ, բրինձ եւ ծխախոտ կ'արտադրէին, գերիներու աշխատութեան պէտք կ'զգային, մինչդեռ Հիւսիսայնոց համար՝ որոնք գործարաններ հաստատելով՝ զգեստ, կոշիկ եւն. կը պատրաստէին, գերիներու պէտքը նուազ զգալի էր : Գործերու այս վանադանութեան պատճառով՝ Հարաւայինք ազատ-փոխանակութեան պաշտպան էին, ուղելով աւելի աժան սպորանք գնել Եւրոպայէն : Հիւսիսայինք, ընդհակառակն, Եւրոպական սպորանքներու ներածութիւնը կ'ուզէին ծանր մաքսերով արգիլել իրենց արհեստական արտադրութիւնները Հարաւայիններուն ծախելու նպատակով :

2. Շատեր սկսան գերութիւնը չարիք մը նկատել : Ճէֆրըսըն՝ Ամերիկայի երրորդ նախագահը ըսած էր . « Կը դողամ հայրենիքիս համար, երբ կը խորհիմ որ Սատուած արդար է » : Հուիթնիի հնարած (1793) բամպակի մեքենան արդելք եղաւ այս մարդասիրական զգացմանց ծաւալումին, վասն զի այս գիւտին հետեւանքով՝ բամպակի արտադրութիւնը աւելցաւ Հարաւային նահանգներուն մէջ : Հիւսիսի մէջ ալ գործարաններ հաստատուեցան : Արդ՝ թէ՛ Հիւսիսայինք եւ թէ՛ Հարաւայինք հաւասարապէս օգտակար կը սեպէին գերիներ պահել, որոնց աշխատութեամբ արագ կը հարստանային . չէին հասկընար դեռ, թէ ազատ աշխատութիւնը՝ գերիներու ճրի աշխատութենէն աւելի աժան, արդէնով եւ լաւ է :

1. Ամերիկայի Հիւսիսային եւ Հարաւային նահանգներուն դիրքը գերութեան խնդրին մէջ : 2. Բամպակի մեքենային գիւտը արգելք՝ հակագերեվարական շարժման ընդհանրացումին :

3. Կարիսըն սկսաւ գերեվարական առաջին շարժումը գերիներու ազատութեան դատը պաշտպանելով իր թերթին մէջ (1831) : Գիրք մը «Աղբար Թովմասին սնակը» ; ուր զգայուն գրիչ մը պարզած էր գերիներուն դառն վիճակը, ընդհանուր զայրոյթ յառաջ բերաւ երկրին մէջ (1852) :

4. Երբ Արրահամ Լինզըն նախագահ ընտրուեցաւ (1860), Հարաւային Գարոյինա՝ Միութենէն զատուելով՝ եղաւ «Անկախ Նահագ մը» . յետոյ ուրիշ հարաւային նահանգներ ալ զատուելով՝ կազմեցին կառավարութիւն մը՝ որ կոչուեցաւ «Ամերիկայի Գաշնակից Նահանգներ» (1861) : Հակառակ նորընտիր նախագահին եւ ընդհանրապէս Միացեալ-Նահանգաց խաղաղութեան փափաքին, պատերազմը սկսաւ :

5. Հիւսիսայինք՝ նախագահին հրաւերին պատասխանելով՝ փութացին Միութիւնը պաշտպանելու : Հարաւայինք ալ ոչ նուազ ոգեւորութեամբ պատրաստուեցան յետո մղելու այս արշաւող բանակը : Հիւսիսայիններուն նպատակներէն մին եղաւ Հարաւայիններուն նաւահանգիստները պաշարել, որպէս զի չի կարենան պատերազմը շարունակել՝ դուրսէն ռազմամթերք գնելով : Պատերազմը երկուստեք շարունակուեցաւ սաստկութեամբ : Երկու հակառակամարտ բանակներուն ամէնէն նշանաւոր զօրապետներն էին Կրանդ՝ Հիւսիսայնոց, եւ Լի՝ Հարաւայնոց կողմէն : Նախագահը Ազատագրութեան Յայտարարութիւնը հանելով (1863) ազատ հռչակեց 3 միլիոնէ աւելի գերիներ : Հիւսիսի՝ որ ցարդ կը կուէր լսի Միութիւնը վերահաստատելու համար, սկսաւ այժմ պատերազմիլ Միութիւնը պահպանելով հանգերձ՝ գերութիւնն ալ ջնջելու : Վերջապէս Հարաւայնոց բանակը յաղթուեցաւ եւ Միութեան զրօշը սկսաւ իր աստեղազարդ ծալքերը պարզել Ռիչմոնտի (գաշնակից նահանգաց մայրաքաղաքին) վրայ (1865) : Նախագահին անակնկալ եւ աղետալի մահը լռեցուց յաղթութեան ցնծալից ձայները : Հարաւայիններն իսկ լացին անշահախնդիր եւ ճշմարտապէս մեծ մարդուն մահուան վրայ (1865) :

6. Ամերիկայի այս եղբայրասպան պատերազմը պատ-

3. Գրականութեան դերը՝ այս շարժման մէջ : 4. Արրահամ Լինզըն՝ նախագահ : 5. Պատերազմին պատմութիւնը : 6. Այս պատերազմին հետեւանքները :

ճառ եղաւ բիւրաւոր անձերու մահուան , սոսկալի տառապանքներու եւ ահագին հարստութեան փճացման , բայց միւս կողմէ՝ ջնջեց գերութիւնը (*), արդիւնք մը՝ որ օգտակար եղաւ սեւասորթին եւ սպիտակին , Հիւսիսայինին եւ Հարաւայինին , վասն զի ո՛վ որ իր անձին տեսնէ , ընդհանրապէս աւելի ուղիղ եւ ջիղ կը դնէ իր գործին մէջ , աւելի եւ լաւ արտադրելով : Վերջապէս հաստատուեցաւ թէ՛ ոչ մէկ նահանգ իրաւունք ունէր եւ ունի բաժնուելու Միութենէն :

Մանօր. — Մօնրօի Վարդապետարիւնը : Մեքսիքա եւ Հարաւային Ամերիկայի երկիրներէն մէկ քանին Սպանիոյ իշխանութենէն զատուելով՝ Հանրապետութիւն հռչակած էին : Կը վախճուէր նոր խռովութիւններէ , վասն զի կը կարծուէր որ Եւրոպական տէրութիւնները միանալով՝ պիտի օգնէին Սպանիոյ որ դարձեալ իր իշխանութեան ենթարկէ անջատուող գաղթականութիւնները : Միացեալ-Նահանգաց նախագահը , Մօնրօ՝ իր հռչակաւոր՝ Պատգամագրին մէջ յայտարարեց (1823) թէ՛ « Անոնց (կառավարութեանց) կողմէ եղած ո՛ր եւ է ձեռնարկ կամ միջամտութիւն Ամերիկեան կիսագունդին վրայ , պիտի նկատուի վտանգաւոր՝ իրենց խաղաղութեան եւ ապահովութեան եւ թշնամական ցոյց մը՝ նկատմամբ Միացեալ-Նահանգաց » : Այս է Մօնրօի վարդապետութիւնը որ՝ համառօտիւ՝ կը նշանակէ « Ամերիկա Ամերիկացուց է » :

Արդէն Մօնրօէն առաջ՝ Գ. Ուոշինկըն , Հանրապետութեան առաջին նախագահը որոշած էր չէզոքութիւն պահել Պրանսայի եւ Անգղիոյ մէկ պատերազմի միջոցին , յայտարարելով որ « Միացեալ-Նահանգները չեն ուզեր մասնակցութիւն ունենալ Եւրոպական կռիւներու մէջ » : Այս յայտարարութիւն մեծ նշանակութիւն ունէր , վասն զի Պրանսա՝ մեծ զոհողութիւններով՝ դեռ նոր օգնած էր Միացեալ-Նահանգաց անկախութեան :

(*) Անգղիա՝ իր Արեւմտեան Հնդկաստանի գերիները հարիւր միլիոն տոլարի գնելով՝ ազատագրեց զանոնք (1833) : Այժմ գերեմամտութիւնը արգիլուած է օրէնքով Ամերիկայի եւ Եւրոպիոյ մէջ : Ալեքսանդր Բ. Ռուսիոյ կայսրն ալ՝ իր 1863ի հրամանագրով՝ ազատագրեց Մուժիկները — Ռուս գեղջուկ գերիները :

Է.

ԵՒՐՈՊՈՅԻՔ ԵՒՐՈՊՈՅԷՆ ԴՈՒՐՍ

1. Մեր դարուն ամէնէն կարեւոր դէպքերէն մին ալ է գաղթային աշխարհավարութիւնը , զոր մեծ կորովով յառաջ կը տանին Եւրոպական տէրութիւններէն տմանք :

2. Անգղիացիք հետզհետէ տէր եղան ընդարձակ հողերու , ուր գաղթականութիւններ հաստատեցին : Տիրեցին Հընդկաստանի (1757-1856) որ 240 միլիոն բնակիչ ունի . անգամ մը Հնդկիները աստտամբեցան Նանա-Սահիպի առաջնորդութեամբ Անգղիացիք յաջողեցան այս շարժումը զսպել՝ կրկին գրաւելով Տէլէի քաղաքը : Այն ժամանակէն ի վեր Հնդկիները սկսած են ընդունիլ Անգղիական քաղաքակրթութիւնը եւ կ'ունենան աստիճանաբար կարեւոր մասնակցութիւն երկրին վարչութեան մէջ : Անգղիական խորհրդարանը՝ 1876ին՝ Թագուհին Հնդկաստանի Կայսրուհի հրատարակեց : Հնդկաստանի սահմանները հիւսիսային հզօր մրցակցին (Ռուսիա) դէմ պաշտպանելու նպատակով՝ Անգղիա դաշնակցեցաւ Աֆղանաց , այնպէս որ երբ Պարսից Շահը՝ Ռուսաց գրգռմամբ՝ Աֆղանաց վրայ քալեց (1838), Անգղիացիք պաշտպանելով Հէրաթ , ստիպեցին Շահը որ ետ քաշուի , եւ թէ եւ քանիցս մանր կորուստներ կրեցին Աֆղաններէն (1842, 1878-79) , այսու հանդերձ՝ լոկ քաղաքականութեամբ՝ չարունակեցին դաշնակից մնալ անոնց :

3. Անգղիա՝ Ովկիանիոյ մէջ ալ մեծ կղզիներու տէր եղաւ — Աւստրալիոյ՝ (1788) ուր իր գաղթականութիւնը շուտով հարստացաւ կղզիին արօտավայրերուն եւ ոսկի հանքերուն շնորհիւ , եւ Նոր-Չէլանտայի (1842) : Աիրիկէի մէջ ալ կարեւոր տեղեր գրաւած է — Բարեյուսոյ Հրուանդանին գաղթավայրը՝ զոր ստացաւ Հոլանտացիներէն 1815էն ի վեր , Կուենիոյ եզերքը : Նոր-Աշխարհի մէջ ալ ունի Գանատա :

1. Գաղթային աշխարհավարութիւն : 2. 3. 4. Անգղիոյ գաղթականութիւնները բուել :

4. Անգղիա բոլոր կառավարութիւններէն աւելի գաղթականութիւններ ունի աշխարհի հինգ մասերուն մէջ : Իր բոլոր գաղթականութիւնները , պահելով հանդերձ Անգղիական քաղաքական բարքեր , գրեթէ անկախ պետութիւններ են :

5. Ֆրանսա՝ ժ.Ը. դարուն՝ գրեթէ կորսնցուցած էր իր բոլոր գաղթավայրերը , եւ թէեւ Նաբոլէոն փափաքեցաւ Ֆրանսա գաղթային տէրութիւն մ'ընել , բայց իր պատերազմները Անգղիոյ դէմ՝ արգելք եղան իր նպատակին : 1830էն ի վեր Ֆրանսա սկսաւ լուրջ ջանքեր ընել տիրելով Ովկիանեան բազմաթիւ կղզիներու , Ասիոյ մէջ Հնդկաչինի մեծ մասին եւ Թոնքինի : Իր պաշտպանութեան տակ են Գամպոնի փոքրիկ թագաւորութիւնը եւ Աննամի կայսրութիւնը (1883) :

6. Ֆրանսացիք ամէն տեղէ աւելի Ափրիկէի մէջ հաստատուած են : Հոն 1815ին՝ քանի մը ցրուած գաղթավայրեր միայն ունէին . այժմ իրենց կը վերաբերին Սենեկալ եւ Գոնկո (Արեւմտեան եզերքը) : Հովասներուն յաղթելով՝ տիրեցին նաեւ Մատակասքար կղզին :

7. Սպանիա՝ հետզհետէ կը կորսնցնէ իր ընդարձակ գաղթականութիւնները՝ զորս չկրցաւ չահասիրել՝ բարեփոխելով իր գաղթային քաղաքականութիւնը : Չենք զիտեր թէ՛ ներկայ Սպանո-Ամերիկեան պատերազմին մէջ ի՞նչ պիտի ըլլայ Անգլիեանց մարգարիտին (Քուպա) եւ Փիլիպպեան կղզիներուն բախտը :

8. Յորմէհետէ Իտալիա միացեալ թագաւորութիւն եղաւ , առաջին անգամ Ափրիկէի մէջ քանի մը կարեւոր տեղեր գրաւեց , բայց իր աղիտալի ձախողութենէն վերջ՝ զոր կրեց եթովպիոյ ինքնակալ Մենելիքի դէմ մղած պատերազմին մէջ , ստիպուեցաւ հրաժարիլ գաղթային նոր ձեռնարկներ ընելու գաղափարէն :

9. Գերմանիա ալ՝ Իտալիոյ նման՝ միաձոյլ տէրութիւն ըլլալէն վերջ սկսաւ զբաղիլ գաղթային խնդիրով : Ափրիկէի մէջ

5. 6. Ֆրանսական գաղթականութիւնները : 7. Սպանիա տակաւ կը կորսնցնէ իր գաղթականութիւնները : 8. Իտալիոյ նոր ձախողութեամբ գաղթային աշխարհավարութեան մեջ : 9. Գերմանիոյ յաջողութիւնը Ծայրագոյն-Արեւելքի մեջ :

ուրից կռուան մը հաստատելէ յետոյ՝ յաջողեցաւ , ներկայ կայսեր օրով , Չինական ընդարձակ գետին մը իւրացնել հաւանութեամբ Ֆրանսայի եւ Ռուսիոյ , որոնց օգտակար հանդիսացած էր վերջին Չին եւ Ճաբոնական պատերազմի միջոցին : Ծայրագոյն Արեւելքի մէջ զօրութեան հաւասարակշռութիւն հաստատելու քաղաքականութեամբ՝ Ռուսիա , Ֆրանսա եւ Անգղիա ալ իրենց հոլային բաժինները ունեցան ի վրաս «Երկնային կայսրութեան» :

10. Ռուսք Ասիոյ մէջ մրցակից են Անգլիոյ : Տիրելով Թուրքաստանի (1867) , Խիվայի (1873) եւ Մէրվի (1884) , կը մտնենաւ եւ կսպառնան Հնդկաստանի : Ափրիկէի մէջ Անգլիոյ մրցակից են Ֆրանսացիք : Նիկէրի խնդիրը այժմ չափազանց կը զբաղեցնէ երկու երկիրներուն դահլիճները :

11. Եւրոպական գաղթականութիւնները ընդհանրապէս օգտակար եղած են այն երկիրներուն , ուր հաստատուած են : Ովկիանիոյ կղզիներուն եւ Ափրիկէի վայրենիները հազորդ ընելով իրենց քաղաքակրթութեան բարիքներուն , մէկ կողմէ ջնջելով դերեվաճառութիւնը , մարդակերութիւնը եւ ցեղային արինահեղ կոխները եւ միւս կողմէ՝ արգասաւորելով անմահ կրօնաւար հոգիներ , արդիւնաւոր գործելով կոյս անտառներ եւ շահագործելով հարուստ հանքեր :

12. Չինացիք հսկարտ՝ իրենց հին քաղաքակրթութեամբ եւ նախանձաւոր՝ նախնեաց սովորութիւնները պահելու , արհամարհեցին Եւրոպական կրթութիւնը : Չինական այս հակակրթութիւնը կարելի է բացատրել սա իրողութեամբ որ՝ Չինացիք Եւրոպացւոց մէջ ուրիշ բան չտեսան — վասն զի Եւրոպական քաղաքակրթութեան լաւ կողմերը , գիտութիւն , արուեստ , եւլն . անձանօթ մնացին — բայց եթէ հրապէնք եւ թունաւորիչ նիւթեր : Չինական կառավարութիւնը ծովը թափել տուաւ ափինի 20,000 տուփ զոր Եւրոպացի վաճառականներ Չինաստան մշտցուցած էին : Այս պատճառով նախ Անգլիացիք (1839-1842)

10. Անգլիոյ մրցակիցները : 11. Եւրոպական գաղթականութեանց ազդեցութիւնը : 12. Չինացւոց հակակրթեան պատճառը Եւրոպացւոց քաղաքակրթութեան մասին :

եւ ապա Յրանսացիք (1868) պատերազմներ մըլեցին Չինացիքիմ եւ սախիցեցին որ իրենց նաւահանգիստները բանան Եւրոպական վաճառականութեան առջեւ :

13. Ճարսնի գործունեայ եւ մտացի ժողովուրդը՝ Չինացիներէն բոլորովին տարբեր ընթացք ունեցաւ , ընդունելով Եւրոպական քաղաքակրթութիւնը : Երկրին մէջ շինուեցան երկաթուղիներ , գործածուեցան հեռագիր , մամուլ եւլն : Հարկաւոր ճարտնցի պատանիներ իրենց կրթութիւնը կ'ստանան Արեւմուտքի մէջ : Ճարսն իրաւամբ նկատուած է Ասիոյ մէջ առաջին քաղաքակրթեալ երկիրը :

Ը.

ԺԹ. ԴԱՐՈՒ ՆՇԱՆՍՒՈՐ ԱՆՁԵՐԸ

ԻՄԱՍԱՍԷՐԲ ԵՒ ԳԻՏՈՒՆՔ

Ա. Վոն Հումպոլդթ (1769-1859) : Ծնած Պերլին , ամէնէն համբաւաւորը՝ Նկարագրական Բնապատմութեան մէջ : Իր զըլխաւոր երկը՝ Տիեզերք կամ Աշխարհի Ֆիզիկական Նկարագրութիւնը :

Գուլլիե (1769-1831) . Նշանաւոր բնապատմաբան եւ հնէաբան Զուիցերացի մը : Իր կեանքին մեծ մասը Փարիզ անցուց եւ ուր կրթական եւ քաղաքական բարձր պաշտօններ վարեց : Բազմաթիւ Անդամազնութեան մեծ միջամտաւ իր «Ձեւերու Առնչականութեան» օրէնքով : Գտնուած կենդանական կամ բուսական աննշան բեկորներէ յաջողեցաւ վերակազմել կենդանիներ եւ բոյսեր՝ որոնք այսօր կորսուած են : Ինքն էր որ նոր եղանակ մը ցոյց տուաւ Երկրաբանական խաւերու հետախուզութիւնը որոշելու : Իր գլխաւոր Երկերն են . Կենդանական Թա-

13. Ճարսնի յառաջդիմութիւնը . Իմաստասէրք եւ գիտնականք :

գաւորութիւն եւ ճառեր երկրագնդին մակերեւոյթին յեղաշրջումներուն վրայ :

Հէկեղ (1770-1831) . Գերմանացի իմաստասէր մը , հիմնադիր՝ իմաստասիրական նոր դպրոցի մը :

Սըր Հ. Տեյլի (1778-1829) . Նշանաւոր քիմիագէտ եւ բնագէտ Անգլիացի մը : Գիտութիւնը ճոխացուց իր կարեւոր գիւտերով եւ սկզբունքներով . ինքն էր որ հնարեց Ապահովութեան շահարկը որով հազարաւոր գործաւորներու կեանքը պահպանեց հանքերու վտանգին դէմ :

Արալօ (1786-1852) . Յրանսացի գիտուն մը , մեծ ծառայութիւն մատուց Բնագիտութեան եւ Աստեղագիտութեան : Վերատեսուչ եղաւ Բարիզի դիտարանին ուր Աստեղագիտութեան վրայ փոշրվողեան դասեր կ'աւանդէր լեզուի այն գիւտութեամբ եւ յստակութեամբ որ իրեն յատուկ էին :

Սըր Ու. Համիլդըն (1788-1856) . Բարոյագէտ եւ տրամաբան Սկոտլանդացի մը :

Ֆարստեյ (1791-1869) . Անգլիացի նշանաւոր բնագէտ : Կարեւոր գիւտեր ըրած է ուսումնասիրելով մասնաւորաբար ելեքտրականութիւն , լոյս եւ ջերմութիւն դաւանելով ասոնք իրբեւ միեւնոյն զօրութեան բնական ազդակներ : Գիտական նիւթերու վրայ ամէնէն նշանաւոր ձառակոտը :

Գոնդ (1798-1857) . Յրանսացի իմաստասէր եւ հեղինակ Գրական իմաստասիրութեան :

Լիեպիկ (1803-1872) . Գերմանացի քիմիագէտ , մշակեց գլխաւորաբար Գործանաւոր Տարրաբանութիւն :

Ճ. Սդուարդ Միլ (1806-1873) . Անգլիացի իմաստասէր եւ անտեսագէտ : Հեղինակ Քաղաքական և Բնագիտական , ուր կարեւոր էջ մը կը բանայ գործաւորաց դասուն նուիրեալ , Տրանսպանութիւն եւայլն :

Սըր Տ. Պրիւսթըր (1781-1868) . Սկոտլանդացի գիտուն մը , նշանաւոր՝ իր Տեսութեանական գիւտերով . հեղինակ էՏիւնպուրկի հանրագիտարանին եւայլն :

Լը Վերիե (1811-1877) . Յրանսացի չափագէտ եւ աստեղագէտ : Պիտիզոն մուրրակին գիւտը (Յունիս , 1846) զոր հաստատեց Գերմանացի Կալ աստեղագէտը (Սեպտ.) , Եւրոպական

համբաւ մը շինեց իրեն համար եւ ապացուցուց Չափագիտական Աստեղագիտութեան հաշիւներուն ճշդութիւնը . Արակօի յաջորդեց Բարիզի դիտանոցին տեսչական պաշտօնին մէջ :

Ճ. Դիմիսալ (1820-1893) . Անգղիացի բնագէտ , կարեւոր ուսումնասիրութիւններ ունի սառնարաններու վրայ :

Լուի Ակասիզ (1807-1873) . Ծնած Զուիցերիոյ մէջ , բայց իր կեանքին վերջին քսան տարիները Անգղիա անցուց , եղաւ Բնապատմութեան ուսուցիչ Քէմպրիճի մէջ . կարեւոր երկեր թողած է Բնապատմութեան վերաբերեալ :

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ի Բ Բ

Կօթե (1742-1832) . Գերմանիոյ ամէնէն նշանաւոր բանաստեղծներէն մին . գլխաւոր երկերն են Հերման եւ Տորթե , Վերթե , Ֆաուստ եւայլն :

Ու. Ուրսսուորթ (1770-1850) . Անգղիացի պսակաւոր բանաստեղծ : Իր նախընծայ գրչին արդիւնքն եղան գողտրիկ քերթուածներ :

Սըր Ու. Սգոյ (1771-1832) . Ծնած է Էտինպուրկ , գրած է ոտանաւորներ , բայց արձակին մէջ իր հանճարը աւելի ազատ թռիչ առաւ արտադրելով բողբոջութիւ վէպեր . ասոնց գլխաւորներն են Ուեյվըրի , Այվանօ եւայլն :

Ս. Դ. Գոյրիճ (1772-1834) . Անգղիացի բանաստեղծ , ունի քերթուածներ . Ուրտուորթհի հետ հրատարակած է Քեարեղակալական զեղոններ :

Պերանժե (1780-1857) . Ֆրանսացի քնարերգակ բանաստեղծ :

Կրիմ եղբարք . Գերմանացի աշխատակից բանասէրներ : Բազմաթիւ Լեզուարանութիւնը իրենց ջանքերուն շնորհիւ գիտութեանց կարգը դասուեցաւ :

Յր. Կիզօ (1787-1875) . Ֆրանսացի քաղաքագէտ եւ պատմաբան : Քաղաքական բարձր պաշտօններ վարեց , եղաւ Հասարակաց Կրթութեան նախարար : Իր գլխաւոր երկն է «Պատմութիւն Եւրոպիոյ Քաղաքակրթութեան» :

Պայրըն 1788-1828) . Ծնած Լոնտոնի մէջ . Անգղիոյ նշանաւոր բանաստեղծներէն մին . իր գլխաւոր երկն է Չայր չայրօրս որուն մէջ կը նկարագրէ իր ուղեւորական տպաւորութիւնները եւ արկածները : Իր բոլոր գրածները մարդատեցութիւն կը բուրեն , ամէնէն դառն երգիծանքներն ուղղեց իր քննադատներուն դէմ . տենդահար մեռաւ Միսսուսկիի մէջ :

Թ. Գարշալլ (1795-1881) . Ծնած Սկովտիոյ մէջ , մատենագիր մը համբաւաւոր՝ իր նկարագրի , այլ քիչ մը խորթին եւ լազմաշխատ ոճին համար . իր դերն եղաւ ծանօթացնել իր հայրենակիցներուն Գերմանական գրականութիւնը . գրած է քանի մը պատմութիւններ :

Բրեխդոթ (1796-1859) . Ամերիկացի պատմաբան , գրած է մասնաւորաբար Սպանիական պատմութեան վրայ :

Թիեռ (1797-1877) . Ֆրանսացի քաղաքագէտ եւ պատմաբան : Իրրեւ քաղաքագէտ մեծ դեր ունեցաւ հանրային գործոց մէջ , ի վուր ջանաց արգիլել Ֆրանգօ-Գերմանական պատերազմը զոր կայսրը հրատարակեց «առանց անհրաժեշտ հարկի , պատրաստութեան եւ դաշնակիցներու» : Լուի Նաբուլէոնի անկումէն վերջ՝ Հանրապետութեան նախագահ ընտրուեցաւ : Գլխաւոր երկն է Հիւպսոսուրիւն եւ Կայսրուրիւն :

Բուշիլե (1799-1837) . Ռուս բանաստեղծներէն ամէնէն մեծը :

Մագոյեյ (1800-1859) . Անգղիացի պատմագիր մը , նշանաւոր իր խոր հմտութեան , բացատրութեան կարողութեան , նկարագրի ոճին , եւ նկարագրի եւ բարքի հաւատարիմ նկարագրութեան համար : Գլխաւոր գործն է Պասնուրիւն Անգղիոյ :

Վ. Հիւլիօ (1802-1885) . Ֆրանսացի նշանաւոր բանաստեղծ , թատերագիր եւ վիպագիր : Իր պատանեկութեան մէջ գրած գեղեցիկ քերթուածներուն համար Շաղոսրիանէն Վալեմ Մանուկ կոչուեցաւ : Իրրեւ վիպական դպրոցին հիմնադիր՝ արտադրեց հակադասական տառամերու շարք մը : Գլխաւոր երկերն են . Նոդրը-sauil-sը-Բարի (*), ընկերական վէպը՝ Թշուառները (*), Ինկեսուներեք եւայլն : Իրրեւ քաղաքական

(*) Հայերէնի թարգմանուած :

համբաւ մը շինեց իրեն համար եւ ապացուցուց Չափագիտա-
կան Աստեղագիտութեան հաշիւներուն ճշդութիւնը . Արախօի
յաջորդեց Բարիդի դիտանոցին տեսչական պաշտօնին մէջ :

Ճ. Դիւնսայ (1820-1893) . Անգղիացի բնագէտ , կարեւոր
ուսումնասիրութիւններ ունի սառնարաններու վրայ :

Լուի Ակասիզ (1807-1873) . Ծնած Զուլիցերիոյ մէջ , բայց
իր կեանքին վերջին քսան տարիները Անգղիա անցուց , եղաւ
Բնապատմութեան ուսուցիչ Քէմպրիճի մէջ . կարեւոր երկեր
թողած է Բնապատմութեան վերաբերեալ :

Մ Ա Ս Ե Ն Ա Գ Ի Ր Ք

Կեօթե (1742-1832) . Գերմանիոյ ամէնէն նշանաւոր բա-
նաստեղծներէն մին . գլխաւոր երկերն են Հեւման եւ Տորոթե ,
Վերթեր , Ֆաուստ եւայլն :

Ու. Ուրսսուուորթ (1770-1850) . Անգղիացի պատկաւոր
բանաստեղծ : Իր նախընծայ գրչին արդիւնքն եղան գողարիկ
քերթուածներ :

Սըր Ու. Սգոդ (1771-1832) . Ծնած է Էտինպուրկ , գրած
է սոսանաւորներ , բայց արձակին մէջ իր հանձարը աւելի ա-
զատ թռիչ առաւ արտադրելով բազմաթիւ վէպեր . ասոնց
գլխաւորներն են Ուեյվըրլի , Այվանօ եւայլն :

Ս. Դ. Գորրիճ (1772-1834) . Անգղիացի բանաստեղծ ,
ունի քերթուածներ . Ուըրտսուորթի հետ հրատարակած է
Քնարեղակաւ գեղօններ :

Պերանժե (1780-1857) . Ֆրանսացի քնարերգակ բանաս-
տեղծ :

Կրիւմ եղբարք . Գերմանացի աշխատակից բանասէրներ :
Բազդատական Լեզուարանութիւնը իրենց ջանքերուն շնորհիւ
գիտութեանց կարգը դասուեցաւ :

Ֆր. Կիզօ (1787-1875) . Ֆրանսացի քաղաքագէտ եւ պատ-
մաբան : Քաղաքական բարձր պաշտօններ վարեց , եղաւ Հա-
սարակաց Կրթութեան նախարար : Իր գլխաւոր երկն է «Պատ-
մութիւն Եւրոպիոյ Քաղաքակրթութեան» :

Պայրըն 1788-1828) . Ծնած Լոնտոնի մէջ . Անգղիոյ նշա-
նաւոր բանաստեղծներէն մին . իր գլխաւոր երկն է Չայրս Հա-
րօյս որուն մէջ կը նկարագրէ իր ուղեւորական տպաւորութիւն-
ները եւ արկածները : Իր բոլոր գրածները մարդատեցութիւն
կը բուրեն , ամէնէն դառն երգիծանքներն ուղղեց իր քննա-
դատներուն դէմ . տենդահար մեռաւ Միսալոնկիի մէջ :

Թ. Գարայը (1795-1881) . Ծնած Սկովտիոյ մէջ , մատե-
նագիր մը համբաւաւոր իր նկարագրեղ , այլ քիչ մը խրթին եւ
բազմաշխատ ոճին համար . իր դերն եղաւ ծանօթացնել իր
հայրենակիցներուն Գերմանական գրականութիւնը . գրած է
քանի մը պատմութիւններ :

Բրեւզոթ (1796-1859) . Ամերիկացի պատմաբան , գրած է
մասնաւորաբար Սպանիական պատմութեան վրայ :

Թիեռ (1797-1877) . Ֆրանսացի քաղաքագէտ եւ պատ-
մաբան : Իրրեւ քաղաքագէտ մեծ դեր ունեցաւ հանրային
գործոց մէջ , ի զուր ջանաց արգիլել Ֆրանզօ-Գերմանական
պատերազմը զոր կայսրը հրատարակեց «առանց անհրաժեշտ
հարկի , պատրաստութեան եւ դաշնակիցներու» : Լուի Նաբու-
լէոնի անկումէն վերջ՝ Հանրապետութեան նախագահ ընտրուե-
ցաւ : Գլխաւոր երկն է Հիւպատոստիքիւն եւ Կայսրութիւն :

Բուշֆին (1799-1837) . Ռուս բանաստեղծներէն ամէնէն մեծը :

Մագոյեյ (1800-1859) . Անգղիացի պատմագիր մը , նշանաւոր՝
իր խոր հմտութեան , բացատրութեան կարողութեան , նկարա-
գեղ ոճին , եւ նկարագրի եւ բարքի հաւատարիմ նկարագրու-
թեան համար : Գլխաւոր գործն է Պատմութիւն Անգլիոյ :

Վ. Հիւիօ (1802-1885) . Ֆրանսացի նշանաւոր բանաս-
տեղծ , թատերագիր եւ վիպագիր : Իր պատանեկութեան մէջ
գրած գեղեցիկ քերթուածներուն համար Շագոսպրիանէն Վսեմ
Մանուկ կոչուեցաւ : Իրրեւ վիպական դպրոցին հիմնադիր՝ ար-
տադրեց հակադասական սուամներու շարք մը : Գլխաւոր
երկերն են . Նոդրը-sauil-sը-Բարի (*), ընկերական վէպը՝
Թշուառները (*), Ինկսուներեք եւայլն : Իրրեւ քաղաքական

(*) Հայերէնի Սարգմանուած :

գործիչ՝ 1851ի պետական հարուածէն վերջ՝ արտաքսուեցաւ Ֆրանսայէ եւ ուր դարձաւ Կայսրութեան անկումէն վերջ : Ամբողջ Ֆրանսա ողբաց իր մահը . մարմինը ամփոփուեցաւ Պանթէոնին մէջ :

Ո. Էմբրսըն (1803-1882) . Ամերիկացի ինքնատիպ մատենագիր մը :

Հոքորն (1805-1893) . Ամերիկացի վիպագիր մը :

Ա. Դեկիսըն (1809-1864) . Անգղիոյ պսակաւոր բանաստեղծ . կռուիւն , չափական ներդաշնակութիւն , կրքի խորութիւն կը յատկանշեն իր քերթուածները : Գլխաւոր երկերն են . Իշխանուհին , Թագաւորին հովուերգութիւնը եւայլն :

Թեֆրեյ (1811-1863) . Անգղիացի վիպագիր , նշանաւոր նկարագրի նրբին վերլուծմամբ : Գլուխ-գործոցը կը համարուի Նիւզընս :

Չ. Տիֆրնս (1812-1870) . Անգղիացի վիպագիրներէն ամէնէն ժողովրդականը : Գլխաւոր գործերն են . Դաւիթ Գոթրֆիլոս , Բիֆուլիֆ Բեյքըր եւայլն :

Ա Ր Ո Ւ Ե Ս Ս Ա Գ Է Տ Ք

Թօրուոյսըն (1770-1844) . Դանիացի նշանաւոր արձանագործ մը , իր հանճարին գեղեցիկ արտադրութիւններով տիեզերական համբաւ չահեցաւ : Հիմնեց Գորէնհակի մէջ թանգարան մը որուն նուիրեց իր բոլոր հարստութիւնը :

Պեթրովէն (1770-1827) . Գերմանացի նշանաւոր երաժիշտ . աշակերտ էր Մոցարտի եւ Հէյտընի . իր գործոց մէջ ամէնէն նշանաւորներն են հոգերգութիւն մը՝ Ձիթենեաց յեռը եւ նուագախաղ մը՝ Ֆիսեյիօ : Կը տառապէր խլութենէ զոր ունեցաւ իր նախնական տարիներուն մէջ :

Դրոնըր (1775-1851) . Անգղիոյ ամէնէն կարող գիւղանկարիչներէն մին , ունեցաւ նաեւ քանի մը պատմական նկարներ . իր գլուխ-գործոցն է Կարֆեդոնի Անկումը :

Ուեպըր (1786-1826) . Գերմանացի նշանաւոր երաժիշտ-հեղինակ :

Հ. Վերնե (1789-1863) . Ֆրանսացի նկարիչ , իր նկարներն ընդհանրապէս պատերազմական եւ Ափրիկեան որսորդութեան տեսարաններ կը ներկայացնեն :

Ռոսինի (1792-1868) . Իտալացի երաժիշտ-հեղինակ :

Մեյքերպեր (1794-1864) . Գերմանացի երաժիշտ-հեղինակ : Կանխահաս հանճար մ'էր , իր վեցամեայ հասակին մէջ իսկ կը զարմացնէր հասարակութիւնը իր երաժշտական ձիրքին հմայքով :

Տոնիչեթի (1798-1848) . Իտալացի երաժիշտ-հեղինակ . թողած է նուագախաղեր :

Սըր Է. Լանսաիւր (1802-1873) . Անգղիացի նկարիչ , համբաւաւոր՝ իր կենդանիներու նկարներով :

Քոչպախ (1805-1874) . Գերմանացի նշանաւոր նկարիչ , իր գլուխ-գործոցն է Հոնաց պատերազմը :

Մեկնեյտն (1809-1847) . Համպուրկ ծնած , Գերման եւ Հրեայ ծնողքէ , մեծ երաժիշտ :

Վեռսի (1814-) . Իտալացի երաժիշտ-հեղինակ , իր ծանօթ նուագախաղերն են Իյ Տրովադորե եւ Լա Դրափիադա :

Կ. Տօրե (1833-) . Ֆրանսացի արուեստագէտ . Տանդե, Տօնֆիշօղ , Թափառական Հրեայ եւ ուրիշ կարեւոր գործեր լուսարանեց իր ստակերներով :

Հ Ն Ա Ր Ի Զ Ք

Յիշենք նաեւ այս գարու նշանաւոր հնարիչներէն մէկ քանին . Ճ. Սդեֆենսըն՝ Անգղիացի ճարտարագէտ որ Վայրաշարժ մեքենան հնարեց . Տակեր , Ֆրանսացի՝ որ Լուսանկարչութեան մեծ ծառայութիւն մատուց պատկերասխիպի գիւտով . Մօրս , Ամերիկացի՝ որ Ելեքտրական Հեռագիրը հնարեց եւայլն :

Թ.

ԱՇԽԱՐՀԻ ՆԵՐԿԱՅ ՎԻՃԱԿԸ

1. Ներկայ դարը նշանաւոր է գրականութեան, արուեստից, գիտութեանց, վաճառականութեան եւ ճարտարութեան կողմէ: Գրական սեւերէն մասնաւորաբար ֆևաբերգական քանաստեղծութիւն, տաւ, վեպ եւ գրադասութիւն հարուստ են հրաշակերտներով: Այսօր ընթերցումը ժողովուրդին բոլոր դասերուն համար գրասանք մ'է, լրագիրը պէտք մը դարձած է. երբեք գրականութիւնը այնքան մեծ դեր մ'ունեցած չէր ժողովրդեան կեանքին մէջ՝ որքան այսօր:

2. Մեր դարը յաճախ գիտութեան դար կոչուած է: Գիտութեան յառաջդիմութեան եւ գիւտերուն լսի արձանագրութիւնը էջեր կը գրուէ: Գիտութիւնները իրենց կիրառութեամբ արհեստից մէջ՝ շատ օգտակար եղած են մարդկութեան, սնհունապէս զարգացնելով ճարտարութիւն, երկրագործութիւն եւ դիւրացնելով փոխադրութեան միջոցներ: Շոգեչարժ մեքենայ, Շոգենաւ եւ Շոգեկաւք, շոգին շարժիչ զօրութեան գիւտին, իսկ Հեռագիր, Հեռաձայն, Ելեքտրական Լուսավառութիւն եւ Կարվանսաձուլում, Ելեքտրականութեան արհեստական կիրառութիւններն են: Երկրագործական մեքենաներ, քիմիական պարարտեցուցիչ նիւթեր, լուսանկարչութիւն, հականեխական նիւթեր, քարիւղ եւ ուրիշ բազմաթիւ գիւտեր բոլորովին կերպարանափոխ ըրած են ճարտարութիւնը:

3. Ազգեր՝ ճարտարութեան եւ վաճառականութեան այս ծաղկեալ վիճակին մէջ ճիւղերական արուեստահանդիսներ կազմակերպելու գաղափարն ունեցան: Անդդիա առաջին օրինակը տուաւ (1851), որուն հետեւեցան ուրիշ ազգեր ալ: Բա-

1. Գրականութեան ազդեցութիւնը մեր օրերուն մէջ: 2. Գիտութիւնները և իրենց արհեստական կիրառութիւնները: 3. Արուեստահանդիսները և իրենց օգտակարութիւնները:

րիզի 1889ի արուեստահանդէսը 28 միլիոն այցելուներ ունեցաւ: Այս արուեստահանդէսները՝ որոնց մէջ ցուցադիրները ի տես կը դնեն մեքենաներ, սպրանքներ, կը ծառայեն բիւրաւոր այցելուներու իբրեւ ճարտարութեան դպրոցներ:

4. Քաղաքական Տնտեսութեան գիտութիւնը օգնած է մեծապէս ուղղելու այն սխալ վարդապետութիւնները զորս երբեմն կառավարութիւններն ունէին ճարտարութեան եւ վաճառականութեան մասին: Այժմ պետութիւններ կ'աշխատին առեւտրական դաշնագիրներով դիւրացնել միջազգային վաճառականութիւնը: Ազգաց այս յարաճուն առեւտրական յարաբերութիւնը ծնունդ տուաւ բազմաթիւ դրամատուններու, այնպէս որ իւրաքանչիւր քաղաքակրթեալ երկիր այսօր ունի իր պետական դրամատունը:

5. Միջազգային յարաբերութիւններ, առեւտրական փոխադարձ շահեր, մարդասիրական զգացումներ կը թուին ամէն բանէ աւելի ազդուապէս պահպանել աշխարհի խաղաղութիւնը եւ արդէն Խաղաղասէրներու Միջազգային Ընկերակցութիւն մը կ'աշխատի այս նպատակին հասնելու համար. կը մտածուի կարգել Իրաւարարութեան Դատարան մը որ տէրութեանց միջեւ եղած խնդիրները քննէ եւ վճուէ: Ժամանակակից սպասմութիւնը մէկէ աւելի դէպքեր արձանագրած է ուր ազգեր՝ այս խաղաղ միջոցով՝ իրենց վէճերը կարգադրած են առանց զէնքի դիմելու:

6. Իրաւարարութեան դատարանի մը նախագահը երկու հզօր տէրութեանց միջեւ ծագած ծանր խնդիր մը խաղաղութեամբ փակել յաջողելէ վերջ՝ անհուն հրճուանքով հետեւեալ խօսքերը արտասանեց. «Մեր այս ձեռնարկը առաջին հարուածն է նախախնամութեան սպին վրայ սուրբըր խօսիբու եւ նիզակները յօտոցներու փոխելու»: ամէն:

4. Քաղաքական տնտեսութեան դերը ճարտարութեան և վաճառականութեան մէջ: 5. 6. Իրաւարարութեան Դատարանին գաղափարը:

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

ԺԹ. դարու մէջ ականատես կ'ըլլանք շատ կարեւոր նոր դէպքերու եւ զարմանալի յառաջդիմութեանց :

Մեր նախահայրեր իրենց արհեստներուն մէջ կը գործածէին ընտանի կենդանիներու եւ իրենց ոյժը . այժմ մեքենաներ անոնց գործը կը կատարեն ամենամեծ արդիւնքներ յառաջ բերելով : Արհեստից մէջ գիտական սկզբունքներու կիրառութեամբ՝ ճարտարութիւնը զարգացած է, վտանաւորութիւն՝ ծաղկած :

Ժողովուրդներ այժմ աւելի բարեկեցիկ են , աւելի աղէկ սնունդ , զգեստ եւ բնակարան ունին . կը վայելեն՝ չնչին գնով կամ ձրի՝ գիրք , լրագիր եւ հանրային պարտէզ , թանգարան , ճամբորդութեան եւ փոխադրութեան դիւրութիւններ , սալարկուած , լուսաւորուած մաքուր փողոցներ , լաւ ճամբաներ եւլն . այնպէս որ այս օրուան պարզ քաղքենի մը՝ կեանքը աւելի հաճելի պիտի գտնէ քան երբեմնի աւատական պառօնը իր փառաւոր դղեակին մէջ :

Հաղորդակցութեանց դիւրութեան պատճառով , մտմուլին եւ գիտութեանց բարերար ազդեցութեանց շնորհիւ՝ ազգերը այժմ ելած են այն կղզիացեալ դիրքէն որուն մէջ երբեմն փակուած էին . ժողովուրդներ այժմ աւելի քան երբեք յարգանք կը տածեն իրարու , գիտակից՝ իրենց համերաշխութեան :

Նոր ազգեր կազմուած են աշխարհի զանազան կողմերը եւ որոնք օր ըստ օրէ կը յառաջադիմեն քաղաքակրթութեան մէջ . այս պատճառով՝ Ժամանակակից Պատմութիւնը կ'զբաղի նաեւ Եւրոպայէ դուրս գտնուող ազգերու պատմութեամբ ալ :

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԻՒԹԵՐ

1. Վաթերլօի ճակատամարտը :
2. Գերութեան վախճանը :
3. Քաղաքի դերը Իտալական միութեան մէջ :
4. Գերմանական միացում :
5. Անգղիացիք եւ Ռուսք մրցակից՝ Ասիոյ մէջ :
6. Սուլթան Մահմուտ եւ Եէնիչէրիք :
7. Բազդատեղ Անգղիական եւ Սպանիական գաղթային քաղաքականութիւնները :
8. Եւրոպական գաղթականութեանց ազդեցութիւնը աշխարհի միւս մասերուն վրայ :
9. ԺԹ. դարու գիտական եւ ճարտարութեան յառաջդիմութիւնները :
10. Տիեզերական Արուեստահանդէսներ եւ իրենց ազդեցութիւնը :
11. Իրաւարարութեան Դատարանը :

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Ալքիկեանի . Ֆրանսայի հարաւային կողմը բնակող աղանդաւորք որոնց դէմ խաչակրութիւն մը զրկուեցաւ ժ.Գ. դարուն : Կ'ըսուի թէ՛ այս աղանդը Պուլլար Պոկովիլներէն Ֆրանսա մտաւ : Թերեւս օր մը պատմութիւնը հաստատէ որ Պուլլար Պոկովիլները եւ Ֆրանսացի Ալքիկեանները ուղղակի եւ անուղղակի կերպով աշակերտած են Հայ Պաղիկեաններուն զորս Բիւզանդական Կայսրերէն՝ Կոստանդին եւ Յովհ. Չմկիկի փոխադրեցին Թրակիա (Ը. եւ Ժ. դարերուն մէջ) :

Գոնսոդդիերի . ժ.Գ. եւ ժ.Գ. դարերուն՝ Իտալիոյ մէջ հաստատուած վարձկան զինուորներ :

Գլխաւորութեան օրէնի . Այս օրէնքին համաձայն՝ կղերականք եւ պաշտօնեայք պարտաւոր էին երդնուլ, թէ Տէրութեան հոգեւոր եւ աշխարհային պետ կը ճանչեն Վեհապետը մերժելով ո՛ր եւ է օտար իշխանի կամ եկեղեցականի իրաւասութիւնը :

Դասական . Բառին անձուկ առմամբ՝ Յոյն կամ Լատին , իսկ ընդարձակ նշանակութեամբ՝ գործ մը կամ հեղինակ մը որ մեծ հեղինակութիւն ունի գրականութեան կամ արուեստի մէջ :

Երկու-Սիկիլիեանի . Նաբոլի եւ Սիկիլիա : Նաբոլիի թագաւորութիւնը (որ կը պարունակէր Իտալիոյ հարաւային մասը) միացած Սիկիլիոյ հետ , կը կոչուէր Նաբոլիի կամ Երկու-Սիկիլիեանց թագաւորութիւնը :

Երկրաբանութիւն . Երկրագնախա բնական պատմութիւնը՝ որ կը խօսի անոր զանազան խաւերուն , ասոնց յաջորդութեան կարգին , կենդանական եւ բուսական կեանքի բնորոշ ձեւերուն վրայ եւայլն :

Էլջօրասօ . «Ոսկեոյ երկիր» , մտացածին աշխարհ՝ զոր իբր թէ Մարդինէզ Սպանիացին գտած է Հարաւային Ամերիկայի մէջ եւ զայն այս անունով կոչած է անոր ամբաւ ոսկիներուն եւ թանկագին մետաղներուն համար :

Էնճայակաւ (ալեքոս) . Մակադակաւնիւն հակառակ եղանակը՝ որով ընդհանուրէն մասնաւորի կ'իջնենք , ինչպէս Երկրաչափութեան մէջ :

Էրեմաս-սը-Վիլեյի (1452-1519) . Իտալացի Վերածնութեան նշանաւոր նկարիչներէն մին , էր նաեւ մեծահռչակ մեքենագործ եւ ճարտարապետ :

Էրոս-Կնիպակա . Անգղիոյ մէջ բարձրաստիճան պաշտօնեայ մը որ Տէրութեան Մեծ Կնիքը կը պահէ :

Կանանց (կուսակցութիւն) . Կրկէսի կառավարներուն մէկ կուսակցութիւնը որ իր հագուստին գոյնին համար կանանց կը կոչուէր . Կապոյճ , Կրկէսի կառավարներուն միւս կուսակցութիւնը :

Կայսրնիսի . Այն իշխանները՝ որոնց կը վերաբերէր Գերմանիոյ կայսրն ընտրելու իրաւունքը , երբ կայսրութիւնը դեռ ժառանգական չէր ընտանիքի մը մէջ : Ընդհանրապէս ասոնց թիւն էր եօթն :

Կիլիերոն (106-43 Ն. Ք.) . Հուովացի ամէնէն կարող ճարտասանը . նշանաւոր են իր Փիլիսոփայեանները զորս արտասանեց Անտոնինոսի դէմ :

Կիւրքեւկերի (Յովն.) (1400-1468) . Գերմանացի՝ Մայէնս քաղաքէն : Տպագրութեան զիւտը ըրաւ նախ փայտէ եւ յետոյ ձուլուած մետաղէ տաւեր գործածելով . ապա իր զիւտը կատարելագործեց Մանուշի կիրառմամբ :

Հանրագիտարան . Գրական աշխատութիւն մը՝ որուն մէջ խօսուած է առանձին եւ այբուբէնի կարգով գիտութեան եւ արուեստի բոլոր ճիւղերուն վրայ :

Հանրաժողով . Մինչեւ 1789 թուական Ֆրանսայի մէջ այսպէս կը կոչուէր այն ժողովը՝ որ բաղկացած ազնուականներու , եկեղեցականներու եւ ժողովրդեան դատերու ներկայացուցիչներէն , կը գումարուէր՝ թագաւորին հրահանով՝ երկրին տաղանապալից օրերուն մէջ :

Հարքաբանիակ . Բանդակուած կարկառուն գործ մը հարթ երեսի վրայ :

Հիւս (Յովն.) . Պոհեմիացի քարոզիչ մը . իր կրօնական համոզումներուն համար մահուան դատապարտուեցաւ Գոնստանսի ժողովէն (1414) :

Հաւաստիւննորքեան Ասեան . Հռոմի պապին հրամանով հաստատուած ժողով մը որ կը քննէր եւ կը պատժէր հերետիկոսները :

Հնորքիւն . Հին ժամանակներ . ինկի՛ Արդիփին հակահիշ . հին ժամանակներէ մնացած զանազան առարկաներ , զորօր . անդրի եւայլն :

Զար . Ռուսիոյ կայսրին տիտղոսը :

Մակաժական (գրութիւն) . Մակաժորքիւնը արամարանելու այն եղանակն է , որով մասերէն ամբողջին կեղծենք եւ կամ մասնաւոր (անհատական) դէպքերէ ընդհանուր սկզբունքի մը կը հասնինք , զորօր . կը դիտենք բաւական թուով անհատական իրողութիւններ , յետոյ կը հետեւցնենք ի հանգիստրենեկ , թէ ինչ որ ճշմարիտ է մեր դիտածներուն համար , նոյնը ճշմարիտ է նաեւ նոյն դասին վերաբերեալ ուրիշներու համար : Ասոր հակառակն է Ընծայական գրութիւնը :

Պէյգընէն եւ Տէգարդէն ալ առաջ անձանթ չէր Հայ մօքին՝ այս փորձառական մէթոտը որ իր ջատագովն ունեցաւ յանձին «Մեծի Սոփեստիսին Հաղբատայ» . ահա իր խօսքերը . « . . . Իարձեալ թէ եւ սօքօք կիրթ եւ վարժ , առանց փորձի՛ կարծիքն հաւատարմանալ ոչ կարասցին , եւ փորձն՝ հաստատուն եւ աներկբայ , վասն զի ոչ է պարտ միայն հնագիտակ լինել , այլ եւ ինքնաբաւ՝ ըստ շնորհացն Աստուծոյ » :

Մաֆիալիեղի (1469-1521) . Իտալացի մատենագիր մը , ունի Իշխան անունով աշխատասիրութիւն մը որուն մէջ պարզած է , թէ ինչ ըլլալու է իշխանի մը աշխարհավարութիւնը : Մաֆիալիեղիական հնարփնեղով բացատրութիւնը կը նշանակէ նենդութեամբ , անարդարութեամբ :

Մեկոլոփ . Գերի կը նշանակէ : Եզրպոստ բերուած զինուորներ՝ որոնք յետոյ զօրանալով իրենց պետին օրով (1254) տէր եղան երկրին մինչեւ 1517 , երբ Սուլթան Սէլիմ զրաւեց Եզրպոստ : Նարպէտն Պոնաբարդ՝ բուրգերու պատերազմով յաղթեց Մեմլուքներուն եւ փախցուց Վերին-Եզրպոստ : Ասոնք գաղբեցան ո՛ր եւ է քաղաքական դեր մը խաղալէ Մէհէմէտ-Ալի իրենց տուած հարուածէն վերջ (1811 , Մայիս 1) :

Միակերպորքեան օրէնք . Այս օրէնքին համաձայն՝ ոչ ոք կրնար ներկայ գտնուիլ պաշտամունքին եկեղեցականի մը՝ որ չէր վերաբերեր Հաստատուեալ եկեղեցոյն (Established church) :

Յանսեմակակ . Հետեւորդք Յանսեմիտի (1585-1638) , հայաժողովեցան Յիսուսեաններէ . ասոնց մէջ կային երեւելի ընտանիքներ եւ գիտուններ ու մատենագիրներ , զորօր . Բասագալ , Արնոլտ եւայլն :

Յաւիսեմակակ քաղաք . Հռոմ :

Ուիլիլիփ . Անգլիացի քարոզիչ մը ԺԳ . դարուն մէջ . ինչ ինչ դժուարութիւններ ունեցաւ Հռոմէական եկեղեցոյ հետ . Աստուածաշունչը Անգլիերէնի թարգմանեց :

Պաշախնու . Տիտղոս մը՝ կառավարիչներու եւ պաշտօնեաներու տրուած Լեհաստանի , Գերմանիոյ եւ Հունգարիոյ մէջ :

Սիդ . Սպանիացի ասպետ մը տոհմիկ ընտանիքէ (1030-1099) . Սիդ՝ Սպանիացոց համար՝ հաւատարմութեան եւ քաջութեան իտէալ ասպետն է :

Սկեպսիկեան . Տարակուսուող . խուզարկու՝ քննական ոգւով . (Բնագանցութեան մէջ) անձ մը՝ որ կը տարակուսի թէ՛ ճշմարտութիւն կամ իրողութիւն մը կրնայ փիլիսոփայօրէն հաստատուիլ . (Աստուածարանութեան մէջ) անոնք՝ որ կ'ուրանան Յայանութիւն կամ Աստուծոյ գոյութիւնը եւայլն :

Վասիլիան . Հոյական պալատը՝ ուր կը բնակի Հռոմի պապը :

Վեհաժողով . Տէրութեանց ներկայացուցիչներէն կամ դեսպաններէն կազմուած ժողով :

Տակիսոս (54-117? Ն . Բ .) . Հռոմէացի պատմագիր . զԸԼ խաւոր երկն՝ Տարեգիրք :

Տակդե (1265-1321) . Իտալացի մեծահոջակ բանաստեղծ . նշանաւոր երկը կը պարունակէ երեք մասեր . Դժոխք , Մաքրարան եւ Արփայորքիւն :

Քորդես . Սպանիոյ եւ Փորթուկալի Խորհրդարանները այսպէս կը կոչուին :

Յառադ . Գերմանացի հարուստ ոսկերիչ մը . ընկերակից եւ աշխատակից՝ Կիւթեմպերիկի :

ԲՈՎԱՆԳՈՒԹԻՒՆ

Զեկոյց	3
ԱՐԳԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ	
ՄԱՍՆԵ.	
Անցման շրջան	5
Ա. Արեւելեան Կայսրութեան կործանումը	5
Բ. Աշխարհագրական գիւտեր եւ Կողմնացոյց	5
Գ. Վերածնութիւն եւ Տպագրութեան գիւտը	8
Դ. Մեծ Միապետութեանց կազմութիւնը եւ Վառօղին գիւտը	10
ԺԶ. դարու կարեւոր դէպքերը	13
Ա. Բարեկարգութիւն եւ կրօնական պատերազմներ	13
Բ. Հենրիկոս Ը. Անգղիոյ թագաւորը	16
Գ. Սպանիա եւ Ստորին-Նահանգները	19
Դ. Ելիսաբեթ թագուհին	22
Ե. Նշանաւոր անձեր ժԶ. դարու մէջ	23
Զ. Օսմանեան Պետութիւն	26
Ընդհանուր տեսութիւն Եւրոպիոյ քաղաքական վիճակին վրայ	29
ԺԷ. դարու կարեւոր դէպքերը	31
Ա. Անգղիա՝ ժԷ. դարուն	31
Բ. Երեսնամեայ պատերազմը	34
Գ. Լուդովիկոս ԺԴ.	36
Դ. Դարուն նշանաւոր անձերը	41
Ե. Օսմանցիք ժԷ. դարու մէջ	45
Ընդհանուր տեսութիւն Եւրոպիոյ քաղաքական վիճակին վրայ	50
ԺԸ. դարու կարեւոր դէպքերը	51
Ա. Անգղիոյ Կայսրութեան կազմութիւնը	52

Բ. Բրուսական Պետութեան կազմութիւնը	54
1. Պատմական կապ .	55
2. Ֆրետերիկ Մեծ	
Գ. Ռուսական Կայսրութիւն	57
1. Պատմ. կապ .	57
2. Մեծն Պետրոս	60
3. Պատմ. կապ .	60
Դ. Միացեալ-Նահանգաց կազմութիւնը	60
1. Պատմ. կապ .	61
2. Անկախութեան պատերազմը	63
Ե. Դարուն նշանաւոր անձերը	69
Զ. Օսմանցիք ժԸ. դարու մէջ	
Ընդհանուր տեսութիւն Եւրոպիոյ քաղաքական վիճակին վրայ	72
Խորհրդածութիւն արդի ժամանակաց վրայ	74
Խմբագրութեան նիւթեր	75
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ	
ՄԱՍՆԵ Զ.	
ԺԹ. դարու կարեւոր դէպքերը	76
Ա. Ֆրանսական Ա. Կայսրութիւն	
1. Նարոլէոն Պոնապարտ	77
2. Պատմ. կապ .	82
Բ. Ֆրանսական Բ. Կայսրութիւն . — Նարոլէոն Գ.	82
Գ. Իտալական միութիւնը	85
Դ. Գերմանիոյ միութիւնը	88
Ե. Օսմանցիք ժԹ. դարու մէջ	91
Զ. Գերութեան բարձումը . (Մանօթ. Մօնրօի վարդապետութիւնը	96
Է. Եւրոպացիք՝ Եւրոպայէն դուրս	99
Ը. ժԹ. դարու նշանաւոր անձերը	102
Թ. Աշխարհի ներկայ վիճակը	108
Խորհրդածութիւն ժամանակակից Պատմութեան վրայ	110
Խմբագրութեան նիւթեր	111
Բառարան	112

8բեր 104

 Կը խնդրուի ուղղել հետեւեալ վրիպակները .

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
13	14	Ալբեկեանց	Ալբիկեանց
15	12	(1554)	(1541)
20	27	Սլվայի	Սլվայի
29	11	Երլաւ	Երլաւ
47	15, 25	Սոպիէնսքի	Սոպիէնսքի
49	13	Չինթայի	Չենթայի
53	11	Հէլնի	Տէլնի
61	30	Չնջին	Ճնջին
70	25	Ռրչովա	Օրչովա
88	18	Կազմէ	Կազմէ
107	11	Տոնիցեքի	Տոնիգեքի

38, 39 եւ 44 էջերուն մէջ Հանսինականք բառերը
Յով եւ ոչ Հով գրուելու են :

<< Ազգային գրադարան

NL0108440

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

1. ՆՇԱՆԱԼՈՐ ՂԷՄԲԵՐ. — Պատմութեան այս Տարրական Դասըն-
թացքը պիտի պարունակէ մերազնեայ եւ օտար ՂԷՄԵՐԻՍ կենսագրականներ.
Վոյժ տարուած է այս առթիւ յիշել մանրավէպներ՝ որոնք այնքան կը շահագրգ-
ռեն ուսանող մանուկը (ճրատարակելի):

2. Համառօտ Պատմութիւն Ընդի. Ազգաց. — Բարձրագոյն
դասընթացք: Ասոր մէջ զանց առնուած են մանրավէպներ՝ որոնք յաճախ արգելք
կ'ըլլան նիւթին միութեան:

3. Պատմական Աւխարհացոյց Բարեխններ. — Ասոնք պատ-
րաստուած են դասագրքիս հետ գործածուելու նպատակով (ճրատարակելի):

4. Պատմական ընթերցումներ. — Այս գիրքը կը պարունակէ
նշանաւոր ՂԷՄԵՐԻՍ, ՂԷՎԵՐԻՍ նկարագրութիւններ եւ խորհրդածութիւններ
իրիւս լուսարանութիւն եւ ընդլայնում պատմութեան դասերուն (ճրատարակելի):

Հեղինակին հասցէն

Մինաս Գ. Ծալեան

Սէլամսըզ, Սիւստար

Գին 5 Լրժ.

معارف عمومیہ نظارت جلیہ سنک ۱۵ صفر ۳۱۶ و ۲۳ حزران ۳۱۴
تاریخی و ۳۲۵ نومرولی رخصتنامه سیلہ طبع اولمشدر